

SOCIAL

**NORSTEDTS
JURIDIK**

Muslimsk familjerätt

– *i svenskt perspektiv*

ANDRA UPPLAGAN

Johanna Schiratzki

Juridikbok se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Muslimsk familjerätt – i svenskt perspektiv

Johanna Schiratzki

Muslimsk familjerätt

– i svenskt perspektiv

Norstedts Juridik

Adress till förlaget:
Norstedts Juridik AB, 106 47 Stockholm
Fax 08-690 90 70, telefon 08-690 91 00

Beställningar:
www.njab.se
E-post: kundservice.njab@liber.se
Fax: 08-690 91 91, telefon: 08-690 91 90, växel 08-690 91 00
Postadress: Norstedts Juridik AB, Kundservice, 106 47 Stockholm

Muslimsk familjerätt – i svenskt perspektiv

Johanna Schiratzki

ISBN 91-39-10534-2

Upplaga 2:1

© 1993, 2001 Johanna Schiratzki och Norstedts Juridik AB

Sättning: Elanders Novum, Stockholm 2001

Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2001

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av Norstedts Juridik AB, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande: såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Förord till den andra upplagan

Nästan ett decennium har gått sedan den första upplagan av Muslimsk familjerätt kom ut. Det har varit ett händelserikt årtionde.

Familjerätten är ett viktigt slagfält för islamister och deras sekulära antagonister. I många fall fungerar familjerätten som katalysator för politiska, ideologiska och kulturella stridigheter. Religion – liksom etnicitet och nationalitet – har fortsatt att utnyttjas som slagträ i regionala och efter den 11 september 2001 också i globala konflikter. I ett antal stater diskuteras islam som statsbärande element. I Afghanistan har den talibanska gruppen genomdrivit att staten, ännu, styrs som en teokrati och att all lagstiftning och rättstillämpning baseras på sharias bud. I Sudan är islamisk rätt sedan 1998 konstitutionell grund för rättsordningen. I Pakistan debatteras sharias konstitutionella status. Också i Centralasien är islam efter Sovjetunionens fall en politisk faktor att räkna med och krav på reformer av familjerätten i enlighet med sharia har ställts. I Egypten har regimkritiker gjorts till föremål för rättegångar under vilka deras familjeförhållanden ifrågasatts med islamisk rätt som förment grund.

Muslimsk familjerätt har ett starkt symbolvärde. Men som all familjerätt har också den muslimska en påtagligt praktisk sida, på ett plan är det familjerätten som reglerar så vardagliga frågor som vem i familjen som skall laga mat och vem som skall betala räkningar, etc. Det gör uppgifterna om en viss liberalisering av tillämpningen av familjerättens regler i Iran, vars lagstiftning ligger till grund för beskrivning av familjerättens enskilda regler i detta arbete, särskilt intressanta. Som en förklaring till utvecklingen har framförts att inkorporeringen av sharia i ett modern samhälle har

tvingat fram en översyn av den islamiska rätten i ljuset av den sociala verklighet den ska tillämpas i.

Också bland muslimer i minoritet i icke-muslimska samhällen märks familjerättens mångfacetterade funktion. Muslimsk familjerätt lyfts fram som ett viktigt verktyg för att skapa självidentitet och slå fast kulturell självbestämmanderätt, men ses även som ett mönster för hur praktiska frågor bör lösas. Så väcktes exempelvis i slutet av 1990-talet frågan om arv mellan muslimer i Sverige skall fördelas enligt muslimsk eller svensk rätt. Den muslimska familjerättens symbolvärde måste ses i ljuset av att svensk integrationspolitik numera ifrågasätts främst på grund av bostad-, skol- och arbetsmarknadssegregeringen. Under de senaste åren har även debatten om barn och kvinnors utsatta ställning i en del familjer med rötter i muslimska och traditionella samhällen tagit fart.

Sedan den första upplagan av *Muslimsk familjerätt* har det också blivit vanligare att islamisk rätt och traditioner åberopas inför svensk domstol. Dessvärre sker det ofta i brottsmål av karaktären hedersmord, där den tilltalade misstänks ha tagit en kvinnlig släkting av daga då han ansett att hon äventyrat familjens heder genom att vilja fatta självständiga beslut om sitt eget liv.

Forskningsmässigt har 1990-talet varit ett rikt årtionde. En rad spännande och insiktsfulla undersökningar av skilda aspekter av islamisk rätt och samhällsliv har sett dagens ljus. I skenet av dessa – och av de sammanställningar över islamisk rätt som numera finns tillgängliga på internet – kan behovet av föreliggande framställning, som inte har andra ambitioner än att vara en översiktlig introduktion, diskuteras. Icke-förty föreligger nu en andra upplaga. Som den nya underrubriken antyder har det svenska perspektivet givits något större utrymme än i den första upplagan. Vid sidan av sedvanlig uppdatering av rättsläget har jag också korrigerat felaktigheter och oklarheter i den första upplagan. Jag har här haft stor nytta av de synpunkter jag har fått då jag föreläst om muslimsk familjerätt, liksom av den försiktiga kritik som framförts av professorerna Michael Bogdan och Said Mahmoudi

samt docent Mahmoud Arais mer pregnanta kommentarer. Jur. stud. Babak Behdjou har biträtt med materialinsamling och inte minst med diskussion av sakfrågorna. Hans insatser har varit ovärderliga. Babak har i sin tur fått hjälp av Nader Sani.

Stockholm i november 2001

Johanna Schiratzki

Förord till första upplagan

Varför skriva en bok om muslimsk rätt? Min uppfattning är att det dels finns ett behov av att känna till muslimsk rätt för att förstå människor från den muslimska världen som kommer till Sverige, dels att studier av ett främmande samhälles rättssystem är ett utmärkt sätt för att klargöra och se vårt eget rättssystem ur nya synvinklar. Varken det svenska eller det iranska rättssystemet, som jag använder mig av för att exemplifiera muslimsk rätt, har utvecklats isolerat från omvärlden. Beröringspunkterna är fler än man kan tro.

Boken är indelad på följande sätt: Inledningsvis ges en allmän bakgrund till islam och muslimsk rätt samt till den internationella privaträtten, dvs. de juridiska problem som kan uppstå vid t.ex. äktenskap och skilsmässa mellan personer av olika nationalitet. Därefter presenteras den muslimska familjerättens regler representerade av gällande iransk rätt. Bokens senare del redovisar ett antal intervjuer, dels med personer av iransk börd som beskriver hur deras liv konkret påverkats av muslimsk rätt, dels med svenskar som arbetar professionellt med familjekonflikter.

Vad gäller transkriberingen av persiska och arabiska ord har jag inte följt något av de etablerade transkriberingssystemen utan skrivit ut dem som de uttalas på svenska.

Jag vill här passa på att tacka alla som intellektuellt, praktiskt och emotionellt stött och hjälpt mig under denna boks tillkomst. För ekonomiskt stöd tackar jag Emil Heijnes stiftelse. Ett särskilt tack riktar jag till dem som i intervjudelen generöst låtit oss ta del av sina livserfarenheter.

Denna bok tillägnar jag min dotter, Sandra.

Stockholm i april 1993

Johanna Schiratzki

Innehåll

Ordförklaringar 15

Inledning 17

Sambandet mellan juridik, seder och attityder 19

Historik 25

Islams historia 25 • Sharia – muslimsk rätt 27 • Sharias teoretiska uppbyggnad 28 • Sharias rättskällor 29 • Rättstolkare 31 • Rätt och fel 32 • Modernisering av sharia 32 • Metoder 34 • Irans historia 36 • Rättskällor 43

Processordning 45

I Sverige 45 • I Iran 45

Jurisdiktion 47

I Sverige 47 • I Iran 48

Äktenskap 51

Enligt svensk rätt 51 • Enligt iransk rätt 52 • Om makars inbördes relationer 53 • Äktenskapets ingående 54 • Äktenskapshinder på grund av blodsband 56 • Äktenskapshinder på grund av amning 56 • Äktenskapshinder på grund av tidigare äktenskap 56 • Äktenskapshinder på grund av religion 58 • Polygami 58 • Tidsbegränsade äktenskap 59 • Äktenskapsålder 60

Äktenskapsskillnad 63

Enligt svensk rätt 63 • Enligt iransk rätt 64 • Talaq – förskjutning 65 • Rojei – återkallelig förskjutning 66 • Ba'in – oåterkallelig för-

skjutning 66 • Khul – skilsmässa mot en lösensumma 67 • Annul-
lering av äktenskap 68 • Li'an – annullering av äktenskap på
grund av anklagelse för äktenskapsbrott 68 • Iddah – väntetid 69

Ekonomiska förhållanden under äktenskapet och vid dess upplösning 71

Enligt svensk rätt 71 • Enligt iransk rätt 72 • Mahr – morgongåva
och skadestånd 73 • Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa 74
• Ekonomiska konsekvenser av dödsfall 74 • Underhåll till övriga
familjemedlemmar 74

Faderskapsfrågor 77

Enligt svensk rätt 77 • Enligt iransk rätt 77 • Barn födda inom
äktenskap 78 • Barn födda utom äktenskap 79 • Barn förnekade
genom ed 80

Vårdnadsfrågor 81

Enligt svensk rätt 81 • Enligt iransk rätt 82 • Hadana – moderns
rätt 83 • Myndighetsålder 85

Arvsfrågor 87

Enligt svensk rätt 87 • Enligt iransk rätt 88 • Makar 88 • Bröstar-
vingar och föräldrar 89 • Far- och morföräldrar och syskon 90 •
Tredje arvsklassen 90

Misshandel och brott inom familjen 91

Enligt svensk rätt 91 • Iransk straffrätt 91 • Hudud 92 • Veder-
gällning och mansbot 93 • Brott inom äktenskap 95 • Li'an –
anklagelse för äktenskapsbrott genom ed 95

Muslimar och iranier i Sverige 97

Intervjuer 99

Intervju med socialtjänsten 100 • Intervju med Maryam och
Mehran 107 • Intervju med en familjerättsadvokat 117 • Intervju
med Zahra 119 • Intervju med en iransködd familjepedagog
verksam i Sverige 123

Slutord 125

Bilagor 129

- Sammanställning av några muslimska länders familjerätt 129 •
- Anförda lagrum ur den iranska civillagen 132

Referenser 147

Sakregister 153

Ordförklaringar

Allah	Gud
aql	logiskt resonemang
bain	oåterkallelig förskjutning, se denna rubrik
djafari	en shi'itisk rättsskola
fatwa	uttalande av en mujtahid, tolkningsgrund vid rättstillämpning
fiqh	islamisk rättsvetenskap
fuqaha	specialister på islamsk rättsvetenskap
hadith	utsaga om Muhammeds sunna
hanafi	en av de sunnitiska rättsskolorna med centrum i Turkiet och Indien
hanbali	en av de sunnitiska rättsskolorna med centrum i Syrien, Palestina och Saudiarabien
hiyal	legal tolkningsmetod, "att kringgå"
iddah	väntetid, se denna rubrik
idjma	samstämmighet, konsensus
ijtihad	användande av individuella rättsliga resonemang, "ansträngning"
imam	enligt shi'ismen den initierade ledaren av den muslimska församlingen
kanonisk rätt	av katolska kyrkan skapat rättssystem
khul	skilsmäsoform enligt vilken kvinnan betalar för att förskjutas, se denna rubrik
Koranen	islams heliga skrift, Guds ord uppenbarat för profeten Muhammed, sharias främsta rättskälla
jus sanguinis	rättsprincip enligt vilken en person genom födseln förvärvar förälders medborgarskap
jus soli	rättsprincip enligt vilken en person genom födseln förvärvar medborgarskap i det land där han föds

li'an	edsförfarande som t.ex. kan leda till äktenskaps upplösning eller förnekande av faderskap
madhab	rättsskola
mahr	morgongåva, vilken kan få en skadeståndslig funktion vid förskjutning, se denna rubrik
majlis	rådsförsamling, här åsyftas det iranska parlamentet
maliki	en av de sunnitiska rättsskolorna
mujtahid	shi'itisk religiös auktoritet, auktoriserad att nytolka sharia
muta	tidsbegränsat äktenskap, se denna rubrik
nashiza	en upprorisk, olydig hustru
qazi/qadi	muslimsk domare
qanun	stiftad, skriven lag
qiyas	analogiresonemang, en av sharias rättskällor
rojei	återkallelig förskjutning, se denna rubrik
rättsfamilj	samlingsbegrepp för ett antal nationella, likartade rättssystem
shafi'i	en av de sunnitiska rättsskolorna
sharia	eg. vägen till vattenkällan, islams gudomliga lag
shi'ia	en av islams två huvudriktningar, statsreligion i Iran; betraktar profeten Muhammeds efterlevande, via svärsonen Ali, som den muslimska församlingens rätte ledare
sieghe	kvinna som ingår tidsbegränsat äktenskap, se denna rubrik
sunna	profetens Muhammeds "tradition"; sedvana återberättad genom hadither, en av sharias rättskällor
sunni	den största av islams två huvudriktningar; anser att den dugligaste skall leda församlingen
sura	kapitel i Koranen
talaq	förskjutning, se denna rubrik
tazirat	diskretionära straff
ulema	islams religiöst lärda

Inledning

Muslimsk rätt är enligt många mening något svårförståligt, exotiskt och skrämmande som saknar samband med det svenska rättssystemet. Det här arbetet är ett försök att presentera vissa grunddrag i muslimsk familjerätt och att peka på sambanden och likheterna med svensk och annan europeisk rätt med mer eller mindre tydliga drag av kristna värderingar.

Ett sätt att närma sig *sharia*, islams gudomliga lag, är att betrakta systemet som en rättsfamilj. En rättsfamilj motsvaras inte exakt av någon enskild stats lagstiftning utan är ett samlingsbegrepp för ett antal besläktade nationella rättssystem. I likhet med andra rättsfamiljer, t.ex. den romersk-germanska rättsfamiljen som flertalet av de europeiska staternas rättsordningar räknas till, konkretiseras och utvecklas sharia i de enskilda muslimska ländernas lagstiftning genom påverkan från en mängd faktorer såsom sedvana, politiska motiv och ekonomiska möjligheter samt influenser från de forna kolonialmakterna. Det betyder att vi för att få svar på konkreta rättsfrågor, t.ex. rörande äktenskap, skilsmässa och vårdnad om barn inte kan nöja oss med att studera sharia utan också måste undersöka nationell lagstiftning.

Som exempel på ett land vars lagar präglats av muslimsk rätt har jag valt Iran. Detta dels därför att Iran efter revolutionen 1979 är en av de stater vars rättssystem tydligast påverkats av muslimsk rätt, dels därför att iranier är den största invandrargruppen i Sverige från ett "muslimskt" land. Med "muslimskt" land menar jag här ett land där majoriteten av befolkningen är muslimska trosbekännare eller ett land där samhällsordningen i stort är påverkad av muslimska normer.

I ett av de tidigare utkasterna till detta arbete använde jag mig av begreppet "shi'ia-muslimska iranier". Vad jag avsåg med detta var en person som kom från Iran, från en shi'ia-muslimsk familj. Iranier som läste mitt utkast reagerade på denna terminologi och påpekade att större delen av de iranier som har flytt från Iran är ateister eller anti-muslimer. Jag vill därför understryka att när jag talar om muslimer eller medlemmar av andra trossamfund så tar jag inte ställning till dessa personers trosuppfattning utan vad jag vill markera är att de kommer från ett visst land och att de vuxit upp i en muslimsk kultursfär.

Beteckningen "muslimsk iranier" är också motiverad med tanke på att man i Iran, efter revolutionen 1979 har valt att "sekularisera religionen". Det betyder att medlemskap i ett religiöst samfund är en förutsättning för medborgarskap.

Personer av iransk nationalitet indelas av den nuvarande iraniska regimen i muslimer och icke-muslimer tillhörande "godkända trossamfund" samt "otrogna". De accepterade religionerna är zoroastrismen, judendomen och kristendomen. Tillhör man någon av dessa religioner räknas man som medborgare i Iran men är på olika sätt diskriminerad. Till exempel krävs för utnämning till vissa statliga tjänster att man är muslim. Icke-muslimer har sämre utbildningsmöjligheter och i vissa fall särreglerade utresevillkor. De "otrogna", det vill säga de som inte är medlemmar i ett trossamfund eller är medlemmar i ett icke godkänt sådant, såsom baha'erna, utsätts för en allvarlig diskriminering. Den iraniska regimen vidtog efter revolutionen 1979 kraftfulla åtgärder för att omvända ateister. Till exempel genomförde man år 1988 en utrensning av politiska fångar som vägrade att säga sig vara muslimer. Alla manliga sekulariserade fångar i Evinfängelset i Tehran avrättades och ett antal kvinnor piskades till omvändelse.

Sammantaget innebär sekularisering av religionen, för att citera professor Hjärpe, "att de religiösa kultakterna har blivit akter av medborgarskap, obligatoriska, särskilt för dem som har medelhöga och höga poster inom den offentliga sektorn. En universitetslärare *skall* delta i fredagsbönen...", inte därför att det nödvändigtvis tillfredsställer hans personliga religiösa behov utan

för att han är tvungen att delta om han vill behålla sitt jobb (Hjärpe, *Islam i forskningens ljus*). Vad beträffar familje- och straffrätten så gäller olika rättsregler beroende på vilket trossamfund man tillhör.

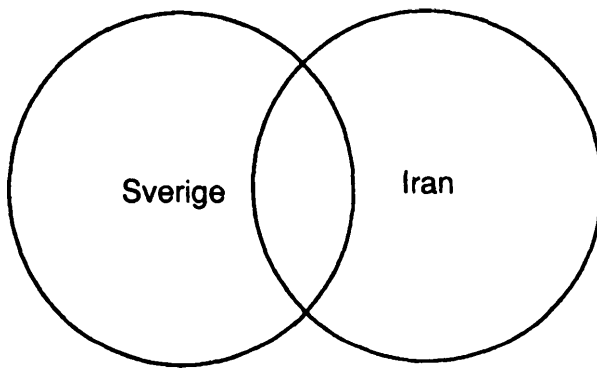
Att beteckna sig som ateistisk eller antireligiös iranier är således till stor del ett politiskt ställningstagande på samma sätt som när en person från det forna Sovjetunionen kunde säga sig vara antikommunist eller en person från USA säger att han är anti-kapitalist.

Sambandet mellan juridik, seder och attityder

Vad är "rätt", vad består en rättsordning av, varför betraktar vi en del förhållningsregler, nämligen "lagar", som viktigare än andra?

Min utgångspunkt är att det juridiska normsystemet kan betraktas både som en förklaringsmodell – en karta över mänskligt handlande – och som ett system av ordningsregler som markerar gränserna för vilka handlingar ett samhälle tillåter.

Åsikterna går isär om i vilken omfattning det finns, eller borde finnas, *universella* normer, dvs. regler som gäller lika för alla oberoende av i vilket samhälle man lever i, alternativt om normer i huvudsak är, och bör vara, *relativistiska* och spegla livsförhållanden och värderingar i det samhälle de skall tillämpas i (An-Naim). Det är emellertid ett faktum att olika rättsregler gäller i skilda stater.

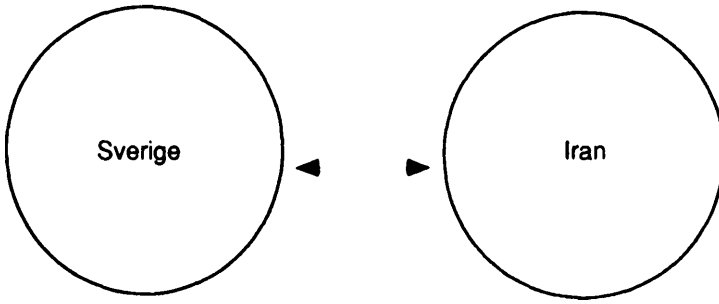
Figur 1.

Figur 1 avser att illustrera detta förhållningssätt. De två stora cirkelarna beskriver det svenska och det iranska rättssamhället. Innanför cirkelarna faller handlingar som respektive samhälle anser vara tillåtna, det vill säga handlingar som inte bestraffas. För enkelhets skull förmodas i detta första skede den juridiska aspekten, det vill säga vad som är tillåtet enligt lagen, motsvara vad medborgarna finner etiskt och moraliskt godtagbart. Som synes finns det ett antal former av mänskligt beteende som bägge rättsordningarna finner fullt acceptabla och som faller inom snittet av de bägge ringarna, till exempel äktenskap och avlande av barn inom äktenskap. Andra företeelser accepteras av det svenska samhället, men inte av det iranska, t.ex. utomäktenskapliga sexuella relationer och barn födda utom äktenskap. På motsvarande sätt finns det handlingar som det iranska samhället anser rättsenliga, men som det svenska förbjuder, t.ex. polygami. Runt de bägge rättssfärerna finns också en gråzon av handlingar som under vissa förhållanden är passabla i respektive samhälle trots att de i princip är förbjudna enligt lag. Till exempel så har det svenska rättsväsendet inget att invända mot utomäktenskaplig polygami och det iranska samhället accepterar "utomäktenskapliga" sexuella förbindelser om de ges formen av ett tidsbegränsat äktenskap.

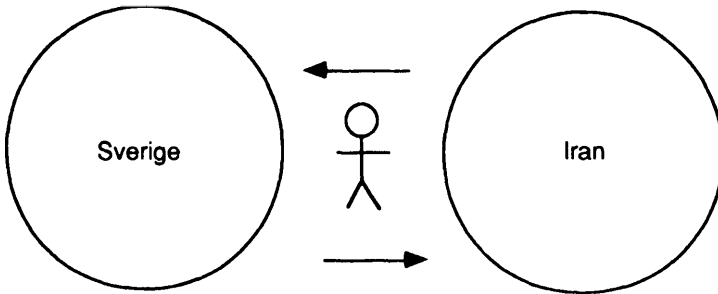
Vad gäller individens förhållande till rättssystemet i det samhälle hon hör till kan sägas att den som håller sig inom "sin" cirkel och inte bryter mot dess regler kommer att ha mycket lite att göra med sitt rättssystem. Man har således full "rörelsefrihet" så länge samhällets rättsregler inte överskrides. En persons egna värderingar grundade på egna erfarenheter, livssituation, trosföreställningar m.m., kan sedan medföra att hennes eller hans cirkel är snävare eller vidare än cirkeln för vad samhället i stort tolererar. I det första fallet betyder det att individen frivilligt begränsar sin rörelsefrihet utöver de begränsningar som samhällets normer innebär. I det andra fallet medför det att den enskilde riskerar att komma på kant med sitt samhälle eftersom hon bryter mot dess regler. Det hindrar inte att ett visst utomrättsligt förhandlings- och handlingsutrymme finns i alla rättsordningar och att rättsregler kan böjas utan att för den skull brytas (Mir-Husseini).

Utrymmet för utomrättsligt agerande skall emellertid inte över-skattas utan gällande rätt sätter viktiga ramar för de enskildas handlingsutrymme. Så innebär det faktum att den iranska lagen inte förbjuder aga av barn och kvinnor, att misshandlade barn och kvinnor inte kan räkna med stöd genom något samhällsingripande utan de är skydds- och rättslösa, med undantag av den hjälp de kan få från anhöriga och vänner.

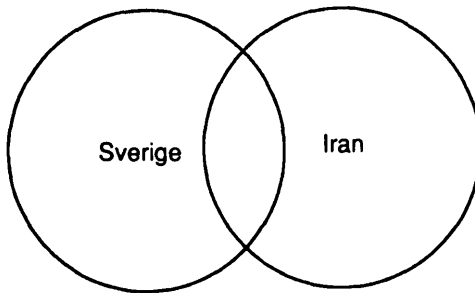
När en person flyttar från ett samhälle till ett annat, t.ex. från Iran till Sverige, uppstår en osäkerhet om vilken juridisk modell som gäller. Inom vilken rättssfär hör han eller hon hemma? I vardagslivet, utanför juridikens fyrkantiga värld, blir frågetecknen naturligtvis ännu fler eftersom individens personliga värderingar får större spelrum. Det blir särskilt märkbart inom familjerätten som i sig lämnar stort utrymme för vars och ens värderingar och som få andra områden inom juridiken berör den enskilda människan till kropp och själ.

Mellanstatliga avtal saknas mellan Iran och Sverige.

Människor flyttar mellan Iran och Sverige.

Vilket lands rättssystem omfattas de av?

Figur 2.

Enligt de tankar som ligger till grund för den *internationella privat- och processrätten* skall denna osäkerhet till relativt ringa del omfatta juridiken. Genom internationella avtal mellan stater och interna normer, lagar i olika länder, strävar man efter så stor klarhet som möjligt vad gäller frågan om vilket lands rättssystem en person skall lyda under. Vad gäller vissa länder så kommer denna ambition dock till korta. Skillnaderna mellan ländernas rättsuppfattning är för stor för att kunna överbryggas och kanske saknas även den politiska viljan för att internationella avtal och överenskommelser skall komma till stånd. Så är fallet med Sverige och Iran.

När en utländsk person kommer till Sverige gäller *bosättningsprincipen* vilken kraftigt förenklad innebär att alla personer som bor i Sverige med uppehållstillstånd eller är svenska medborgare lyder under svenska lagar, det vill säga de befinner sig inom "Sverige-cirkeln". Flyttar en person från Sverige och kanske också avsäger sig sitt svenska medborgarskap upphör i en rad frågor svensk rätt att vara tillämplig.

I Iran, till skillnad från Sverige, tillämpas *universalprincipen*, vilken innebär att alla iranier oavsett var i världen de råkar vara bosatta omfattas av iransk rätt. (Se vidare under "Jurisdiktion".)

Bland de negativa följderna av att de internationella privaträttsliga förhållandena för människor med band till flera stater är bristfälligt reglerade brukar nämnas risken för s.k. *haltande rättsförhållanden* och *forumshopping*. Med haltande rättsförhållande avses att en rättsfråga är reglerad på olika sätt i de skilda stater en person har anknytning till och att de respektive staterna inte erkänner varandras avgöranden. En ansökan om skilsmässa av en kvinna som är iransk medborgare men bosatt i Sverige kan t.ex. bifallas i Sverige men avslås eller avvisas i Iran. Det betyder att hon är frånskild enligt svensk rätt, men fortfarande gift enligt iransk. Forumshopping innebär att en person som har möjlighet att välja mellan olika stater att anhängiggöra en rättsfråga i väljer den enligt vars rättssystem han eller hon har bäst möjlighet att få gehör för sin talan. En konsekvens av forumshopping är att haltande rättsförhållanden uppstår. Forumshopping kan betyda just

att en kvinna med anknytning till både Sverige och Iran som önskar skilja sig väcker talan i Sverige eftersom svensk rätt ger bägge makarna rätt till skilsmässa utan att bedöma grunderna för varför de inte längre vill vara gifta med varandra. Det kan också betyda att en iransk man som vill ha ensam vårdnad om sina barn väljer att väcka talan vid en iransk domstol eftersom iransk rätt så gott som garanterar honom ensam vårdnad.

Vad särskilt gäller frågor om vårdnad har i allt för många fall möjligheten till forumshopping och haltande vårdnadsförhållanden lett till vad som med en svensk straffrättslig term betecknas som *egenmäktighet med barn*, dvs. att en av föräldrarna mot den andre vilja för bort gemensamma barn till ett annat land i hopp om att där få vårdnaden om barnet. En tendens är att svenska mödrar bosatta i utlandet för sina barn till Sverige och att män med anknytning till muslimska länder för sina barn dit. Muslimska stater har generellt valt att stå utanför det internationella samarbetet i syfte att stävja bortförande av barn som sker inom ramen av den i Haag den 25 oktober 1980 dagtecknade konventionen om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn. Det betyder att effektiva legala verktyg saknas för att återföra barn som förts till eller från ett muslimskt land. Egenmäktighet med barn är straffbart enligt svensk rätt men straffsatserna är jämförelsevis låga, särskilt om föräldrarna har gemensam vårdnad, och av svensk rättspraxis att döma framstår straffhotet som ett relativt tandlöst medel för att återföra barnen (se NJA 1991 s. 241, NJA 1992 s. 566, NJA 1993 s. 277 och RH 1999:68). Det är mindre vanligt att man på diplomatisk väg lyckas återföra barnet med den förälder som enligt svensk rätt är legal vårdnadshavare.

Enligt svensk rätt kan en förälder som egenmäktigt bortfört eller kvarhållit ett barn till ett annat land få vårdnaden om barnet (NJA 1986 s. 338, NJA 1992 s. 93).

För att förstå konsekvenserna av de beröringspunkter som finns mellan svensk och muslimsk rätt behöver vi titta närmare på den muslimska rättens materiella regler, exemplifierade av den iranska lagstiftningen. Innan rättsreglerna behandlas berörs kortfattat islams och Irans historia.

Historik

Islams historia

Islam, den yngsta av de stora världsreligionerna, uppstod på arabiska halvön, i det nuvarande Saudiarabien som en följd av profeten Muhammeds uppenbarelser mellan åren 610 och 632 e.Kr. i Mecka. Religionen bygger på Muhammeds återgivning av Guds ord såsom de uppenbarades för honom. Dessa uppenbarelser finns samlade i *Koranen*, islams heliga skrift, och sharias mest auktoritära rättskälla. Den islamska tideräkningen utgår från år 622 e.Kr., det år då Muhammed och hans anhängare lämnade Mecka för Medina.

Mecka, Muhammeds födelsestad, var redan under förislamisk tid en betydelsefull handelsort. Det berodde bl.a. på att förislamiska kultplatser fanns i staden och att flera handelsvägar möttes där. Handel var en viktig näring för stadens befolkning.

Kvinnans ställning sägs ha varit svag i det arabiska samhället. En förklaring härtill skulle vara att av hennes bidrag till den ekonomiska produktionen i det förislamiska arabiska samhället var begränsad. Hennes främsta funktion sägs ha varit att användas som äktenskapsobjekt för att etablera släktband mellan olika stammar. Som sexualobjekt och barnaföderska var hon däremot ersättningsbar eftersom slavinnornas barn kunde legitimeras av fadern. På Muhammeds tid hade kvinnans värde sjunkit så lågt att också en "fri" kvinna kunde ges bort eller lånas ut i äktenskap och nyfödda flickebarn begravdes levande. Det var denna verklighet som profeten Muhammeds uppenbarelser sägs polemisera

emot. För hans samtida skulle begränsningarna av polygami, förbudet mot "låneäktenskap" och flickmord vara radikala steg. Det har emellertid visat sig att hans regleringar varit föga dynamiska och resulterat i att många av de företeelser han eventuellt syftade till att förändra i stället har konserverats. Man får också komma ihåg att Muhammeds ambition var en mer övergripande humanisering av samhället. Han ansåg inte män och kvinnor vara jämlika, utan var noga med att poängtera skillnaderna mellan könen och följderna härav. Ett exempel på detta är en hadith om de acceptabla lögnerna. "Varje lögn räknas som en lögn utom vid tre tillfällen: om en man ljuger för att mäkla fred mellan två män, om en man ljuger för sin hustru genom att lova henne något och om han ljuger i krig" (*Encyclopedia of Islam*). Det finns även forskning som tyder på att kvinnans ställning före islam var betydligt mer komplex än vad som framgår av ovan och att islams regler innebar en betydande försämring av kvinnans villkor visavi männen (se t.ex. Ahmed).

Efter Muhammeds död år 632 e.Kr. splittrades den muslimska världen kring frågan om hans efterträdare som världslig och religiös ledare. Det är ur denna splittring som uppdelningen av muslimer i en *sunnitisk* majoritet och en *shi'itisk* minoritet uppstått. Anhängarna av shi'ismen, som har sitt centrum i Iran, hävdar att den islamiska ledaren måste vara en ättling av Muhammed och dennes svärson Ali. Sunniterna hävdar de historiska kalifernas legitimitet.

Shi'ismen i sig är också uppdelad i sekter. En av dessa, *tolvsekten*, har varit statsreligion i Iran sedan 1500-talet. Ett karakteristiskt drag för shi'ismen är den starka ställning som *imamerna* fått. Tolvsekten räknar med tolv imamer, alla ättlingar till Ali, den siste av dem tros ännu leva kvar i det fördolda här på jorden. Ordet "imam" har olika betydelser. Inom shi'ismen betyder det den initierade ledaren av den muslimska församlingen, den religiösa lagens bevarare och länken mellan människa och Gud (Nasr, s. 162 f.). Det är på honom religionen vilar. En central fråga bland de shi'itiska lärda har varit vem som skall ha den utövande makten och rätten att nytolka lagen under imamens frånvaro. Från

slutet av 1700-talet har den legat hos *mujtahiderna* (shi'itisk religiös auktoritet, kvalificerad att nytolka sharia).

Sharia – muslimsk rätt

”Sharia” (eg. vägen till vattenkällan) är beteckningen på den religiösa lag vilken som ett uttryck för Allahs vilja av troende muslimer betraktas som den ultimata, allomfattande oföränderliga rättsordningen. Sharia omfattar alla de rättsområden, t.ex. civilrätt, straffrätt, processrätt, offentlig och internationell rätt, som enligt en modern definition ingår i rättsordningen. Men sharia omfattar också regler som enligt ett sekulärt sätt att tänka inte faller inom juridikens domäner utan snarast hör till religionens eller det sociala livets område.

Åtminstone i teorin sammanfaller juridiska och etiska frågor inom islam. Översatt till svenska förhållanden skulle det innebära att vardagliga i våra ögon icke-legala frågor om t.ex. klädsel och religiös övertygelse vore rättsfrågor som kunde bedömas av domstol. Det är en i dag främmande tanke men man behöver inte gå särskilt långt tillbaka i historien för att finna liknande regleringar i svensk lag. Så kvarstod landsförvisning som straff för avfall från den protestantiska kyrkans lära fram till år 1860.

I sin egenskap av religiös lag kan sharia jämföras med judendomens talmud och kristendomens kanoniska lag. De tre regelverken har gemensamma rötter och liknar varandra på många punkter, men skillnaderna är också stora. T.ex. har de muslimska religiösa ledarna aldrig, såsom den kristna kyrkans ledare gjort, ”givit till kejsaren vad kejsaren tillhör” (Matteus 22:21). Tvärtom har de hävdad att de världsliga ledarna i det muslimska samhället inte har någon auktoritet annat än under sharia. Det innebär i princip att de världsliga ledarna är underordnade de religiösa.

Samspelet, eller om man så vill maktkampen, mellan de religiösa och världsliga ledarna är av utomordentlig betydelse för den historiska utveckling som här skissartat återges.

Styrkeförhållandena mellan de religiösa och världsliga auktoriteterna har växlat under historiens gång. Här är en av grunderna

till konflikterna mellan världsliga och religiösa grupper som gång efter annan gör sig gällande i Mellanöstern. Med ännu en parallell till europeiska förhållanden ligger det nära till hands att jämföra med konflikterna mellan religiösa och världsliga makthavare under medeltiden. Ett exempel är investiturstriden, konflikterna i samband med påven Gregorius VII bannlysning av kejsare Henrik IV år 1084.

Sharia i dess ursprungliga form, som den predikades och tillämpades av profeten Muhammed under dennes livstid och den första tiden efter hans bortgång 632 e.Kr., var en religiös-etisk kodex som saknade institutionell struktur. Härifrån har sedan utvecklats ett legalt system som utgör den standard till vilken den iranska konstitutionen, artikel 4 hänvisar. Det betyder att en analys av dagens iranska familjerätt kräver att också sharias teoretiska grunder studeras.

Sharias teoretiska uppbyggnad

Utvecklingen av sharia har skett i olika rättsskolor. Sunnitisk islam räknar i dag med fyra rättsskolor och shi'itisk islam framför allt med en rättsskola, den *dja'fariska*. De sunnitiska rättsskolorna är den *shafi'itiska* rättsskolan som dominerar i Indiska Oceanens övärld och i delar av Indien och i Östafrika, den *malikitiska* skolan i Nordafrika, den *hanafitiska* i Turkiet och Indien samt den *hanbalitiska* som har dominerat i Syrien-Palestina men framför allt är Saudiarabiens rättsskola. Det är den shi'itiska rättsskolan, den *djafaritiska*, som har sitt centrum i Iran, för vilken redogörs här. Överensstämmelsen är relativt stor mellan de olika rättsskolorna. I de fall den shi'itiska skolan avviker markant från de övriga skolorna kommer det att påpekas.

Som den mest dynamiska perioden i utvecklingen av sharia räknas 700- och 800-talet. Därefter har islamisk rättsvetenskap till stora delar handlat om att omtolka de rättskällor som grundades under islams första århundraden.

Sharias rättskällor

Enligt shi'itisk uppfattning finns det fyra rättsvetenskapliga källor: Koranen, *sunna* – det vill säga profetens och imamernas ord, handlingar och tysta godkännande, *idjma* – samstämmighet och *aql* – logiskt resonemang.

Koranen är islams heliga bok och består av Muhammeds nedtecknade uppenbarelsen. Koranens innehåll utgör en blandning av texter med stor poetisk kraft, vittnande om en stark personlig religiös upplevelse och texter med utpräglade praktiska och politiska syften. (Hjärpe, *Islam, lära och livsmönster*, s. 24.) Till den senare gruppen hör de uppenbarelsen som getts en rättslig betydelse t.ex. på familjerättsens område.

Ett exempel är koranversen 33:5 som förkunnar att adoptivbarn, i motsats till förislamisk sedvana (och svensk rätt), inte har samma familjerättsliga ställning som biologiska barn. En följd av denna bestämmelse är att en man kan gifta sig med sin adoptivsons före detta hustru, vilket tidigare var förbjudet. Strax innan Muhammed fick denna uppenbarelse hade han förälskat sig just i sin adoptivsons hustru, den vackra Zainab. Uppenbarelsen möjliggjorde profetens äktenskap med henne. Hon blev Muhammeds sjunde hustru och man är böjd att instämma i profetens älsklingshustru, den då trettonåriga Aishas kommentar till den lägliga uppenbarelsen: "Jag ser att din Gud är snar att uppfylla dina önskningar." Ännu i dag ligger denna uppenbarelse till grund för regleringen av förhållandena mellan adoptivförälder och adoptivbarn enligt muslimsk rätt.

Behandlar Koranen en viss fråga så räknas Koranens bud som gällande rätt. Ytterligare ett exempel på en familjerättslig fråga som är uttryckligen reglerad i Koranen är polygami. I Koranen sura 4:3 står "Om I frukten att ej kunna iakttaga rättvisa mot de faderlösa, äkten då så många kvinnor de synes eder lämpligt, två eller tre eller fyra ..." En tolkning av koranversen är att det högsta antalet hustrur en man får ha är fyra stycken.

Ofta lämnar dock Koranens bud utrymme för olika tolkningar och den muslimska rättsvetenskapens uppgift kan sägas vara att

upprätta tolkningsmönster och tillämpa dem på de fall som inte är klart reglerade. Här finns också utrymme för olika uppfattningar om hur sharia skall tolkas. Koranens bestämmelser om polygami är ett exempel. Bland dem som vill öka jämställdheten mellan könen anses att polygami begränsas genom koranversens fortsättning "... men frukten i ändock att Ni ej skall kunna iaktta billighetens krav så tagen blott en enda..." som kan tolkas så att om en man inte kan behandla flera hustrur helt lika så har han bara rätt att ha en. Det i sin tur skulle betyda att Koranen förbjuder polygami då det, enligt reformvännerna, är omöjligt för en man att behandla flera hustrur exakt lika.

Sharias andra rättskälla är sunna. Sunna utgörs av profetens, och enligt shi'itisk islam, också imamernas sedvana, ord, handlingar och tysta godkännanden. Om en viss fråga har blivit uttryckligen förklarad av profeten, eller en imam, eller om det kan slås fast hur dessa handlat eller vilka företeelser i sin omgivning de givit sitt tysta godkännande, så är det bevis nog för att en rättslärdd skall betrakta ifrågavarande handling som islams sanna lag. De sunnitiska rättsskolorna betraktar inte imamernas sunna som bindande.

Sunna återges genom *hadith*er (berättelser), vilka återberättas genom *isnad* (berättarkedjor). X hörde Y säga att Z berättade att profeten brukade göra si eller så. Kraven på återberättarnas trovärdighet varierar. Det shi'itiska kravet tycks vara att återberättarna skall vara sannfärdiga shi'iter, vilket innebär att en berättelse om Muhammed som i något led är beroende av en icke-shi'it inte har status som rättskälla. Alla traditioner som motsäger Koranen måste anses vara falska och därmed avvisas. Koranen är sunnas måttstock och inte tvärtom. Det har hävdats att flera av de *hadith*er som omfattas av sharia inte uppfyller de krav som uppställs (Mernessi, s. 44).

Den tredje rättskällan är *idjma*, samstämmighet mellan de rättslärda. Enligt shi'itisk uppfattning är endast sådan samstämmighet bindande som stammar från profetens och imamernas tid. Samstämmigheten är bindande inte av egen kraft utan därför att den är en metod att uppenbara sunna på (Mutahhari).

Den fjärde och sista rättskällan är det logiska resonemanget, *aql*. Ger förnuftet under vissa förutsättningar klart besked om hur tidigare olösta frågor skall lösas så skall dessa slutsatser gälla som rättsregler eftersom det shi'itiska ulemas logiska slutsatser betraktas som en produkt av gudomlig inspiration. Bland sunniterna anses analogin (*qiyas*) vara den fjärde rättskällan. Det shi'itiska ulemas uppfattning är däremot "att eftersom analogin är ren gissning och antagande, och eftersom allt vi har mottagit från den Helige Profeten och Imamerna räcker till för vårt ansvar, är det strängt förbjudet att hänvisa till analogier" (Mutahhari). Skillnaden mellan sunniternas analogi och shi'iternas logik är dock kanske inte så stor som Mutahhari gör gällande. Tar man ett klassiskt exempel på analogitolkning av Koranen, nämligen det om vin och whisky, finner man att man når samma resultat med ett logiskt resonemang som med analogitolkningen. Enligt Koranen är vin förbjudet, däremot nämns inte whisky. Frågan är då om whisky är tillåtet för muslimer eftersom det inte är uttryckligen förbjudet? Genom så väl ett analogislut som genom ett logiskt resonemang kommer man fram till att likheterna mellan vin och whisky är så stora att även whisky rimligen bör vara förbjudet.

Rättstolkare

Ytterligare ett särdrag för shi'ismen är mujtahidernas starka ställning. Mujtahiderna kan betraktas som imamernas efterföljare och länken mellan imamerna och människorna (Nasr, s. 173). Mujtahider är religiösa lärda som erkänns som mujtahider på grund av sin lärdom, intelligens, tro, rättvisa, m.m. Mujtahiderna tillhör eliten i det persiska samhället och titeln har ofta gått i arv inom familjen. De är de enda som har rätt att ge en personlig nytolkning av sharia, *ijtihad* (ansträngning). Sedan slutet av 1700-talet har mujtahiderna, enligt den shi'itiska rättsskolan, ensamrätt på att tolka sharia. Mujtahidernas ställning som nytolkare av sharia är en av de företeelser som skiljer den shi'itiska rättsskolan från de sunnitiska.

Varje shi'it måste i teorin välja en mujtahid som sin läromästare i etiska och religiösa frågor inklusive familjerättsliga spörsmål. Till exempel föreskriver Khomeini att en kvinna vars man är försvunnen skall vända sig till en mujtahid för att få besked om hon har rätt att gifta om sig eller ej (Khomeini, #2540). Med en parallell till västvärlden kan en mujtahid sägas vara ett mellanting mellan en professor, en påve och en domare i överinstans. På ca 64 miljoner iranier finns det enligt uppgift omkring 100 mujtahider och ca 180 000 övriga religiösa funktionärer. Ett exempel på en mujtahid är ayatollah Khomeini, en annan är hojjatoleslam Seyed Mohammad Khatami.

Rätt och fel

"Rätt" eller "fel", tillåtet och förbjudet handlande enligt sharia, bedöms efter en graderad skala från ett till fem. "Ett" på skalan betecknar en obligatorisk handling, något som måste göras och inte får lämnas ogjort, som t.ex. de fem dagliga böerna. Khomeini, men inte alls alla rättstolkare, betraktar också äktenskapet som obligatoriskt (Khomeini, #2443). "Två" betecknar något som är förtjänstfullt och rekommenderas, t.ex. äktenskapet enligt andra tolkningar än Khomeinis. "Tre" är det indifferent, det som varken medför klander eller beröm. "Fyra" är det klandervärda, det som är förtjänstfullt att undvika men vilket inte är straffbart, t.ex. att tala om världsliga ting i en moské och rimligen skilsmässa. "Fem" är det förbjudna, det vill säga en handling som är en synd mot Gud och straffbar, till exempel äktenskapsbrott (Mutahhari, s. 35).

Modernisering av sharia

Under andra hälften av 1800-talet uppstod ett ökat krav på reformer av rättssystemet i den muslimska världen. De rättsområden som först berördes var sådana som traditionellt legat utanför eller i alla fall i periferin av sharias och ulemas maktsfär såsom straffrätt, skatterätt och handelsrätt. I vissa fall var kraven på föränd-

ringar en i det närmaste ofrånkomlig konsekvens av kontakter med den icke-muslimska världen, t.ex. i form av kolonialisering och handel. I andra fall kunde den utlösande faktorn för reformering vara att den världsliga statsmakten uppfattade sharias bestämmelser som otillräckliga. Så var fallet med skatte- och straffrätten.

Vad gäller familjerätten så dröjde det innan denna typ av praktiska anledningar till reformering gjorde sig gällande. Visst fanns det en medvetenhet om kvinnornas eftersatta situation och visst visste man att de muslimska männen inte alltid utövade det företräde islam gav dem (Koranen 4:38) i en sann muslimsk anda av rättvisa och saktmod. Men förändringar var svåra att ens förespråka. Området hör till de rättsområden som är mest utförligt reglerade i Koranen och är starkt förknippat med "heder" och familjens prestige. Det är frågor som i traditionella samhällen i hög grad är avhängigt av mäns förmåga att kontrollera sina kvinnors dygd och sexuella aktiviteter. Betydelsen av att en kvinna inte har utomäktenskapliga, okontrollerbara sexuella förbindelser och är oskuld vid ingåendet av sitt första äktenskap är i många grupper stor. Dessa värderingar genomsyrar den muslimska familje- och straffrätten och har under vissa perioder också påverkat andra områden, t.ex. statsförvaltningen. Under Khomeinis tid förbjöds alla ogifta kvinnor som inte kunde uppvisa medicinska bevis på att de var oskulder att arbeta i offentlig tjänst (Keddie & Hooglund, s. 136). Ytterligare ett tecken på dessa värderingars betydelse är att också i kretsar där föräktenskapliga sexuella förbindelser varit accepterade har man, enligt hörsägen, inför bröllopsnatten ofta anlitat en läkare för att återställa brudens hymen.

Droppen som fick bägaren att rinna över i den muslimska sfären var de socioekonomiska behov som uppstod i det sunni-muslimska Istanbul, länge den största metropolen i den muslimska världen. Hit kom ett stort antal män för att studera, göra affärer m.m. Många av dem gifte sig också med kvinnor där och levde med dem så länge deras ärenden i Istanbul varade, varefter de helt sonika lämnade hustrur och eventuella barn och for hem, kanske

till hemmavarande hustrur. Det var något som de enligt sharia hade möjlighet att göra. Även om det är klandervärt att inte sörja för sin familj, så var förfarandet inte rättsligt straffsanktionerat och medförde inte heller att hustrun eller hennes släktingar hade någon möjlighet att ta ut skilsmässa eller på annat sätt upplösa äktenskapet. De övergivna stod utan försörjare och utan möjlighet att gifta om sig och bördan av deras försörjning kom att ligga på deras manliga släktingar.

Det var denna situation man ville förändra. De reformer som genomfördes var, som vi kommer att se, relativt blygsamma.

Under 1800-talets sista decennium och under 1900-talet så moderniserade de allra flesta muslimska länder sin lagstiftning. Detta har inneburit att man försökt att öka statens inflytande på rättsväsendet på bekostnad av de religiösa. Krav på skriftlig dokumentation och medverkan av statliga myndigheter har också varit vanligt. Ett exempel på moderniseringen av sharia är 1928 års iranska civillag som är en kodifiering av sharias regler efter franskt mönster. Att man har kodifierat, skrivit ner, sharia betyder att dess regler byter status från religiös, uppenbarad lag till *qanun* världslig, skriven lag. Det i sig är ett viktigt led i moderniseringen av den religiösa rätten eftersom det medför att icke-religiösa domare (jurister med en sekulär juristutbildning) är skolade för och har befogenhet att tillämpa lagen. Däremot innebar den nya lagen endast små förändringar av sharias regler som sådana.

Metoder

Eftersom sharia bland stora grupper troende muslimer betraktas som ett uttryck för Guds oföränderliga vilja försökte man vid reformeringen i det längsta undvika att förändra själva sharia. I stället sökte man hitta andra vägar för att genomföra de önskade reformerna (*hiyal*). Man använde sig av legalt accepterade tillvägagångssätt för att uppnå resultat som låg utanför den tidigare tolkningen av sharia. De metoder man använde sig av var många.

En utgångspunkt var Koranens stadgande att muslimerna skall lyda sina lagliga ledare. Så länge man är överens om vilka de lagliga ledarna är kan denna princip läggas till grund för administrativa regleringar av t.ex. domstolsväsendet. Ytterligare en av sharias grundläggande principer är att den världsliga regenten har rätt att definiera och kontrollera sina domstolars jurisdiktion. Denna princip hade tidigare uppfattats så att den världsliga ledaren hade rätt att definiera en domares domsrätt över ett bestämt geografiskt område och under vilken tidsperiod domaren hade rätt att utöva sitt ämbete. I någon mån hade principen också inneburit att regenten hade rätt att bestämma vilken typ av rättsfrågor domaren skulle behandla. Principen utvidgades nu så att domarna kunde åläggas att endast tillämpa nyare lagstiftning i stället för sharia, även om den senare inte officiellt avskaffades. Likaså kunde domstolarna förbjudas att behandla vissa frågor. I Egypten förbjöds domstolarna att registrera äktenskap om inte brud och brudgum fyllt sexton respektive arton år. I Iran blev registrering av familjerättsliga handlingar obligatoriskt. Också reformer av domarkåren genomfördes. I Iran förbjöds t.ex. mullor utan juridisk utbildning i västerländsk mening att fungera som domare enligt en lag från år 1936.

Ett annat sätt för lagstiftaren att genomföra reformer utan att direkt bryta mot sharias regler var *taghayyar* vilket innebär att man väljer bland de olika muslimska rättsskolornas regleringar för att hitta den lösning som passade bäst. Ännu en metod var *tal-fiq*, det vill säga att konstruera nya regler efter principer hämtade från olika rättsskolor. De shafi'itiska och hanafitiska rättsskolorna ger regenten denna rätt. Det innebär att om man i ett land som tillämpar shi'itisk lagtolkning skulle vilja reformera lagen så att en förskjuten kvinna får rätt att vårda sina söner längre än de två åren som den shi'itiska lagtolkningen ger henne rätt till, så skulle man kunna välja att reglera frågan utifrån någon av de sunnitiska rättsskolornas tolkning, vilka alla ger kvinnan något större rättigheter i denna fråga.

Bland shi'iter har man även använt sig av omtolkning av sharia, *ijtihad*, som en metod för förändring av lagen. Det är en

metod som i sunnitisk islam länge var ifrågasatt. I shi'itisk islam är metoden mindre kontroversiell eftersom mujtahiderna tillerkänns rätten att i imamens frånvaro tolka islam.

Vid moderniseringen av sharia har man försökt att avskaffa många av reglerna baserade på sunna, genom att ogiltigförklara hadithernas återberättarkedja. Så har skett i Qaddafis Libyen. Det innebär att det område som står utanför den världsliga maktens lagstiftning på grund av att den regleras av den ofelbara sharia krymper och därmed ökar utrymmet för sekulär lagstiftning.

Irans historia

Efter Muhammeds död år 632 e.Kr. expanderade det muslimska väldet snabbt. Inom ett par decennium var hela det nuvarande Iran, dåvarande Persien, besegrat av arabiska erövrare. Stora delar av befolkningen konverterade till islam från zoroastrismen, kristendomen, shamanismen med flera religiösa riktningar. Det persiska språket förbjöds som officiellt språk under en period av 300 år. Persiska skrivs allt sedan dess med arabiska bokstäver trots att det inte är ett semitiskt språk utan hör till den indoeuropeiska språkfamiljen. Arabiska är fortfarande ett religiöst språk på motsvarande sätt som latinet inom den katolska kyrkan.

Till skillnad från många andra delar av det muslimska väldet styrdes Persien av inhemska muslimska regenter. Den första muslimska dynastin var de sunnitiska samaniderna som tillskansade sig makten under slutet av 800-talet. De behöll den under två sekel varpå de efterträdades av seljukerna på 1060-talet. År 1501 etablerade sig safaviderna som den första shi'itiska härskarätten i ett Persien som dominerades av sunniter och den shi'itiska riktningen av islam blev statsreligion. Den safavidiska sekten gjorde ett stort nummer av sitt, ifrågasatta, shi'itiska ursprung och särskiljde sig därmed från sina sunnitiska motståndare, samtidigt som man vann anhängare från andra religiösa minoriteter. Under sin första tid var den safavidiska staten en teokrati – man gjorde ingen åtskillnad på de religiösa och sekulära aspekterna av staten

– men redan efter ett par årtionden började en separation av dessa funktioner att ske.

Under de nästkommande seklerna kom de persiska maktkonkurrenterna att vara de safavidiska prinsarna, de turkättade officerarna, den religiösa eliten, samt ledare för ett par av de starka persiska stammarna. Historien var blodig; fäder och söner intrigerade mot varandra och vanliga slut på intrigerna var mord eller bländning av synen. Bondebefolkningen exploaterades hänsynslöst av skattefogdar och feodaltherrar i ett system inte olikt de europeiska feodalsystemen under medeltiden. Rättssäkerheten var obefintlig.

Inte förrän på 1840-talet, under qajarernas dynasti (1794–1925) gjordes ett nämnvärt försök att komma till rätta med dessa förhållanden (Mahmoudi & Chahandeh). Förhållandena under 1800-talet komplicerades ytterligare av att två av dåtidens stormakter, England och Ryssland, började engagera sig i Persiens angelägenheter. Från slutet av 1700-talet ökade också den religiösa klassens, köpmännens och tjänstemännens politiska betydelse. Den religiösa klassen svarade bland annat för de religiösa domstolarna, vilka de i princip skötte helt utan inblandning av monarken, *shahen*. Ett ömsesidigt beroendeförhållande förelåg mellan staten och den religiösa eliten. Vissa religiösa funktionärer utnämndes direkt av shahen och andra knöts närmare kronan genom ekonomiskt stöd. Den religiösa klassen var en maktfaktor att räkna med, bl.a. på grund av mujtahidernas personliga auktoritet och anseende, den allmänna konservatismen inom det traditionsbundna persiska samhället där de religiösa traditionellt hörde till samhällets topp, samt på grund av de band som fanns mellan de religiösa klasserna och köpmännen, som i avsaknad av banker hade en viktig roll som finansiärer av statliga projekt. Det är intressant att notera att det är just dessa grupper som tvåhundra år senare, år 1979, bringar monarkin på fall och återinrättar teokratien. En försmak av detta fick man under 1890-talets effektiva protester mot ett brittiskt tobaksmonopol i Persien (då mujtahiderna förbjöd tobaksrökning såsom varande emot islam).

Under 1800-talets sista decennium fick liberalismen fotfäste i Persien. Mer eller mindre underjordiska organisationer propagerade för frihet, rättvisa och undervisning i stället för envælde, rättslöshet och analfabetism. Också ulema fanns representerade bland dessa. Många mullor betraktade despotin som ogudaktig och lät de oppositionella söka skydd i moskéerna. Krav ställdes på lagreformer i överensstämmelse med sharia. Protesterna ledde till att staten tvingades ge efter och landet fick en ny konstitution enligt vilken monarken skulle ha ett mer begränsat inflytande och den verkliga makten ligga hos *majlis* (parlamentet). Den nya konstitutionen ledde dock till få konkreta förändringar. Parlamentet samlades sällan, samtidigt som shahen förlorade kontrollen över stora delar av landsbygden och mycket av den politiska makten låg kvar hos lokala makthavare: jordägare, mullor, handelsmän m.fl.

År 1921 genomfördes en militärkupp som förde Reza Khan till makten som shah och grundare av Pahlavi-dynastin. Han övertog ett land som stod på randen till ekonomisk kollaps och hotades av en sovjetisk invasion. I likhet med sin föregångare fortsatte Reza Khan att basera sin makt på armén och lyckades stärka sin kontroll över många av Persiens upproriska stammar. Parlamentet dominerades av jordägare och ulema. Vid sidan därav fanns en konservativ och en liten socialistisk grupp. De religiösa fraktionerna hade ett starkt inflytande, t.ex. förhindrade de att Reza Khan år 1924 utropade sig till sekulär president efter turkiskt mönster. Försöket slutade med folkliga protestdemonstrationer och Reza Khan fick åka till Qom (en vallfärdsort och religiöst centrum) och göra avbön för att återfå de religiösas förtroende. Två år senare, år 1926, kunde han dock låta utnämna sig till monark med titeln "shah". De religiösas ställning inom parlamentet försvagades och statskontrollen över traditionellt religiösa områden, som undervisning och rättssystem, ökade. Ett exempel på det är 1928 års civillag som fortfarande tillämpas.

Kvinnans ställning vad gällde rätt till egendom och skilsmässa var föremål för reform. År 1935 förbjöds slöjan tillfälligt, vilket ledde till att många konservativa, troende kvinnor överhuvudta-

get inte kunde lämna sina hem av rädsla för att bryta mot religionens bud om anständig klädsel.

En skattereform genomfördes, som medförde att en stor del av skattebördan kom att ligga på de fattigaste delarna av befolkningen.

År 1935 bytte landet namn från Persien till Iran. Året efter förbjöds alla religiösa domare att vara verksamma vid de religiösa domstolarna om de inte också hade civil juridisk examen, detta för att ytterligare begränsa de religiösas inflytande.

Under andra världskriget ockuperades Iran av England och Sovjetunionen. Shahen tvangs att abdikera 1941 till förmån för sin son Muhammed Reza Shah som innehade kronan fram till år 1979. År 1941 var hans ställning svag. Landet var ockuperat och dess självständighet reducerad genom det utländska inflytandet. Armén sviktade, parlamentets inflytande ökade liksom den politiska friheten, och instabiliteten. Under ockupationen återtog de religiösa ledarna en del av sin makt. Samtidigt uppstod de första politiska partierna. Statsfinanserna förbättrades under 1950-talet genom oljepengarna som strömmade in och shahen återuppbyggde sin makt, armén förstärktes, den hemliga polisen etablerades och parlamentet försvagades. Förutom armén stödde sig shahen också på jordägare och delar av den religiösa eliten som politiska allierade.

Under 1950-talets första del dominerades den politiska scenen av Mohammed Mosaddeqs försök att nationalisera de iranska oljetillgångarna. Som premiärminister genomdrev Mosaddeq i öppen konflikt med shahen 1951 en lag om nationalisering av utländska oljebolag i Iran. Han avsattes 1953 i en militärkupp organiserad av amerikansk och brittisk underrättelsetjänst, dömdes till döden men fick straffet omvandlat. Oljekrisen löstes genom en uppgörelse som innebar att intäkterna av de iranska oljetillgångarna skulle delas lika mellan Iran och ett iranskt-brittiskt konsortium.

Mellan åren 1960 och 1979 förändrades Iran drastiskt. Befolkningsökningen var stor. År 1979 var befolkningen 46 miljoner mot 23 miljoner 20 år tidigare, vilket i sin tur var en fördubbling

sedan år 1920. Från att ha varit ett utpräglat jordbrukssamhälle blev Iran allt mer industrialiserat. Den politiska makten övergick från de stora jordägarna till staten och den statliga sektorn växte. Landet urbaniserades snabbt. År 1960 bodde en tredjedel av befolkningen i städer och år 1979 halva befolkningen. Teheran mer än fördubblade sin befolkning på femton år. Många av de nyblivna storstadsborna kom att leva i misär i kåkstäder. Det sociala livet förändrades, utbildningsmöjligheterna förbättrades – även om 60 procent av befolkningen fortfarande var analfabeter år 1979. Motsvarande utveckling tog i många europeiska länder närmare hundra år.

Tack vare oljepengarna fortsatte statsekonomi att vara god och shahen inledde 1962–63 ett sekulärt moderniseringsprogram, ”den vita revolutionen”, som bland annat omfattade landreformer och drastiska (omuslimska) reformer av familjerätten. Här märks framförallt utfärdandet av den s.k. familjeskyddslagen som förbjöd polygami och barnäktenskap samt gav kvinnor ökade möjligheter att få skilsmässa. Under denna period blev shahen i praktiken enväldig. En effektiv diktatur skapades. Domstolsväsendet stod under shahens kontroll och användningen av militära och administrativa domstolar ökade. Den hemliga polisen spred skräck.

Under 1960- och 70-talen kom shahen också på kant med de grupper som tidigare stött hans politik. Dessa var jordägarna som tillsammans med de jordlösa lantarbetarna var de som missgynnades av jordreformen och de religiösa som såg allt flera religiösa normer kastade över ända genom förändringarna av rättssystemet och införandet av familjeskyddslagen. Såväl en marxistiskt som en religiöst influerad motståndsrörelse växte fram.

Utvecklingen ledde också till en intern debatt bland de religiösa om förhållandet religion-stat. Historiskt har det funnits ett glapp mellan teori och praktik i de religiösas förhållanden till den världsliga makten. I teorin tillkommer enligt ulema all makt den dolda imamen och i dennes frånvaro mujtahiderna. I praktiken hade dock de religiösa accepterat såväl en uppdelning av världsliga och religiösa frågor som att monarken styrde över de världs-

liga frågorna. Så länge som den världsliga makthavaren inte inter-
venerade i den traditionellt religiösa sfären, så undvek de religiösa
att blanda sig i dennes politik. Det var denna jämvikt shahen rub-
bade och därmed banade vägen för 1979 års islamiska revolution
under ledning av Ayatollah Khomeini.

Khomeini, vars politiska aktivitet började bli märkbar under
1960-talet, skilde sig från majoriteten av mujtahiderna genom att
aktivt ta politisk ställning för oppositionen. Revolutionen, som
förde Khomeini till makten, hade anhängare från medelklassen
och bland köpmännen, men framför allt i en ny klass av fattiga
stadsbor som uppstått i och med den intensiva urbaniseringen.
Revolutionen och den nya islamiska republiken välkomnades dels
som ett alternativ till shahens diktatur, dels som en länk tillbaka
till den välbekanta värld som kretsat kring moskén och religionen
och som man förlorat när man lämnade landsorten och flyttade
in till anonymiteten i storstaden. Khomeini själv betraktades som
en helig och ofelbar man.

År 1979 störtades shahen och den islamiska republiken Iran
utropades. Landet fick en ny konstitution enligt vilken det är de
muslimska värderingarna, såsom de uttrycks i bl.a. Koranen, som
skall vara vägledande för hela samhället (Den Islamiska Republi-
ken Irans Konstitution art. 1). Ambitionen är således att landet
skall vara en teokrati utan någon uppdelning av de religiösa och
världsliga aspekterna av samhällslivet. Sharias regler skall styra
människornas liv. Skulle det uppstå något glapp däremellan så är
det människorna som skall anpassa sig efter sharia och inte
tvärtom (Nasr).

Vid sidan av de vanliga statsorganen i en republik, t.ex. presi-
dent, parlament och regering, nybildades ett antal muslimska
organ, t.ex. ett muslimskt "bevakande" lagråd (*shure-e-negab-
ban*) som skall kontrollera att nya lagar överensstämmer med sha-
ria (Konstitutionen art. 91–99). Andra nyheter var utnämmandet
av Khomeini till *vali faqih* (högste ledare) i andliga och världsliga
frågor och av etablerandet av *pasdaran* (revolutionsgardet), en
milis med struktur och ideologi liknande de tyska nazisternas SS.
(Hjärpe & Persson, s. 320).

Iran-Irak-kriget härjade landet mellan åren 1980–1988 och medförde stora ekonomiska förluster. Närmare miljonen stupade och en stor utvandring (främst av sekulära akademiker) ägde rum. Men kriget befäste även den islamiska regimens ställning i stora grupper.

År 1982 genomfördes stora förändringar av rättssystemet. Alla lagar som inte överensstämde med sharia avskaffades och alla domare som inte var skolade i muslimsk rätt avsattes. Nya specialdomstolar skapades. Nya strafflagar antogs under år 1982. En författningsreform genomfördes samma år. Den medförde i huvudsak att presidentens gavs reell makt medan den högste ledarens funktioner blev mer diffusa.

Khomeini dog år 1989 och efterföljdes av den tidigare presidenten Khamenei som högste ledare och Rafsanjani blev ny president.

En reform av skilsmässolagen antogs år 1992. Reformförslag rörande äktenskapsrätten avslogs år 2000. Under 1990-talet har också landets straffrätt sammanförts i två lagar: lagen om islamiska straff från 1992 samt lagen om diskretionära och preventiva straff från 1996 (Mahmoudi & Chahandeh, s. 351).

År 1994 ratificerade Iran Förenta Nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter (Barnkonventionen) med reservationer av innebörden att Barnkonventionen endast är tillämplig i den mån den inte strider mot sharias regler och principer. Särskilda reservationer gjordes mot artikel 14 om barnets rätt till tanke-, samvets- och religionsfrihet samt artikel 21 om adoption (Se Schiratzki, s. 58). Före revolutionen, år 1975, ratificerades Förenta Nationernas internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Mohammed Khatami valdes till president 1997 och omvaldes 2001. Under hans mandattid har utvecklingen enligt vissa, men långt ifrån alla, iranska grupper gått mot ökad öppenhet.

Rättskällor

Det finns många definitioner på begreppet "rättskälla" inom juridiken. En praktiskt inriktad definition är: "Det material en jurist använder sig av för att förutse den lösning en domstol skulle komma till i det aktuella fallet" (Sundberg, s. 24). Med denna definition skulle de svenska rättskällorna bli: lagar och förordningar ("lagboken"), förarbeten, prejudikat (i första hand högsta domstolens domar), doktrin och sedvana. Det är bara lagar och förordningar som formellt är bindande för domstolar och andra myndigheter. Domare i de lägre domstolsinstanserna är inte formellt bundna av domar och beslut från de högsta instanserna, Högsta domstolen och Regeringsrätten, men i likhet med förarbeten räknas dessa ändå in bland de svenska rättskällorna.

Det iranska (muslimska) rättskällesystemet är annorlunda uppbyggt.

De iranska rättskällorna finns definierade i landets konstitution artikel 167. I första hand hänvisas till qanun, den skrivna lagen. Om den skrivna lagen inte skulle vara tillräcklig, det vill säga om det fallet som är aktuellt för rättslig bedömning inte behandlas, eller om den skrivna lagen avviker från sharia, så skall domaren döma utifrån pålitliga muslimska källor och tidigare tolkningar av accepterade religiösa auktoriteter. Tidigare domar är inte prejudicerande, det vill säga de kan inte läggas till grund för nya domar, vilket däremot en *fatwa* (uttalanden av en mujtahid) kan. Enligt iransk rätt har en fatwa också rättskraft som ett rättsligt avgörande (Khomeini, s. xvi). En fatwa är dock inte en rättskälla i sig, utan används som tolkningsmaterial och det är inte alla mujtahider som har kompetens att avge en fatwa som hörsammas i hela landet.

Flertalet av de lagar som rör familjerätten och som infördes under 1960-talet, t.ex. familjeskyddslagen, är i dag ogiltiga och avskaffade då de inte överensstämmer med muslimska rättsprinciper. Men den lag vilken inledde reformeringen av sharia i Iran, 1928 års civillag, är till största delen fortfarande gällande. Som

framkommit sammanställdes den av religiösa auktoriteter och bygger på sharias regler.

Som utgångspunkt för den fortsatta redogörelsen av de specifika iranska rättsreglerna använder jag mig av 1928 års civillag i M.A.R. Taleghanys engelska översättning och Koranen i Zetterstens svenska översättning. Som exempel på auktoritära shariatolkningar har jag valt "Sharia al-islam" av Muhaqqiq Hilli i Bailies engelska översättning och "Resaleh Towzih al-Masael" av Khomeini, även den i engelsk översättning av Bourujerdi. Jag har lagt särskild vikt vid Khomeinis tolkningar eftersom det enligt den shi'itiska rättsskolan är den yngsta tolkningen som har störst auktoritet.

Gång efter annan har påpekats att rättssystemet i Iran inte är särskilt förutsägbart (t.ex. Concluding observations of the Human Rights Committee: Iran (Islamic Republic of). 03/08/93. CCPR/C/79/Add.25). En bestickning eller en bekant inom domarkåren kan utvidga eller inskränka en rättsregels tillämpning högst väsentligt. Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter har vidare funnit att flickor, barn födda utom äktenskap samt vissa etniska minoriteter är föremål för legal diskriminering.

Processordning

/ Sverige

Det svenska domstolssystemet består av två huvudgrenar – allmänna domstolar och specialdomstolar. Familjerättsliga mål, såsom skilsmässa och vårdnadsfrågor, behandlas av allmän domstol. Målen anhängiggörs i tingsrätt vars domar kan överklagas till hovrätten och efter prövningstillstånd till högsta domstolen. Frågor om verkställighet av en dom om t.ex. vårdnad eller umgänge avgörs av förvaltningsdomstol med länsrätten som första instans. År 1997 genomfördes omfattande begränsningar i möjligheten att få rättshjälp i familjerättsliga angelägenheter. Rättsskyddet i privata hemförsäkringar täcker vissa kostnader i samband med en process.

Förändringar i familjerättslig status registreras hos folkbokföringsmyndigheten.

/ Iran

Det iranska domstolssystemet består av tre huvudkategorier domstolar: revolutionsdomstolar, fredsdomstolar och allmänna domstolar. De allmänna domstolarna utgörs av civildomstolar, särskilda civildomstolar och brottmålsdomstolar. En utgångspunkt är att de flesta domar från allmän domstol är slutgiltiga. Genom provisoriska bestämmelser har möjligheten att överklaga vissa brottsmål införts 1999 (Mahmoudi & Chahandeh).

Familjerättsliga mål behandlas sedan september 1979 vid de särskilda civildomstolarna. Beslutande i denna domstol är en muj-

tahid eller en annan person, kunnig i sharia, som mujtahiden satt i sitt ställe. Vid domstolen skall även finnas två juridiska rådgivare, som behärskar civilrätten. Dessa har dock endast en rådgivande funktion, inte beslutande.

De särskilda civildomstolarna har kompetens att avgöra skilsmäso- och vårdnadsfrågor, faderskaps- och förmyndarfrågor, ärenden rörande testamente samt vissa brottmål med samband till civilmål.

Familjerättsliga förändringar registreras hos notarius publicus.

Jurisdiktion

/ Sverige

En viss anknytning till en stat krävs för att en person skall anses omfattas av dess lagar och kunna få sina rättsliga angelägenheter prövade av dess domstolar. Med hänsyn tagen till eventuella åtaganden enligt internationella konventioner avgör varje stat själv i vilken omfattning personer med utländsk bakgrund skall omfattas av dess rättssystem. Av betydelse är också vilket rättsområde som är aktuellt.

Om en familjerättslig fråga skall avgöras enligt svensk eller utländsk rätt när en eller flera familjemedlemmar har anknytning till andra stater än Sverige är enligt svensk rätt som vi sett avhängigt anknytningsrekvisiten medborgarskap, hemvist och vistelse. De viktigaste anknytningsrekvisiten är medborgarskap och hemvist.

Svensk medborgare kan man bli om man har en svensk förälder eller om man, som huvudregel, har varit stadigvarande bosatt här i minst fem år. Numera godtas dubbelt medborgarskap fullt ut. Är man svensk medborgare omfattas man i princip av alla svenska lagar och bestämmelser och har i de allra flesta fall rätt att få en talan om en familjerättslig angelägenhet prövad av svensk domstol.

Också om man har hemvist i Sverige omfattas man av de flesta lagar och har normalt rätt att få familjerättsliga mål prövade av svensk domstol. En svårighet vid tillämpningen av hemvist är att begreppet inte är helt lätt att definiera. Kraftigt förenklat kan legal hemvist ses som "kvalificerad" vistelse. Av särskild bety-

delse är att vistelsen är tänkt att vara stadigvarande och ofta, men inte alltid, krävs att en person har permanent uppehållstillstånd i Sverige för att han eller hon skall anses ha hemvist här.

För de fall utländsk rätt skall tillämpas i Sverige gäller som en allmän princip att en bestämmelse i en utländsk lag inte får tillämpas om den är uppenbart oförenlig med grunderna för svensk rättstillämpning. Ett antal speciallagstiftningar rörande rättsfrågor med anknytning till annan stat finns vilka bl.a. reglerar frågor om äktenskap, makars ekonomiska förhållanden, skilsmässa, faderskap, vårdnad och arv. Dessa presenteras nedan i samband med att respektive rättsområde behandlas.

I Iran

Vad beträffar iransk rätts tillämplighet stadgar civillagen att iranska lagar skall tillämpas på alla personer med hemvist i Iran oavsett medborgarskap om annat ej särskilt stadgas (civillagen artikel 5). Vad gäller familjerätten så görs undantag för iranska medborgare och rimligen icke-medborgare tillhörande andra trosamfund än den shi'itiska tolvsekten vars familjerätt i princip regleras efter respektive trossamfunds religiösa regler. I enlighet med den universalitetsprincip som råder inom islam skall iransk rätt alltid tillämpas på iranska medborgare bosatta utanför Iran (civillagen artikel 6). Brott mot iransk lag begångna av en iransk medborgare utanför iranskt territorium kan lagföras enligt iransk straffrätt. Utländska brottmålsdomar behöver inte beaktas (Mahmoudi & Chahandeh).

Följande personer räknas som iranska medborgare: den som är bosatt i Iran och som inte med dokument som godtas av iranska myndigheter kan visa att hon är medborgare i en annan stat; den vars far är iransk medborgare oberoende av om personen föds inom eller utom Iran; hittebarn som föddes i Iran; den som föds i Iran av föräldrar som inte är iranska medborgare men där minst en av dem är född i Iran; likaså en person som fötts i Iran och som har varit bosatta i landet minst ett år efter arton års ålder; en utländsk person som i andra fall erhållit iranskt medborgarskap

samt varje utländsk kvinna som gifter sig med en iransk man (civillagen artikel 976).

Iranskt medborgarskap kan således i likhet med svenskt uppkomma såväl genom jus sanguinis, till följd av faderns iranska medborgarskap, som genom jus soli, till följd en följd av att en person är född eller bosatt på iranskt territorium. Understrykas bör också att barn födda utom äktenskap inte blir iranska medborgare enligt principen om jus sanguinis. Det kan vidare noteras att enligt iransk rätt så kan en man på subjektiva grunder välja om han vill legitimera sitt biologiska barn eller inte. Avgörande är om han anser att hans relation med barnets mor när barnet avlades var att betrakta som ett äktenskap eller inte.

Till skillnad från vad som gäller rörande svenskt medborgarskap innebär en utländsk kvinnas äktenskap med en iransk man att hon automatiskt räknas som iransk medborgare. Det medför att moderns medborgarskap kan sägas sakna betydelse vid fastställande av barns medborgarskap. En iransk kvinna som gifter sig med en utländsk man kan få mannens medborgarskap men återfår automatiskt det iranska medborgarskapet om äktenskapet upplöses. En utländsk kvinna som gifter sig med en iranier har däremot inte rätt att återfå sitt utländska medborgarskap om hon har barn under arton år. Detta trots att hon inte kan vara förmyndare för sina barn och troligen inte får leva tillsammans med dem om de är äldre än två respektive sju år. Väljer en utländsk kvinna med iranskt medborgarskap att i andra fall återta sitt ursprungliga medborgarskap så förlorar hon, i likhet med män, rätten att äga fast egendom i Iran (Bergmann/Ferid, s. 3).

En person som har av sagt sig sitt iranska medborgarskap och blivit medborgare i ett annat land, t.ex. Sverige, har rätt att omedelbart återfå sitt iranska medborgarskap under förutsättning att han avsäger sig det andra medborgarskapet. Detta medför att även hans hustru och omyndiga barn blir iranska medborgare.

I princip kan en man inte anmäla iranskt medborgarskap för hustru och barn annat än om de är gifta enligt muslimsk rätt eller om kvinnan samtycker. I praktiken uppges dock barn också i

andra fall ha skrivits in i sina iranska fäders pass, dvs. upptagits till iranska medborgare, utan moderns godkännande.

Iran har som framkommit inte ratificerat några internationella privat- och processrättsliga konventioner med familjerättsligt innehåll med icke-islamiska länder som parter.

Äktenskap

Enligt svensk rätt

Äktenskap ingås mellan ogift man och kvinna. Är någon av parterna under arton år krävs länsstyrelsens tillstånd. Äktenskaps hinder är släktskap i rätt upp- och nedstigande led. Tvegifte är straffsanktionerat (brottsbalken 7:1). Helsyskon får inte ingå äktenskap och för äktenskap mellan halvsyskon krävs regeringens tillstånd (äktenskapsbalken kap. 2).

För giltig vigsel krävs att mannen och kvinnan är samtidigt närvarande och muntligen inför vigselförrättare och vittnen samtycker till äktenskapet. Behörig att vara vigselförrättare är präst i svenska kyrkan eller annat samfund med tillstånd av regering och länsstyrelse, lagfaren domare eller den som länsstyrelsen förordnat (äktenskapsbalken kap. 4).

Enligt svensk rätt jämställs makarna med varandra så till vida att bägge är myndiga, har full rättskapacitet och är vårdnadshavare till sina barn. De skall visa varandra trohet och hänsyn och gemensamt vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa (äktenskapsbalken 1:2).

Vissa bestämmelser rörande ogifta samboende ges i lag om sambors gemensamma hem.

Homosexuella som har ingått partnerskap enligt lag om registrerat partnerskap jämställs med gifta, med undantag av bestämmelser som rör barn.

Enligt svensk lag har en utlänning, som bott i Sverige i minst två år, möjlighet att få sin rätt att ingå äktenskap här prövad enligt svensk rätt (lag om vissa internationella rättsförhållanden

rörande äktenskap och förmyndarskap 1:2). Även om svensk rätt inte skall tillämpas så begränsas tillämpningen av utländsk rätt så att den som är under femton år inte får ingå äktenskap utan tillstånd från länsstyrelsen. Ges tillstånd får också barn under femton år ingå äktenskap. Det finns med andra ord inte något absolut förbud mot barnäktenskap i Sverige om barnet har utländskt eller dubbelt medborgarskap. Bestämmelsen är, sedan år 1989, föremål för översyn. Äktenskap får inte heller ingås mellan släktingar i rätt upp- eller nedstigande led eller med helsyskon. Den som är gift får ingå nytt äktenskap endast om det första äktenskapet blivit upplöst genom en skilsmässa som gäller i Sverige, eller om den förste maken avlidit. När ett äktenskap skall ingås inför svensk myndighet tillämpas svensk lag. Ett äktenskap som har ingåtts enligt främmande lag är giltigt till formen om det är giltigt i staten där äktenskapet ingicks. Ett äktenskap som är formellt giltigt kan dock upplösas om det strider mot svensk rätt. Bosätter sig en man med två hustrur i Sverige så skall ett av äktenskapen upplösas. Det krävs emellertid att någon av makarna yrkar skilsmässa eller att förhållandena på annat sätt kommer till svensk åklagares eller domstols kännedom, t.ex. genom polisanmälan från folkbokföringsmyndigheten, som vid sidan av migrationsverket, är en av de få svenska myndigheter som kommer i kontakt med utländska familjerättsliga handlingar om inte domstolsförhandlingar aktualiseras.

Enligt iransk rätt

Iransk rätt baseras på de jämförelsevis ingående regler rörande äktenskap som återfinns i Koranen. Äktenskapet är ett civilrättsligt kontrakt och bär spår av att ha utvecklats ur det förislamiska brudköpet. Det faktum att kvinnan själv får vara part i äktenskapskontraktet betraktas som en av de förändringar som islam förde med sig. Under den förislamiska tiden var det kvinnans förmyndare som var avtalspart och ägare till morgongåvan. Det finns dock forskare som gör gällande att denna historieskrivning är ofullständig och att den förislamiska kvinnans ekonomiska fri-

het var betydligt större än vad den muslimska traditionen gör gällande (Ahmed).

Ett äktenskap kan enligt shi'itisk, men inte sunnitisk, rättstolkning vara antingen permanent eller tidsbegränsat. (Se denna rubrik.)

Äktenskapet är ett avtal, en ömsesidig rättshandling där kvinnan förbinder sig att lyda mannen och han å sin sida förbinder sig att försörja henne så länge hon inte är *nashiza* och sätter sig upp mot sin man (civillagen artiklar 1105–6).

De presumtiva makarna kan avtala om att specifika villkor skall gälla för deras äktenskap. Ett standardavtal har tagits fram som bl.a. reglerar äktenskapets upplösning. Avtalsvillkor kan också användas för att modifiera bestämmelserna om makarnas inbördes relationer, t.ex. att hustrun skall ha rätt att avsluta en utbildning, förvärsarbete eller få ett permanent tillstånd från maken att resa fritt inom och utom landet. Villkoren får dock inte vara oförenliga med äktenskapsinstitutets natur (civillagen artikel 1119). Det betyder att ett avtal enligt makarna inte skulle ha ett sexuellt samliv eller där de bägge skulle ha samma möjlighet att fatta beslut för familjens räkning rimligen är ogiltiga vad gäller permanenta äktenskap.

Om makars inbördes relationer

Möjligheten att reglera makarnas inbördes relation genom avtal skall ses i ljuset av att såväl sharia som civillagen helt enkelt ger mannen full rätt att bestämma över sin familjs görande och låtanden. I Koranen stadgas att männen skall ansvara för kvinnorna och att ”de rättskaffens kvinnorna (skall) vara undergivna och aktsamma”. (Jfr den kristne Paulus ”Kvinnan tiger i församlingen”.) Mannen har även rätt att aga kvinnan om hon sätter sig upp mot hans befallningar. (Koranen 4:38.) Motsvarande reglering återfinnes i såväl civillagen, enligt vilken mannen skall vara familjens överhuvud, som i Shara'i' al-islam och hos Khomeini. (Khomeini #2412.) Detta innebär att det är mannen som skall bestämma var familjen skall bo (civillagen artikel 1114) (liksom

det var mannen som bestämde var familjen skulle bo i många europeiska länder fram till för ett par decennier sedan) och om hustrun skall få förvärvsarbete. Dessa regler är som sagt dispositiva och makarna kan avtala om att annat skall gälla såsom att hustrun skall ha rätt att förvärvsarbete eller inte kunna tvingas att lämna sin hemort (Khomeini, #2451). Enligt Khomeini har en lydig hustru, vars man vägrar att betala för hennes underhåll, rätt att försörja sig och sina barn oavsett makens godkännande (Khomeini, #2416). Lagstiftningen tillåter aga av hustru och barn (civillagen artikel 1179 och den islamska strafflagen artikel 49 not 2, artikel 59).

I Koranen betecknas hustrur och barn som de rättrogna männens fiender och ett karaktärsprov efter vilket Guds belöning kommer att bli gränslös (Koranen 64:14). Att jämföra med bibelns: "Då fann jag något som var bittrare än döden, kvinnan... Den som täckes Gud kan undkomma henne, men syndaren bliver hennes fånge." (Predikaren 7:27).

Äktenskapets ingående

Det formella ingåendet av äktenskap regleras inte i Koranen men däremot utförligt i doktrinen. Äktenskap ingås genom en muntlig deklaration "jag har äktat Dig" och en accept "jag har accepterat" (civillagen artikel 1062).

Regleringarna runt dessa formuleringar är påfallande utförliga, något som hänger samman med "avsiktens" och "formuleringens" starka ställning inom islamisk civilrätt. En korrekt formulerad avsikt är i de flesta kontraktsrättsliga situationer bindande, medan en felaktig formulering medför ogiltighet. Betoningen av korrekta muntliga formuleringar stammar i sin tur från föreställningar om det rätta ordets magiska effekt. Motsvarande bestämmelser om rättsligt bindande formuleringar återfinns inom andra områden i familjerätten, t.ex. skilsmässa och faderskaperkännanden. Men också undantag från principen om den korrekta formuleringens bindande kraft görs. Så kan t.ex. en ung flickas stilla

gråt eller tystnad tolkas som en bindande accept av ett äktenskapsanbud (Hilli, s. 9).

Ett äktenskapslöfte är i likhet med vad som gäller enligt svensk rätt inte bindande.

Vid permanenta äktenskap krävs inte att äktenskapskontrahenterna är närvarande vid vigseln för att ett korrekt äktenskap skall ha ingåtts. Det är tillräckligt om deras ombud är på plats. Däremot krävs det två manliga vittnen för att äktenskapskontraktet skall registreras. Skriftlig dokumentation var länge av sekundär betydelse. Numera krävs att permanenta äktenskap registreras för att få rättsverkningar.

Äktenskapskontrakt är alltså i princip nödvändigt för att ett giltigt äktenskap skall anses ingånget, men i vissa fall, främst när det gäller tidsbegränsade äktenskap, är ett muntligt äktenskapsavtal mellan mannen och kvinnan tillräckligt åtminstone för att undgå straffansvar för otukt och för att legitimera eventuella barn.

I det skriftliga äktenskapskontraktet som numera måste föreligga för att äktenskapet skall få full civilrättslig effekt registreras förutom personuppgifter och obligatoriskt hälsointyg, hur många hustrur mannen har, om hustrun (men inte mannen) är frånskild och i så fall enligt vilken typ av skilsmässa, hustruns morgongåva och om äktenskapet är permanent eller tidsbegränsat och, om det är tidsbegränsat, för hur lång tid. Eventuella villkor för äktenskapet skall också upptas. Därpå följer uppgifter om vittnen och slutligen makarnas signaturer rubricerade som anbud och accept.

För att ett äktenskap skall få full rättsverkan krävs slutligen att det är fullbordat, dvs. att makarna har haft samlag efter äktenskaps ingående.

Vid ingående av äktenskap bestäms också kvinnans *mahr* (morgongåva och skadestånd, se denna rubrik). Mahr kan utbetalas vid äktenskapets början eller vid en eventuell förskjutning (civillagen artikel 1083). En skälig mahr skall utbetalas även om det inte avtalats (civillagen artikel 1087). Är mahr inte utbetald enligt avtal behöver kvinnan inte uppfylla sina äktenskapliga plikter (civillagen artikel 1085). Det kan diskuteras vad det egentligen

är mannen erhåller i utbyte mot mahr. Det kan inte vara "hela kvinnan", eftersom hon då vore att betrakta som en slavinna. En sådan tolkning skulle äventyra äktenskapsrättens uppbyggnad eftersom slavinnors rätt till äktenskap särregleras och skiljer sig från äktenskapsrätten för fria kvinnor. (Dessutom är slaveri avskaffat.) Den tolkning som vunnit mest gehör är att mannen köper en ovillkorlig rätt till samlag med kvinna och "avkastning" av dessa samlag, dvs. eventuella barn (Haeri, s. 47 f., 59 f.).

Äktenskapshinder på grund av blodsband

Äktenskapshinder på grund av blodsband föreligger, liksom i svensk rätt, mellan "närstående", dvs. en man och hans mor, syster och döttrar och motsvarande för en kvinna. Föräldrars syskon är förbjudna som äktenskapspartners. Däremot är kusinäktenskap tillåtna och relativt vanliga. En äktenskapsliknande relation med en persons föräldrars syskon medför inte att äktenskapshinder föreligger (civillagen artikel 1045).

Äktenskapshinder på grund av amning

I Iran förekommer det att nyfödda barn ammas av en annan kvinna än modern. Amning av viss omfattning medför att ett släktskapsliknande förhållande mellan det ammade barnet och ammans familj anses uppstå. Det utgör äktenskapshinder på samma sätt som om blodsband förelegat. Det innebär att en persons ammas barn och övriga släktingar är förbjudna som äktenskapspartners för den ammade (civillagen artikel 1046).

Äktenskapshinder på grund av tidigare äktenskap

Äktenskapshinder på grund av ett tidigare äktenskap med en närstående till den tilltränkta äktenskapspartnern kan vara av två slag. De kan vara permanenta och gälla, oavsett om det första äktenskapet upplösts eller inte. De kan också vara begränsade till att gälla endast om det första äktenskapet inte upplösts.

Permanent äktenskapshinder föreligger mellan en man och hans hustru eller före detta hustrus mor, mormor, farmor, hans hustrus döttrar (från andra äktenskap) och dotterdöttrar förutsatt att det första äktenskapet var fullbordat. Är äktenskapet inte fullbordat kan en man således gifta sig med sin hustrus dotter efter en skilsmässa från modern (civillagen artikel 1047). Att dessa äktenskapshinder är permanenta betyder att äktenskap ingångna trots äktenskapshinder ogiltigförklaras. Att en man är förbjuden att gifta sig med sin svärmor och sin hustrus mormor kan kanske tyckas vara en onödig reglering, men tar man i beaktande den låga äktenskapsåldern för kvinnor och den stora åldersskillnaden mellan makarna som förekommer, blir bestämmelsen inte så teoretisk som den kan framstå. En man i fyrtioårsåldern kan gifta sig med en trettonåring som har en mor i tjugosex års åldern och en mormor jämnårig med honom själv.

Andra äktenskapshinder på grund av tidigare äktenskap gäller däremot endast så länge det tidigare äktenskapet består och upphör om äktenskapet upplöses. Ett exempel på ett sådant äktenskapshinder är att en man inte kan vara gift med två systrar samtidigt däremot kan han gifta sig med en före detta hustrus syster (civillagen artikel 1048).

Det finns också äktenskapshinder på grund av bestående äktenskap som är dispositiva så till vida att den första hustrun kan ge dispens från dem. En man kan således inte gifta sig med sin hustrus syster- eller brorsdotter mot den första hustruns vilja, men ger hon sitt godkännande föreligger inga legala hinder (civillagen artikel 1049).

En gift kvinna får inte ingå nytt äktenskap och en fränskild kvinna får inte gifta om sig under sin *iddah* (väntetid, se denna rubrik.)

Har en man och en kvinna ingått äktenskap trots befintligt övergående äktenskapshinder kan det medföra att äktenskapshindret blir permanent och att parterna aldrig kommer att kunna ingå ett giltigt äktenskap. En sådan situation uppstår t.ex. om ett äktenskap ingås under en kvinnas *iddah*.

Oriktiga äktenskap, äktenskap ingångna trots att äktenskaps-hinder föreligger medför emellertid inte straffansvar för otukt och barn avlade i ett oriktigt äktenskap betraktas inte heller som illegitima.

Äktenskapshinder på grund av religion

En muslimsk kvinna får endast gifta sig med en muslimsk man (civillagen artikel 1059) och inte under sin (religiösa) rang (Badran & Cooke, s 250). En muslimsk man kan gifta sig permanent med kristna och judiska kvinnor enligt de sunnitiska rätts-skolorna, men enligt den shi'itiska endast i tidsbegränsade äkten-skap (Khomeini, #2397, Hilli, s. 29).

Enligt civillagen artikeln 1060 krävs regeringens tillstånd för att en iransk kvinna skall kunna gifta sig med en icke-iranier.

Polygami

Muslimsk rätt tillåter polygami för män men inte för kvinnor. Antalet hustrur en man kan ha är begränsat till fyra samtidigt och detta under förutsättning att mannen kan behandla dem lika (Koranen 4.3). Shi'itisk islam tillåter därutöver en man att ha ett valfritt antal hustrur enligt tidsbegränsade äktenskapskontrakt.

Männens rätt till polygama äktenskap motiveras ofta med att deras sexuella behov skulle vara större än en kvinnas. Andra skäl till att en man väljer att skaffa sig en andra hustru kan vara för att demonstrera sin välfärd. Han vill visa att han har råd att hålla sig med två eller flera hustrur. Det motsatta motivet förekommer också, nämligen att han behöver billig arbetskraft. En undersök-ning från Egypten visar att på landsorten står polygami och utbildningsnivå i omvänd proportion till varandra på så sätt att polygami är vanligast bland analfabeter. I städerna ökade däremot polygamin något bland de mycket välutbildade och välbär-gade.

Den legala polygamin hör till de företeelser som oftast tas upp när man diskuterar skillnaderna mellan västerländsk och mus-

limsk rätt. Om man inte fixerar diskussionen till de juridiska paragraferna utan också tittar på de faktiska förhållandena kan man konstatera att legalt sanktionerad utomäktenskaplig polygami förbehållen män inte är någon främmande företeelse inom den europeiska rättssfären. Enligt fransk lag kunde en kvinna så sent som i slutet av 1800-talet inte få skilsmässa på grund av makes otrohet annat än om mannen tog hem sina älskarinnor till makarnas gemensamma hem medan hustruns otrohet alltid gav mannen rätt till skilsmässa.

Tidsbegränsade äktenskap

Den shi'itiska grenen av Islam som ju är statsreligion i Iran tillåter *muta*, tidsbegränsade äktenskap. Ett tidsbegränsat äktenskap karakteriseras av att det ingås för en begränsad, närmare preciserad tidsperiod, t.ex. en natt eller femtio år, och att en morgongåva till hustrun fastställs och erläggs (civillagen artiklar 1075–76). Ett tidsbegränsat äktenskap som ingås för mer än 99 år räknas som permanent. En *sieghe*, en hustru i ett tidsbegränsat äktenskap, ärver inte mannen och har heller inte rätt till underhåll, inte ens under graviditet (Khomeini, #2424–2425, civillagen artiklar 940, 1106).

Vad gäller det tidsbegränsade äktenskapet är det lättare att fastställa vilken typ av juridiskt avtal det utgör än när vi diskuterade det permanenta äktenskapets avtalsform. Här är det ingen tvekan om att det är fråga om ett hyresavtal. Mannen hyr rätten till samlag med kvinnan under en bestämd avgränsad tidsperiod. Givetvis har han även i ett tidsbegränsat äktenskap rätt till eventuell avkastning av förhållandet, dvs. barn.

Enligt shi'itisk rätt kan som vi sett judiska och kristna kvinnor endast ingå tidsbegränsade äktenskap med muslimska män, men inte permanenta äktenskap. (Khomeini, #2397, Hilli, s. 29.)

Ett tidsbegränsat äktenskap kan vara av två slag: sexuellt och icke-sexuellt.

Den mest omtalade formen av tidsbegränsade äktenskap är den sexuella som oftast jämförelsevis ligger med prostitution. Jämförelsen ligger

nära till hands om man beaktar att rekvisiten för ett tidsbegränsat äktenskap är "betalning" och "tidsbegränsning". Sexuella tidsbegränsade äktenskap sågs med oblidat ögon under shahens regimen men rekommenderas av den nuvarande muslimska regimen bl.a. på grund av det kvinnoöverskott som Iran-Irak-kriget medfört och kanske också som en politisk profilering av de specifikt shi'itiska och iranska samhällsdragen gentemot det sunni-dominerade Irak, m.fl. Trots det har en kvinna som ingår tidsbegränsade äktenskap, ofta dåligt rykte, närmast att jämföras med en prostituerad.

Tidsbegränsade äktenskap har även använts som ett alternativ till samboförhållanden.

Tidsbegränsade äktenskap kan också vara av icke-sexuell art och ingår då främst för att undgå den starka könssegregationen i det iranska samhället. Genom att ordna ett tidsbegränsat äktenskap mellan sina barn kan t.ex. två väninnor bli släkt med varandra och framför allt med varandras manliga släktingar vilket innebär att de kan vistas obeslöjade i varandras hem utan att riskera att misstänkliggöras för bristande sedlighet.

Som ytterligare ett exempel på det tidsbegränsade äktenskapets användningsområde rekommenderar Khomeini följande lösning för att en man skall kunna umgås med sin svägerska utan att riskera att bryta mot sedlighetsreglerna: Ingå ett tidsbegränsat icke-sexuellt äktenskap med en flickbaby och låt henne ammas av svägerskan. (Khomeini, #2493). En annan lösning är att mannen ingår ett tidsbegränsat äktenskap med en av svägerskans döttrar förutsatt att hon har döttrar från tidigare äktenskap till vilka brodern inte är far.

Äktenskapsålder

Muslimsk rätt stipulerar inga fasta minimiåldrar för äktenskap och i princip kan spädbarn ingå äktenskap med sina fäder som ombud. Som en riktlinje för en lämplig äktenskapsålder anges dock pubertetens början som för flickor anses vara nio års ålder och för pojkar femton år.

Khomeini rekommenderar att flickor skall vara bortgifta innan de får sin första menstruation (Khomeini, #2459).

En pojke som kommit i puberteten och anses moraliskt och mentalt mogen har full rättskapacitet och behöver inget tillstånd för att ingå äktenskap. En kvinnas rättsliga handlingsförmåga är däremot beroende av hennes sexuella erfarenhet så till vida att en kvinna som är oskuld måste ha sin fars eller farfars tillstånd för att ingå äktenskap medan en änka eller frånskild kvinna självständigt kan ingå äktenskap. För det fallet fadern eller farfadern utan godtagbara skäl vägrar att ge sitt samtycke upphör i princip kravet på samtycke. I stället kan domstol efter ansökan av kvinnan auktorisera äktenskapet (civillagen artikel 1043).

Andra religiösa lagtolkare än Khomeini har pläderat för att en "mogen" kvinna skall ha rätt att ingå sitt första äktenskap utan faderns godkännande och oavsett sexuell erfarenhet (Hilli, s. 7).

Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter har funnit att artikel 1041 civillagen som föreskriver att en underårigs äktenskap, oberoende av barnets vilja, är giltigt om fadern eller förmyndaren har samtyckt strider mot Barnkonventionen artikel 12 om barnets rätt att komma till tals. Det iranska bevakande rådet förkastade hösten 2000 ett parlamentsbeslut enligt vilket äktenskapsåldern skulle höjas till 15 år för flickor samt 18 för pojkar.

Genom att förorda barnäktenskap minskar betydelsen av Koranens stadgande att även kvinnan skall vara part i äktenskapsavtalet, eftersom ett barn omöjligen kan ha det omdömet och den livserfarenhet som behövs för att överblicka konsekvenserna av ett äktenskap.

En anledning till att det muslimska ulema förespråkar tidiga äktenskap är deras tveydiga inställning till sexualitet. Å ena sidan betraktas äktenskap inklusive regelbundna samlag som en religiös plikt. Å andra sidan betraktas sexualiteten i sig som en negativ och mycket stark naturkraft som hotar att ödelägga den samhällsordning som islam byggt upp. Sexualiteten måste därför till varje pris kontrolleras och hållas inom äktenskapets legala ramar. Eftersom kvinnor enligt det muslimska ulema är svagare och mer

lättledda än män är risken större att de skall ge efter för sina drifter och därmed förorsaka kaos och förintelse. Därför måste de kontrolleras av sina män. Detta tankemönster ligger även bakom den strikta könssegregationen i ett traditionellt muslimskt samhälle och den strikta kontrollen av kvinnornas dygd (Haeri, Darvishpour).

Inom den kristna världen finner vi liknande tankegångar, t.ex. i den bibliska myten om Adam och Eva. Det var Eva, och inte Adam, som föll för ormens frestelse och orsakade syndafallet.

Äktenskapsskillnad

Enligt svensk rätt

Enligt svensk rätt gäller sedan 1973 att makar alltid har rätt till skilsmässa utan att behöva ange några skäl för varför man vill skiljas. Vill bara en av makarna att äktenskapet skall upplösas har den maken rätt att få äktenskapet upplöst men skilsmässan måste föregås av ett halvårs betänketid, såvida inte makarna har levt åtskilda sedan minst två år. Betänketid är också obligatorisk om någon av makarna bor tillsammans med barn under 16 år som står under denna makes vårdnad.

Har äktenskap ingåtts trots befintligt äktenskapshinder, t.ex. att någon av dem redan var gift, har var och en av makarna rätt till äktenskapsskillnad utan betänketid. Talan om äktenskaps-skillnad kan då även föras av åklagare (äktenskapsbalken kap. 5).

Således har enligt svensk rätt var och en av makarna en ovillkorlig rätt till skilsmässa på lika villkor.

Vad gäller makar som har anknytning också till en annan stat än Sverige, t.ex. genom utländskt medborgarskap, så får mål om skilsmässa upptas av svensk domstol när någon av parterna har sin hemvist här. Talan om skilsmässa skall prövas enligt svensk lag om den förs vid svensk domstol. Undantag görs för de fall när ingen av parterna är svensk medborgare eller har varit bosatt i Sverige ett helt år. Är i annat fall bägge parterna utländska medborgare och åberopar någon av dem att grund för skilsmässa saknas enligt lagen i det land där han är medborgare får det inte dömas till skilsmässa om det med hänsyn till denne make eller gemensamma barn finns skäl som talar emot skilsmässa. Beslut

om skilsmässa, som meddelats i främmande stat, skall gälla i Sverige om det förelåg skälig anledning till att talan prövats i det främmande landet.

En förutsättning för att en muslimsk skilsmässa, som i princip har karaktär av en privat rättshandling, skall godtas i Sverige är att en utländsk myndighet har medverkat i förfarandet och att någon form av officiell dokumentation och registrering finns (NJA 1989 s. 95).

Ärenden rörande makars ekonomiska förhållanden skall också prövas i Sverige om någon av makarna har sin hemvist i Sverige eller om frågan har samband med äktenskapsmål eller rör egendom i Sverige (Lag om vissa internationella frågor rörande makars förmögenhetsförhållanden 2 §). Makarna har också möjlighet att avtala om enligt vilket lands lag sådana frågor skall avgöras.

Enligt iransk rätt

Ett äktenskapskontrakt kan upplösas genom annullering, skilsmässa eller, om det avser ett tidsbegränsat äktenskap, genom att mannen avstår från den återstående tiden av kontraktet.

Mäns respektive kvinnors möjlighet att upplösa ett äktenskap är reglerade på skilda sätt och skiljer sig kraftigt åt. Trots att äktenskapet är en ömsesidig rättshandling kan det upplösas genom förskjutning, *talaq*, en ensidig rättshandling förbehållen mannen. Som framgår av nästa avsnitt har mannen alltid rätt att upplösa äktenskapet.

Kvinnors möjlighet att genomdriva en skilsmässa är betydligt mer begränsade. Vid sidan av annullering av äktenskapet föreligger fyra alternativ. För det första kan makarna vid äktenskapets ingående genom avtal slå fast att kvinnan genom ett ombud skall erhålla en skilsmässa om hon kan visa att mannen har brutit mot de avtalsvillkor som stipulerats. Som exempel på sådana villkor anges det fallet att mannen ingår ett andra äktenskap utan den första hustruns samtycke, är borta för en viss period, hotar henne till livet eller behandlar henne på ett sätt sådant att ett fortsatt

samliv är omöjligt. Kvinnan har att i domstol visa att mannen brutit mot villkoren (civillagen artikel 1119). För det andra kan en kvinna vars man inte uppfyller sin skyldighet att försörja henne vända sig till domstol och om mannen inte fullföljer ett domstols åläggande att försörja hustrun kan domstolen framtvinga en förskjutning. För det tredje kan en kvinna om äktenskapet innebär svåra umbäranden för henne vända sig till en religiös domare som via domstol kan verka för att äktenskapet upplöses (civillagen artikel 1130). Ett fjärde alternativ är att kvinnan genom ekonomisk kompensation förmår mannen att förskjuta henne (civillagen artikel 1146). I samtliga fall är kvinnans möjlighet till skilsmässa avhängig av att hon antingen i domstol kan belägga att skäl till skilsmässa föreligger alternativt att hon kan övertyga mannen om att medge skilsmässa mot ekonomisk kompensation.

Oaktat de begränsade legala möjligheterna för kvinnor att få skilsmässa initierades i Iran år 1999 39,5 procent av skilsmässorna i Iran av kvinnor mot 35 procent av män, samt 25,5 procent som initierades gemensamt. Totalt registrerades år 1999 drygt 50 000 skilsmässor.

En skilsmässa blir civilrättsligt giltig genom registrering och inte för någon skilsmässaform är det tillåtet att registrera en skilsmässa utan ett domstolscertifikat.

Talaq – förskjutning

Den traditionella skilsmässaformen är att mannen förskjuter hustrun genom att uttala en skilsmässaformel i två manliga vittens närvaro däremot behöver hustrun inte vara närvarande. Formellt har en man en ovillkorlig rätt att förskjuta sin hustru när han så önskar (civillagen artikel 1133). Innan en förskjutning på denna grund godtas av domstol måste emellertid rätten hänskjuta ärendet till förlikning. Leder förlikningsförsöken inte till försoning så skall domstolen meddela ett certifikat om skilsmässa som ligger till grund för registrering.

Är kvinnan inte direkt vållande till skilsmässan genom att ha varit nashiza, olydig, har hon, förutom avtalad morgongåva, rätt

till underhåll under väntetiden. Rätten till underhåll förfaller om kvinnan anses ha orsakat skilsmässan genom att inte lyda mannen.

En förskjutning kan vara av två slag: återkallelig och oåterkallelig.

Rojei – återkallelig förskjutning

I och med att mannen har uttalat förskjutningsformeln börjar kvinnans iddah, väntetid, att löpa. Under denna tid kan mannen, om skilsmässan är återkallelig, när som helst kräva att det äktenskapliga samlivet återupptas. Han är underhållsskyldig gentemot hustrun och hon är skyldig att lyda honom som under ett bestående äktenskap och har t.ex. inte rätt att lämna mannens hem utan hans tillstånd. Är kvinnan gravid förlängs väntetiden fram till förlossningen.

Återupptages inte samlivet under väntetiden är skilsmässan ett faktum när väntetiden löpt till ända och de legala banden mellan mannen och kvinnan, liksom banden mellan kvinnan och hennes barn, betraktas som upplösta. De före detta makarna kan dock utan legala hinder gifta om sig sammanlagt nio gånger. Mer om detta under nästa rubrik.

Ba'in – oåterkallelig förskjutning

En förskjutning kan också vara *ba'in* – oåterkallelig, vilket i första hand innebär att mannen måste gifta om sig med den förskjutna kvinnan om han vill återuppta samlivet med henne. Det kan kvinnan i princip vägra medan hon alltid är skyldig att återuppta samlivet under väntetiden efter en återkallelig förskjutning.

Följande skilsmässor räknas som oåterkalleliga: en förskjutning före äktenskapets fullbordan, en skilsmässa när kvinnan passerat klimakteriet, skilsmässor *khul* och *mubarat* där kvinnan "köper sig fri" (se nedan), en mans tredje förskjutning av samma hustru liksom de fall när mannen förskjuter sin hustru genom att säga att hon är trefaldigt förskjuten. Efter dessa skilsmässor är

äktenskapet oåterkalleligen upplöst men det står som sagt makarna fritt att ingå ett nytt äktenskap med varandra, om de vill (civillagen artikel 1145).

Om en kvinna har gift sig med och förskjutits tre gånger av samme man (eller förskjutits genom att mannen tre gånger sagt "Jag förskjuter dig!") krävs det att hon varit gift med en annan man innan den förste kan gifta sig med henne en fjärde gång. Upprepas denna procedur tre gånger, dvs. makarna gifter sig och mannen förskjuter kvinnan sammanlagt nio gånger, så är de för alltid förbjudna för varandra. Ett permanent äktenskapshinder har uppstått (civillagen artikel 1058). Bestämmelsen har beskrivits som en av islams kvinnovänliga regler. Genom att på det här sättet begränsa mannens rätt att återta en förskjuten kvinna minskar också hans möjlighet att använda förskjutning som ett hot i vardagslivet.

Det finns också en annan form av upplösning av ett äktenskap som medför ett permanent äktenskapshinder mellan de före detta makarna. Förskjuts en kvinna genom *li'an*, vilket innebär att mannen anklagar henne för äktenskapsbrott och "bevisar" anklagelsen med en ed, så medför det ett permanent äktenskapshinder (civillagen artikel 1052).

Khul – skilsmässa mot en lösensumma

En kvinna kan be sin man att förskjuta henne mot en bestämd ekonomisk ersättning. Skilsmässan sker då genom två formler, först en som behandlar lösensumman och sedan den vanliga förskjutningsformeln. Denna skilsmässa är oåterkallelig och innebär att kvinnan inte längre har några band till sin före detta man, även om hon har rätt att gifta om sig med honom (civillagen artikel 1146). (Se Maryams skilsmässa.)

Det skall återigen understrykas att skilsmässa *khul* inte innebär en ovillkorlig rätt till skilsmässa mot betalning för kvinnan, utan det är fortfarande mannen som bestämmer om han kan tänka sig att förskjuta kvinnan mot ekonomisk gottgörelse.

En variant av skilsmässa mot en lösensumma är det fallet när två makar ömsesidigt ogillar varandra men mannen, kanske av ekonomiska skäl – om det kan tänkas att han är skyldig hustrun en relativt stor morgongåva som förfaller till betalning vid förskjutning – trots det inte förskjuter henne. Hustrun kan då begära skilsmässa *mubarat*. Det innebär att mannen förskjuter henne mot ekonomisk ersättning, men i detta fall får lösensumman inte överstiga mahr i värde (civillagen artikel 1147).

Annullering av äktenskap

Ett antal fysiska och psykiska defekter hos makarna medför att äktenskapskontraktet ogiltigförklaras. Annullering medför bl.a. att kvinnan inte har rätt till underhåll. Enligt Khomeini har hon dock rätt till avtalad morgongåva under förutsättning av att äktenskapet fullbordats före annulleringen (Khomeini, #2383).

De defekter hos hustrun som kan leda till en annullering av äktenskapet är sjukdomar som omöjliggör samlag, spetälska, invaliditet, blindhet samt sinnessjukdom under förutsättning att defekterna förelåg vid äktenskapets ingående.

De defekter hos en man som ger hustrun motsvarande rätt att annullera äktenskapet är färre. De är sinnessjukdom, impotens samt avsaknad av könsorgan (civillagen artiklar 1123–25).

Li'an – annullering av äktenskap på grund av anklagelse för äktenskapsbrott

Om en man anklagar sin hustru för äktenskapsbrott, och han inte med fyra vittnen kan bevisa att hans anklagelse är berättigad, riskerar han normalt att straffas för falsk anklagelse.

Genom att svära fyra gånger vid Guds namn på att han inte är en lögnare och att anklagelsen är berättigad kan han dock avvärja straffansvaret. Hans anklagelse betraktas då som bevisad och det är hustrun som riskerar straffansvar för otukt. Hon kan i sin tur avvärja anklagelsen genom att fyra gånger svära på att mannen är en lögnare och att hon själv är oskyldig till anklagelsen.

Effekterna av denna procedur är att bägge undgår straffansvar för förtal, respektive otukt och att äktenskapet upplöses samt att ett permanent äktenskapshinder har uppstått.

Iddah – väntetid

Iddah är den tidsperiod efter en skilsmässa under vilken en kvinna inte får ingå nytt äktenskap (civillagen artikel 1150). Iddah är normalt tre månader vid skilsmässa, medan en änkas väntetid är fyra månader och tio dagar. En kvinna som inte har haft samlag behöver inte iaktta iddah, inte heller äldre kvinnor. Har en man och en kvinna haft samlag i tron att de ingått ett permanent äktenskap skall kvinnans väntetid vara densamma som vid skilsmässa. Väntetiden efter ett tidsbegränsat äktenskap är två månader.

Syftet med iddah uppges vara att fastställa om kvinnan är gravid, vilket inte förklarar skillnaden i väntetidens längd efter permanenta respektive tidsbegränsade äktenskap.

Ekonomiska förhållanden under äktenskapet och vid dess upplösning

Enligt svensk rätt

Grundtanken i svensk rätt är att varje make själv äger sin egendom och ansvarar för sina skulder (äktenskapsbalken 1:3). Makarna skall båda, var och en efter sin förmåga, bidra till det underhåll som behövs för att deras gemensamma och personliga behov skall tillgodoses. Om den ena makens inkomster inte räcker för dennes personliga behov och del i familjens underhåll skall den andre maken skjuta till de pengar som behövs (äktenskapsbalken 6:1–2).

En makes egendom är giftorättsgods i den mån den inte är enskild egendom. Med giftorätt menas att den ena maken har en principiell rätt till hälften av den andra makens egendom vid äktenskapets upplösning genom skilsmässa eller dödsfall. Med enskild egendom avses egendom som den andra maken inte har en sådan rätt till. Enskild egendom uppstår genom att makarna skriver ett äktenskapsförord och däri bestämmer att viss egendom skall vara endera makens enskilda eller genom att någon av dem får egendom som gåva eller arv med det förbehållet att egendomen skall vara enskild (äktenskapsbalken 7:2).

När ett äktenskap upplöses genom skilsmässa eller dödsfall skall bodelning förrättas såvida inte all egendom i boet var enskild (äktenskapsbalken 9:1). Föreligger särskilda skäl kan jämkning ske vid bodelningen (äktenskapsbalken kap. 12).

Oaktat att varje make råder över sin egen egendom gäller vissa särskilda regler till skydd för makarnas gemensamma bostad och bägge makarnas samtycke krävs för sådana åtgärder som försäljning, uthyrning m.m. (äktenskapsbalken 6:5).

Enligt iransk rätt

Grundförutsättningen för makars ekonomiska förhållanden är att mannen är ensam familjeförsörjare. Han är skyldig att underhålla hustrun och tillse att hon kan leva på samma materiella standard som före äktenskapet (civillagen artikel 1106). Enligt shi'itisk rättstolkning innebär det att en man kan ha två hustrur från olika samhällsskikt som lever under olika ekonomiska förhållanden och att en välbärgad man kan ha en hustru från en fattig familj som fortsätter att leva under anspråkslösa ekonomiska förhållanden i hans hushåll. En förutsättning för underhåll är alltid att kvinnan uppfyller sina äktenskapliga plikter (civillagen artikel 1108).

Enligt Khomeini häftar en man i skuld gentemot sin hustru om han orättfärdigt innehåller hennes underhåll. Hustrun är likaledes berättigad att ta vad hon behöver ur mannens tillgångar om han inte frivilligt bidrar till hennes underhåll. Mannen kan inte heller förbjuda henne att förvärsarbета för att få medel till sin försörjning, vilket han annars har rätt att göra. (Khomeini, #2416.)

Översatt till svenska förhållanden är således all hustruns egendom i ett iranskt äktenskap enskild. Mannens egendom skulle eventuellt kunna betraktas som giftorättsgods i den utsträckning som det behövs för att försörja hustru och barn och som enskild egendom i övrigt. Jag skulle dock vilja säga att även hans egendom är helt enskild, i huvudsak därför att hustruns underhållsrätt är av avtalskaraktär och utgör ersättning för en bestämd motprestation från hustrun, nämligen hennes lydnad inklusive sexuell tillgänglighet.

Hustrun är oaktat mannens bestämmanderätt över hennes person berättigad att självständigt disponera över sin egendom (civillagen artikel 1118). Då en kvinnas möjlighet att förvärva egen-

dom genom förvärvsarbete eller arv är begränsad är en kvinnas morgongåva ofta en viktig ekonomiska tillgång.

Mahr – morgongåva och skadestånd

Mahr är som framkommit ett obligatoriskt rekvisit för ett giltigt äktenskap och dess storlek fastställs vid äktenskapets ingående. (Se intervju med Zahra.) ”Ett sexuellt förhållande medför antingen betalning eller bestraffning”, som ett persiskt ordspråk säger.

Makarna kan avtala om att morgongåvan till en del, *mahr-muakhkar*, skall utbetalas endast om mannen förskjuter hustrun. På så sätt kommer morgongåvan att få en funktion av skadestånd och avser också att förhindra alltför godtyckliga förskjutningar. Den andra delen, *mahr-muqaddam*, skall betalas vid äktenskapets ingående. Innan den betalts är kvinnan inte förpliktigad att ha samlag med sin äkta man vilket hon är efter betalningen. Mahr kan också ses som ett mått på kvinnans och hennes familjs status och mannens och hans familjs uppskattning av henne.

Storleken på en kvinnas morgongåva bestäms utifrån hennes sociala ställning före äktenskapet, hennes familjs rang, hennes personliga kvalitéer såsom utseende, utbildning, ålder och sexuell erfarenhet. Likaledes skall lokal sedvänja tas i beaktande. Mahr kan vara i storleksordningen av en knapp årsinkomst. Specificeras inte morgongåvan i äktenskapskontraktet är kontraktet trots det giltigt och mannen måste betala en morgongåva beräknad enligt ovan (civillagen artikel 1083).

Mahr vid ett tidsbegränsat äktenskap bestäms efter mannens ekonomiska förhållanden.

Morgongåvans skadeståndsrättsliga aspekter kan jämföras med den svenska familjerättens regler fram till 1960-talet. Då fick den make som inte ansågs vållande till skilsmässan tämligen regelmässigt en ekonomisk ersättning vid bodelningen (giftermålsbalken 11:24).

Svensk domstol har funnit att betalning av mahr i princip kan utdömas av svensk domstol (RH 1993:116).

Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa

De ekonomiska konsekvenserna av en skilsmässa varierar beroende på om det är mannen eller hustrun som tar initiativet till skilsmässan.

Om det är mannen som initierar skilsmässan skall han betala hustrun hennes morgongåva. Förskjuts hon innan äktenskapet är fullbordat är hon berättigad till halva morgongåvan (civillagen artikel 1092). Är skilsmässan återkallelig är mannen också skyldig att försörja sin före detta hustru under hennes cirka tre månader långa väntetid innan hon får gifta om sig.

Undantaget från principen om underhåll är de fall när hustrun förskjuts på grund av olydnad, annullering av äktenskapet eller om skilsmässan är en tredje oåterkallelig. Då är hon berättigad att få ut inestående morgongåva, men inte till underhåll om hon inte är gravid (civillagen artikel 1109). En kvinnas rätt till morgongåva vid annullering av ett äktenskap beror på om äktenskapet fullbordats eller ej. (Khomeini, #2419).

Tar kvinnan initiativ till skilsmässa förlorar hon alla ekonomiska rättigheter visavi mannen. (Se intervju med Maryam.)

Ekonomiska konsekvenser av dödsfall

De ekonomiska konsekvenserna av den ena makens dödsfall behandlas som en arvsfråga. Någon bodelning som i Sverige görs inte. Kvinnan är inte berättigad till underhåll under sin väntetid efter mannens död. Däremot har hon rätt att få ut inestående morgongåva dock med låg prioritet i förhållande till andra borge-närer (civillagen 869).

Underhåll till övriga familjemedlemmar

En person som inte kan försörja sig själv har rätt till underhåll gentemot en familjemedlem som har ekonomiska möjligheter att betala underhåll.

Underhållsskyldigheten åligger i första hand en persons far och farfar. Saknas dessa övergår underhållsskyldigheten på mor och morföräldrar (civillagen artikel 1199). En person är också underhållsskyldig visavi behövande föräldrar (civillagen artikel 1200). Det föreligger ingen legal underhållsskyldighet gentemot syskon även om det enligt Hilli är "tilltalande och korrekt för en person att sörja för dem, särskilt om han är arvsberättigad efter dem" (Hilli, s. 102).

En hustrus underhållsbehov har företrädare framför andra underhållsberättigades och hon är den enda som är berättigad till retroaktivt underhåll.

Samtliga underhållsberättigade kan utkräva underhåll vid domstol (civillagen artiklar 1205–1206).

Faderskapsfrågor

Enligt svensk rätt

Är vid ett barns födelse dess mor gift skall hennes man anses som barnets far. Detsamma gäller om modern är änka och barnet föddes inom sådan tid efter mannens död att det kan vara avlat innan han gått bort. Undantag från denna huvudregel görs om det är utrett att modern har haft samlag med en annan man under den tid barnet kan vara avlat eller om barnet är avlat under en period då makarna levde åtskilda och det är troligt att de inte haft samlag och man med hänsyn till samtliga omständigheter kan vara säker på att mannen i äktenskapet inte är barnets far. Mannen i äktenskapet kan också godta en annan mans erkännande av faderskapet varefter han inte längre räknas som barnets far (föräldrabalken 1:1–2).

Majoriteten av de barn som föds i Sverige har emellertid en ogift mor. I de flesta fall är föräldrarna ogifta sambos. Faderskapet skall då fastställas genom bekräftelse hos socialnämnd eller dom (föräldrabalken 1:3 FB). Avgörande för fastställelse är att mannen är biologisk far till barnet (t.ex. NJA 1998 s. 184).

Enligt iransk rätt

Begreppet ”utomäktenskaplig” delas i den muslimska rätten upp i två underavdelningar, dels de fall där mannen och kvinnan trodde att de ingått ett korrekt äktenskap, dels de fall när de inte hade anledning att tro att äktenskap förelåg. De bärande rekvisiten för att ett muslimskt äktenskap skall anses korrekt ingånget är

som vi sett det muntliga anbudet och accepten, däremot är vittnen och vigselförrättare inte alltid nödvändiga. Det innebär att ett par, under förutsättning av att kvinnan inte är gift med någon annan, själva kan ge sin relation en viss legitimitet genom att ingå ett tidsbegränsat äktenskap.

Koranen och den muslimska doktrinen är tystlåtna vad gäller faderskap till barn födda utom äktenskap något som rimligen hänger samman med att kvinnor som har haft utomäktenskapliga samlag skall inspärras "tills döden tager dem hädan eller Gud bereder dem någon annan utväg" (Koranen 4:19). Man kan förmoda att inte särskilt många helt utomäktenskapliga barn ser dagens ljus. Däremot finns det utrymme för diskussion runt barn som avlats inom så kallade oriktiga äktenskap och barn som förnekas av sina presumtiva fäder.

Barn födda inom äktenskap

En gift kvinnas man förutsätts vara far till hennes barn om makarna har haft samlag mellan sex och tio månader före barnets födelse. Likaledes förutsätts en frånskild inte omgift kvinnas barn vara barn till den före detta maken om de haft samlag mellan sex och tio månader före barnets födelse (civillagen artiklar 1158–1159).

Har kvinnan gift om sig förmodas fadern vara den man hon var gift med sex till tio månader före förlossningen. Reglerna om kvinnans väntetid efter ett äktenskap syftar till att fastställa om kvinnan är gravid och begränsa frågetecknen runt faderskapet. Skulle det trots allt råda osäkerhet om faderskapet skall den andre maken presumeras vara far om inget direkt talar emot detta (civillagen artikel 1160).

Har maken uttryckligen eller indirekt erkänt barnet kan han inte senare förneka det (civillagen artikel 1161).

Barn födda utom äktenskap

Ett barn som är tillkommet i ett ogiltigt äktenskap skall, enligt den traditionella tolkningen av shi'itisk sharia, räknas som barn till mannen under förutsättning att denne var i god tro rörande relationens legitimitet. "God tro" i detta sammanhang betyder att mannen trodde att han ingått ett korrekt permanent eller tidsbegränsat äktenskap med kvinnan i fråga. Kvinnans inställning saknar betydelse (Hilli, s. 93). Var mannen inte i god tro om relationens legitimitet, utan insåg att han inte var gift med kvinnan som han hade samlag med, betraktas ingen av föräldrarna som legitima föräldrar. Enligt de sunnitiska rättsskolorna krävs det vid sidan av mannens goda tro också att någon form av objektiva rekvisit föreligger för att mannen skall ha anledning att tro att han ingått eller inte ingått äktenskap (Hilli, s. xix). Att det biologiska moderskapet inte medför att någon form av juridiska band mellan mor och barn uppstår är ett av de särdrag som skiljer den shi'itiska rättsskolan från de andra muslimska rättsskolorna. Enligt dessa betraktas en kvinna som fysiskt föder ett barn som dess mor.

Gällande iransk rätt avviker något från den traditionella shi'itiska tolkningen genom att stadga att ett barn som föds efter "samlag av misstag tillhör" den av föräldrarna som i god tro misstog sig på den andres identitet. Misstog sig bägge räknas barnet som deras gemensamma (civillagen artikel 1165).

Har ett äktenskap upphävts på grund av äktenskapshinder räknas barnets relation till den av föräldrarna som var i god tro som legitim. Var bägge föräldrarna i god tro erkänns relation mellan dem bägge som legitim (civillagen artikel 1166).

Föräldrarna till ett barn som är avlat i *zina* "synd", dvs. utan att det görs gällande att äktenskap förelåg, betraktas inte som legala föräldrar. Barnet blir med andra ord rättsligt föräldralöst (civillagen artikel 1167).

Inte heller i Europa har principen "*mater semper certa est*" (vem modern är, är alltid säkert) alltid varit gällande. Så sent som år 1979 var frågan uppe i Europadomstolen i "*Marckx Case*".

Fallet gällde en ogift moders rättigheter enligt belgisk rätt. På samma sätt som enligt shi'itisk rätt så saknade ogifta belgiska mödrar juridiska band till sina biologiska barn och tvangs adoptera dessa för att ett legalt moderskap, jämförbart med en gift mors, skulle uppkomma (Marckx Case, Judgement 13th June, 1979. Publ. ECHR, Series A, Vol. 31).

Enligt Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter strider de iranska rättsreglerna rörande utomäktenskapliga barns ställning mot Barnkonventionen artikel 2 genom vilken stater som tillträtt konventionen förbinder sig att inte diskriminera barn på grund av deras ursprung.

Barn förnekade genom ed

Lian (edgång) innebär i detta sammanhang att en man anklagar sin hustru för att ha fött ett barn till vilket han inte är far. Kan han inte bevisa att anklagelsen är berättigad är anklagelsen straffbar. Han kan dock avvärja straffansvaret genom att fyra gånger svära vid Guds namn på att hans anklagelse är riktig. Straffansvaret övergår då på den anklagade kvinnan. Hon kan i sin tur avvärja straffet och rentvå sig genom att på motsvarande sätt svära vid Guds namn på att mannen är en lögnare och att hon själv är oskyldig. Hon avvärjer därmed risken för bestraffning för otukt, men konsekvenserna av anklagelserna kvarstår, vilket i det här fallet innebär att mannen har avsagt sig faderskapet och att hustrun förskjuts permanent.

En förutsättning är att barnet fötts under sådana förhållanden att mannen i äktenskapet (eller det före detta äktenskapet) normalt skulle ha ansetts som far till det. Att mannen förnekar ett barn, men inte ifrågasätter att han har varit gift med dess mor, påverkar inte det legala moderskapet (Hilli, s. 157).

Vårdnadsfrågor

Enligt svensk rätt

Föräldrars legala ansvar för och rättigheter visavi sina barn delas in i en vårdnads- och en förmynderskapsdel. Vårdnadshavaren bestämmer i frågor som rör barnets person och förmyndaren i frågor som rör barnets egendom. Förmynderskapet följer vårdnaden och normalt är bägge föräldrarna såväl vårdnadshavare som förmyndare för sina barn. En förälder som inte är vårdnadshavare har i flertalet fall rätt till umgänge med barnet men har endast begränsade befogenheter att fatta beslut för barnets räkning.

Enligt svensk rätt står barn under bägge föräldrarnas vårdnad om dessa är gifta med varandra. I annat fall är modern ensam vårdnadshavare. Ogifta föräldrar kan emellertid anmäla att vårdnaden skall innehas av dem båda gemensamt. Det görs av så gott som alla samboende ogifta föräldrar. Vid skilsmässa eller separation förblir vårdnaden som huvudregel gemensam. Rätten kan dock förordna att endera föräldern skall ha ensam vårdnad. Rätten kan också bestämma med vem av föräldrarna barnet skall bo. Vårdnadsfrågan skall avgöras utifrån barnets bästa. Vid tolkningen av barnets bästa betonas barnets behov av en nära och god kontakt med bägge sina föräldrar men också barnets behov av skydd mot en förälder som utsätter det för övergrepp. Den vårdnadshavare som bor med barnet har ansvar för att barnets behov av regelbundet umgänge med den andre föräldern tillgodoses. En förälder som inte varaktigt bor med sitt barn är underhållspliktig. Underhållets storlek bestäms utifrån barnets behov och föräldrarnas ekonomiska förmåga. Saknar föräldern som inte bor med bar-

net betalningsförmåga tillerkänns barnet ett visst minimibelopp i form av underhållsstöd från försäkringskassan.

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god uppfostran. Barn skall vidare behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Det är vårdnadshavarnas rätt och skyldighet att ansvara för barnets väl och ve.

Vårdnaden består till dess barnet fyller arton år eller dessförinnan ingår äktenskap (föräldrabalken kap. 6).

För vårdnadsfrågor med internationell anknytning gäller att frågor om vårdnad m.m. får tas upp av svensk domstol om barnet finns i Sverige. Svensk domstol kan också pröva frågan när barnet inte finns i Sverige men vistas i ett land vars vårdnadsdomar inte erkänns och verkställs av svensk domstol. Normalt krävs då att åtminstone en av föräldrarna har anknytning till Sverige genom hemvist eller medborgarskap. Prövar svensk domstol frågan skall svensk lag alltid tillämpas om barnet vistas i Sverige. Sverige har bl.a. tillträtt Haagkonventionen om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn som syftar till att begränsa egenmäktiga bortföranden av barn över gränserna. (Schiratzki, s. 136 ff.)

Enligt iransk rätt

I islamisk, inklusive iransk rätt, görs en uppdelning mellan å den ena sidan föräldrars skyldighet att försörja barnet samt rätten att fatta beslut för barnets räkning och å den andra sidan föräldrars omvårdnad av barnet. Försörjning och bestämmanderätt följer det legala förmynderskapet/vårdnaden, *vilaya*, och omvårdnaden är kopplad till *hadana*. Analogt med islams syn på män och kvinnors roller ligger förmynderskapet/vårdnaden alltid hos fadern eller dennes manliga släktingar. Ett sätt att förstå logiken bakom bestämmelserna om faderns ovillkorliga rätt till sina barn är att titta på äktenskapskontraktet och dess innebörd. I utbyte mot mahr och underhåll har mannen köpt eller hyrt rätten till sin kvinnas kropp. Avtalet omfattar också "avkastningen", dvs. barn.

Ett omyndigt barn står således alltid under sin fars och farfars förmyndarskap (civillagen artikel 1180). Är fadern och farfadern oförmögna att handha sin myndlings angelägenheter kan en särskilt förordnad förmyndare utses (civillagen artikel 1185). Är endast fadern eller farfadern i livet kan han förordna om förmyndarskapet efter sin död (civillagen artikel 1188).

Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter har uttryckt sin oro för att barnets bästa inte beaktas i samband med frågor om vårdnad m.m. och att mödrar generellt diskrimineras. Enligt min mening medför diskrimineringen att iransk rätt, med hänsyn till svensk ordre public, inte bör läggas till grund för avgörandet av ställföreträdare för barn i Sverige.

Hadana – moderns rätt

Islamisk rätt skiljer således på vårdnad och omvårdnad, hadana. Vårdnaden och förmyndarskapet, med andra ord den legala bestämmanderätten visavi barnet, tillkommer som vi sett fadern. Hadana, som innebär en rätt att vårda barnet, tillkommer modern och hennes släkt. Hadana kan inte översättas rakt av med vårdnad enligt svensk rätt eftersom den som har hadana inte har de legala befogenheter som tillkommer en vårdnadshavare enligt svensk lag, t.ex. att bestämma var barnet skall bo. På så sätt liknar hadana mer umgänge enligt svensk lag, den som har hadana får träffa barnet och ta hand om det men har inte rätt att fatta några beslut rörande barnet. Hadana har emellertid på intet sätt karaktären av den i det närmaste absoluta rätt till umgänge som en förälder som inte bor med sitt barn har enligt svensk rätt. I stället är moderns rätt till hadana, för att tala med Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter, inte bara diskriminerande utan också "godtycklig".

Rätten till hadana upphör enligt shi'itisk och iransk rätt när sönerna blir två år och dottrarna blir sju år och är alltid kombinerad med höga krav på moderns moral och vandel. Förutsättningarna för att en fränksild kvinna skall få vårda sitt barn är att hon inte ingår ett nytt äktenskap eller blir sinnessjuk (civillagen

artikel 1170). Är dessa förutsättningar inte uppfyllda övergår också rätten att vårda barnet till fadern och hans familj. (Se intervjun med Maryam.)

Det är hadana som institut som legat till grund för de reformer av sharia som genomfördes i Iran och andra muslimska länder under 1960- och 70-talen, som syftade till att förbättra förskjutna kvinnors möjligheter att leva med sina barn.

En änka är inte underkastad samma krav som en frånskild kvinna utan har rätt att utöva omvårdnaden över sina barn också om en särskilt förordnad förmyndare har utsetts (civillagen artikel 1171).

Enligt civillagen har den förälder som inte bor med barnet rätt till umgänge (civillagen artikel 1174). (Se dock intervjun med Zahra.)

Man kan fråga sig om vårdnaden är ett ämne makarna kan avtala om i sitt äktenskapskontrakt, t.ex. att modern skall ha rätt till vårdnaden om eventuella barn vid en skilsmässa. Min förmodan är att denna möjlighet är begränsad eftersom faderns bestämmanderätt över sina barn traditionellt ses som ett av de grundläggande rekvisiten i konstruktionen av äktenskapet. Det är därför föga troligt att hon genom avtal ensam kan få hela vårdnaden. Däremot kan hadana utvidgas så att hon får rätt att omvårda barnen också efter det att de blivit äldre än de föreskrivna två och sju åren. Något som talar för en sådan tolkning är att det funnits företrädare inom den shi'itiska doktrinen som förespråkat moderns rätt att vårda sina döttrar till dess de gifter sig. Rätten att besluta om deras äktenskap skulle dock fortfarande vara förbehållen fadern.

Svensk domstol har jämställt avtal om utvidgad hadana med ett avtal om vårdnad och godtagit modern som vårdnadshavare. Trots att modern i avtalet förbundit sig att stå för kostnaderna för barnets uppfostran har bidragsförskott, numera underhållsstöd, utgått (Kammarrätten i Jönköping, mål nr 12275-1992). I andra fall, när en iransk familj bestående av barn och gifta föräldrar kommer till Sverige, innebär svensk lag att gifta föräldrarna efter en tids hemvist har gemensam vårdnad enligt svensk rätt (RH 1993:52).

Myndighetsålder

Någon bestämd myndighetsålder är inte fastställd i sharia utan omyndigheten upphör när barnet blir "vuxet", ett begrepp som är avhängigt puberteten och när det blir "moget", vilket implicerar psykisk mognad (civillagen artikel 1193).

Förenta Nationernas kommitté för barnets rättigheter har uttryckt sin oro för att de regler i iransk rätt som innebär att myndighet uppnås vid bestämda åldrar då barnet anses ha kommit i puberteten leder till godtycklig och splittrad rättstillämpning som är diskriminerande för pojkar och flickor med hänsyn till myndighet (inklusive minimiålder för äktenskap) och därmed civil- och straffrättsligt ansvar. Barn definieras som flickor som inte fyllt nio månår för flickor och pojkar som ännu inte fyllt femton månår (civillagen artikel 1210).

Som vi tidigare har kunnat konstatera krävs för att en kvinna skall uppnå full rättslig handlingsförmåga att hon har varit gift. I annat fall föreligger en myndighetsinskränkning gällande rätten att ingå äktenskap. Enligt civillagen kan inte heller en flicka som varit gift ingå ett nytt äktenskap utan förmyndares tillstånd förrän hon fyllt arton år. Arton år var före 1979 års islamiska revolution den ålder vid vilken en man fick ingå äktenskap utan domstols tillstånd och överhuvudtaget betraktades som myndig i förhållande till samhället.

Arvsfrågor

Enligt svensk rätt

Arvingar enligt svensk rätt är efterlevande make, bröstarvingar och vissa andra släktingar. Förutom make och bröstarvingar, dvs. barn, barnbarn, osv., har även föräldrar, syskon och syskonbarn samt far- och morföräldrar rätt till arv, förutsatt att arvtagare saknas i de tidigare arvskategorierna (ärvdabalken kap. 2).

En make ärver före gemensamma bröstarvingar. Efterlämnar den bortgångne bröstarvingar som inte också är den efterlevande makens bröstarvinge har de rätt att få ut sitt arv. Efterlevande make skyddas även genom den så kallade basbeloppsregeln, vilken innebär att maken alltid har rätt att ur boet få ut fyra gånger det av försäkringskassan fastställda basbeloppet, vilket år 2001 motsvarade 147 600 kronor.

Gemensamma barn tar i normalfallet arv först när båda föräldrarna avlidit.

Bröstarvingarnas arvsrätt är skyddad så till vida att en bröstarvinge alltid har rätt att få sin laglott, som är hälften av den arvslott som enligt lag tillkommer honom (ärvdabalken kap. 7). Här föreligger med andra ord en inskränkning i testators rätt att förordna om sin kvarlåtenskap enligt äktenskapsbalken kap. 9.

Vad gäller utländsk medborgare ärver denne som en svensk här i riket. Är i annan stat svensk medborgare inte jämställd med denna stats medborgare i fråga om rätt att ta arv kan den svenska regeringen förordna att motsvarande inskränkning skall gälla för denna statens medborgare här i riket (ärvdabalken 1:3).

Enligt iransk rätt

Iransk lag räknar med två arvsgrunder: blodsband och särskilt samband. Till den senare grunden räknas äktenskap. Arvingar på grund av blodsband indelas i tre kategorier. Första kategorin består av föräldrar, barn och barnbarn, den andra av far- och morföräldrar, syskon och syskonbarn, den tredje kategorin av föräldrars syskon och deras barn. Enligt civillagen tar arvingar av de senare kategorierna arv först om det saknas arvingar i tidigare arvskategorier. En person kan ta arv på flera grunder. En kvinna som är gift med sin kusin har t.ex. rätt till två arvslotter: en som hustru och en som kusin (civillagen artiklar 861–864). Koranen föreskriver att en manlig arvinge ärver dubbelt så mycket som två kvinnliga arvingar. Bestämmelsen upprätthålls i gällande iransk rätt (civillagen artiklar 906–7). Som en jämförelse kan nämnas att lika arvs- och giftorätt infördes i Sverige först år 1845, innan dess var arvsrätt beroende av kön också här.

Kvarlåtenskapen fördelas först i kvoter, närmast motsvarande våra laglotter, en halv, en fjärdedel, en tredjedel, etc. Arvet fördelas sedan bland arvtagarna utifrån dessa kvoter. Kvoterna är reduceringsbara beroende på vilka övriga arvingar som finns.

En person kan också disponera över en tredjedel av kvarlåtenskapen genom testamente (civillagen artikel 843). Till skillnad från vad som gäller enligt de sunnitiska rättsskolorna kan ett testamente upprättas till förmån för icke-närstående.

Arvtagarens död av arvlåtaren utesluter dennes arvsrätt, liksom i svensk rätt. En förutsättning för rätt att ta arv är, liksom i svensk rätt, att arvtagaren lever vid arvlåtarens död. Ett barn som föds efter arvlåtarens död, men är avlat innan, har arvsrätt. Också här överensstämmer de svenska och iranska rättssystemen.

Makar

Något bodelningsinstitut finns inte i den muslimska rätten. En fjärdedel av mannens kvarlåtenskap skall fördelas mellan dennes permanenta hustru om han dör barnlös. Efterlämnar han barn

går en åttondel till hustrurna. En hustru har inte rätt att ärva fast egendom (civillagen artikel 946).

En man ärver hälften av en barnlös hustrus kvarlåtenskap och en fjärdedel om hon efterlämnar bröstavingar (civillagen artikel 913).

En hustru har i princip rätt att få ut sin innestående morgongåva.

Möjligheten att genom testamente påverka fördelningen av kvarlåtenskapen finns dock. Koranen rekommenderar en man att genom testamente sörja för sina hustrur. Underhåll utgår inte under en änkas väntetid.

Endast makar i permanenta äktenskap ärver varandra (civillagen artikel 940).

Bröstarvingar och föräldrar

Bröstarvingar och föräldrar utgör den första arvskategorin. Bröstarvingarnas arvslott är beroende av vilka andra arvingar i första kategorin som den avlidne efterlämnar och av den avlidnes såväl som bröstarvingens kön.

När arvslotterna beräknas skall avdrag först göras från kvarlåtenskapen för efterlevande make med en fjärdedel om det är modern som är arvlåtare och med en åttondel om det är fadern som är arvlåtare.

Efterlevs arvlåtare inte av föräldrar skall hela arvet fördelas bland arvlåtarens barn på så sätt att söner ärver dubbelt så mycket som döttrar. Efterlämnar arvlåtare föräldrar och en dotter skall föräldrarna ha en sjättedel och dottern hälften. Finns det flera döttrar bland arvtagarna så skall de däremot dela på en tredjedel, resten av kvarlåtenskapen fördelas bland övriga arvtagare (civillagen artiklar 907–9). Khomeini har argumenterat för att arvet skall fördelas i fem delar av vilka föräldrarna ärver var sin och dottern/döttrarna tre delar. Består arvtagarna i första kategorin av far, mor, söner och döttrar så skall arvet fördelas i sjättedelar så att föräldrarna får var sin sjättedel och resten fördelas mellan barnen. Finns bara en av föräldrarna bland arvtagarna förde-

las arvet i fjärdedelar om det finns en son eller flera döttrar bland arvtagarna och i sjättedelar om det endast finns en dotter. I samtliga fall ärver föräldern en del och resten fördelas bland barnen (Khomeini, #2733–2738).

För att en avlidne bröstarvinges barn skall kunna ta arv krävs, till skillnad från svensk rätt, att arvlåtaren helt saknar efterlevande barn.

Far- och morföräldrar och syskon

Farföräldrar, morföräldrar och syskon tillhör andra arvskategorin vilka tar arv när arvingar saknas i den första kategorin. Kvarlåtenskapen fördelas mellan dem på liknande sätt som bland arvingarna i första kategorin, dvs. i kvoter efter kön och med beaktande av vilka övriga arvtagare som finns.

Har den avlidne flera halvsyskon på både pappans och mammas sida ärver endast de som har samma far som den avlidne. Halvsyskon på mammans sida tar arv endast om det inte finns några helsyskon eller halvsyskon på pappans sida (Khomeini, #2743).

Tredje arvsklassen

Saknas arvingar i andra arvsklassen ärver den avlidnes föräldrars syskon. Finns det helsyskon till den avlidnes föräldrar ärver inte deras halvsyskon. Har den avlidne inga fastrar, farbröder, morbröder eller mostrar i livet ärver kusiner.

Misshandel och brott inom familjen

Enligt svensk rätt

Brott inom familjen regleras enligt svensk rätt i brottsbalken. Vad gäller våldsbrotten, misshandel, mord och dråp så gör svensk rätt ingen principiell skillnad mellan brott inom och utom familjen. Här kan noteras att barnaga uttryckligen är förbjuden i föräldrabalken och bestraffas som misshandel enligt brottsbalken.

Vad däremot gäller vissa sexualbrott görs en principiell åtskillnad beroende på om den tilltalade och målsägande var släkt. Så är sexuellt umgänge med avkomling och helsyskon särreglerat. Sexuella övergrepp mot barn bestraffas hårdare än sexuella övergrepp mot vuxna. Sexuella övergrepp inom äktenskap lagförs enligt samma principer som övergrepp utanför familjen.

Det generella straffansvaret för homosexuella handlingar avskaffades 1944.

Som brott mot familjen är tvegifte, förvanskning av familjeställning och egenmäktighet med barn straffbelagt (brottsbalken kap. 7).

Iransk straffrätt

En av de första lagarna som stiftades i den nybildade islamiska republiken Iran var en ny strafflag i överensstämmelse med sharias regler. Den är nu ersatt med lagen om islamiska straff från den 27 januari 1992 som kompletteras med lagen om *tazirat* och preventiva straff från 1996 samt 1999 års lag om straffprocess.

Den iranska straffrätten är av intresse i detta sammanhang av många anledningar. På ett plan utgör den ett exempel på skillnaderna i rättsuppfattning mellan Sverige och Iran. Den iranska straffrätten straffbelägger företeelser som enligt svensk rätt numera ligger utanför straffrätten såsom sexuell otrohet, men tillåter företeelser som hustru- och barnmisshandel, vilket är straffbart enligt svensk rätt. Straffrätten visar också med all önskvärd tydlighet på den könssegregering som råder i det iranska samhället och som givetvis påverkar förhållandena inom familjerätten.

Liksom familjerätten hör straffrätten till de områden som regleras tämligen utförligt i Koranen samt de tidiga muslimska rättskällorna. Den iranska straffrätten är utarbetad i mycket nära överensstämmelse med dessa källor. I gällande rätt skiljer man på brott mot Gud och brott mot samhället. Brotten mot samhället delas in i två kategorier, dels brott som baseras på sharia och bestraffas med vedergällning, *qizas*, eller mansbot, *diat*, dels brott som inte är reglerade i sharia och som bestraffas med straff enligt stiftade lagar, *tazirat*, och preventiva straff.

(För en initierad, kunnig och detaljerad beskrivning av iransk straffrätt, se Mahmoudi & Chahandeh "Om brott och straff i Iran", Svensk Juristtidning 2001, s. 347–372.)

Hudud

Brott mot Gud definieras i Koranen och sunna. Till kategorin brott mot Gud hör framförallt *hudud*-brotten. De brott som bestraffas som hudud är *zina* utomäktenskapliga sexuella förbindelser (bestraffas med stening till döds eller piskning), homosexualitet (även lesbisk) och falska anklagelser för sådana brott, koppleri samt alkoholkonsumtion, stöld under vissa förutsättningar och väpnat uppror. Dessa brott räknas som brott mot Gud. Det betyder att ingen hänsyn tas till subjektiva rekvisit och liknande omständigheter.

Äktenskapsbrott anses begånget om en man och en kvinna har fullbordat samlag utanför äktenskap. I princip skall en våldtagen kvinna inte bestraffas, men hon måste kunna bevisa att samlaget

skett mot hennes vilja, vilket med tanke på sharias bevisregler kan vara svårt. Brott anses bevisat vid en fyrfaldig bekännelse eller om fyra rättrådiga män eller tre män och två kvinnor vittnar därom.

Finner en man sin hustru i säng med en annan man och vet han att hon frivilligt har samlag har han en lagstadgad rätt att döda dem bägge. Tror han sig vet att hustrun har tvingats till samlag har han rätt att döda mannen (Mahmoudi & Chahandeh).

Hudud-straffen vid äktenskapsbrott är antingen avrättning (hur framgår inte) om parterna är förbjudna för äktenskap med varandra. (Jfr "Äktenskapshinder".) Är parterna gifta och har möjlighet till regelbundna samlag inom äktenskapet skall de stenas. Är de ogifta anses brottet som lindrigare och de döms till piskstraff.

Skall en person bestraffas med flera hudud-straff skall de verkställas så att de får full effekt, det vill säga en person skall piskas innan hon stenas.

Vid stening grävs en man ner till midjan och en kvinna till bröstet. Vittnen, den anklagande och domaren är skyldiga att delta i steningen. Enligt lagen får stenarna som kastas inte vara så stora att en enda kan vara dödande och inte heller för små. En avrättning genom stening beräknas ta en timme innan offret avlider.

Stening och piskning kan utföras på nioåriga flickor och femtonåriga pojkar eftersom barn i Iran blir straffmyndiga vid puberteten, som enligt sharia inträder vid dessa åldrar.

Vedergällning och mansbot

Vedergällning, qizas, tillämpas vid mord och kroppsskada. Vedergällning innebär att målsägarna kan välja om en mördare skall avrättas eller om en ersättning, diat, skall betalas till offrets familj.

En förutsättning för att målsägaren, dvs. den som skadats eller dennes arvingar, skall få begära qizas är att det inte råder något tvivel om vem förövaren är. Vid mord anses beviskraven uppfyllda om två rättrådiga män vittnar därom. Vid dråp kan det räcka om en rättrådig man och två rättrådiga kvinnor är vittnen. Är bevisfrågan inte till fullo avgjord kan den anklagade och fyr-

tionio av hans manliga släktingar tillsammans svära på att den misstänkte är oskyldig och då frias han. Saknar han släktingar kan han själv femtio gånger svära på att han är oskyldig. Mördaren själv och offrets arvingar skall tillsammans bestämma om mördarens straff skall bestå däri att han avrättas eller betalar blodspengar.

Ersättningen för mord på en kvinna är hälften av ersättningen för mord på en man. Detta får till följd att om en man skall avrättas för mord på en kvinna måste offrets familj ge mördaren ekonomisk ersättning, eftersom han avrättas på grund av att han mördat en kvinna som värderas som en halv man (Mahmoudi & Chahandeh). En mansbot är traditionellt 3,539 kilo guld och en kvinnobot 1,765 kilo; boten för judar och kristna är 8 procent av boten för muslimer (Khomeini, s. 430).

En far eller farfar som dödar ett av sina barn eller barnbarn är undantagen från vedergällning men måste betala blodspengar till de övriga efterlevande och skall även dömas till ett annat straff. Det rekommenderas att anhöriga till mördade barn också i andra fall avstår från att döma förövaren till qizas utan nöjer sig med blodspengar. Blodspengarna för barn förefaller vara lika stora som för vuxna. Dödar någon en sinnessjuk begränsas straffet till blodspengar. Dödar en muslimsk kvinna en muslimsk man skall hon tvärtom bestraffas genom vedergällning, möjligheten att betala blodspengar står henne inte till buds.

Andra undantag när vedergällning inte skall utdömas är om någon mördar en person som enligt islam förtjänar att dö. Exempel på personer som betraktas som ovärdiga livet är någon som missbrukar profetens eller imamernas namn, någon som överstiger haramgränserna, t.ex. tar en nakenbild.

En person som begår äktenskapsbrott med en gift kvinna får endast avrättas på begäran av hennes make.

Döms en gravid kvinna till ett kroppsstraff enligt qizas får det inte verkställas förrän efter förlossningen.

Brott inom äktenskap

Utgångspunkten för ett muslimskt äktenskap är att hustrun är skyldig att underkasta sig mannens alla krav i utbyte mot försörjning (Khomeini, #2412). Det medför naturligtvis en stor "handlingsfrihet" för mannen och gör diskussioner om till exempel våldtäkt inom äktenskapet orimliga.

Ett övergrepp inom äktenskapet omnämns dock i doktrinen. Har en man samlag med en hustru som ännu inte fyllt tio år och leder samlaget till att flickan skadas så att slida, urinrör och ändtarm förenas så får mannen aldrig mer ha samlag med henne. Övergreppet ger inte flickan rätt till skilsmässa (Khomeini, #2410). Drabbas en man av en venerisk sjukdom har hustrun dock rätt att vägra samlag (civillagen artikel 1127). Mannen har rätt att aga hustru och barn (civillagen artikel 1179 och den islamiska strafflagen (artikel 49 not 2, artikel 59).

Li'an – anklagelse för äktenskapsbrott genom ed

Att anklaga sin hustru (eller någon annan) för äktenskapsbrott medför normalt straffansvar om inte vittnen kan bekräfta anklagelsen.

Li'an innebär att den äkte mannen kompletterar sin anklagelse med en ed på att anklagelsen är riktig. Därmed kastas straffansvaret över på hustrun. Det blir då hon som för att rentvå sig måste svära på att mannen är en lögnare och att hon själv är oskyldig till anklagelsen. Gör hon inte det är hon straffansvarig. Men hennes äktenskapliga status berörs inte. Om hon däremot svurit på att hon var oskyldig skulle förfarandet leda till att äktenskapet upplöses. Svär hon sig inte fri förblir hon gift men stenas till döds. (Hilli, s. 152 f.)

Det normala kravet på fyra vittnen upprätthålls således *inte* för kvinnor anlagade för äktenskapsbrott.

Muslimer och iranier i Sverige

Mer än en sjundedel av jordens befolkning, nära en miljard människor, lever i en kultur och vardag som präglas av islam och dess historia.

Antalet muslimer i Sverige uppskattas till ca 250 000. Siffran är osäker eftersom trosinriktning inte registreras. Cirka 350 000 personer i Sverige härstammar från muslimska delar av världen. Mellan 85 000 och 95 000 är medlemmar i någon svensk muslimsk församling.

Fram till år 1975 fanns det mindre än 1 000 iranier i Sverige. De flesta var män som hade kommit hit som studenter. Iran hade vid denna tidpunkt inte möjlighet att erbjuda alla hugade studenter universitetsplatser och det var relativt vanligt att de välbärgades söner, och i någon mån också döttrar, skickades utomlands för att studera.

Mellan åren 1975 och 1985 nästan tiodubblades antalet iranier i Sverige till närmare 9 000. Orsaken var utropandet av den islamiska republiken Iran och den efterföljande utrensningen av olik-tänkande, samt Iran-Irak-kriget och den massiva mobiliseringen av civilbefolkningen. Invandringen från Iran har fortsatt att vara stor och iranier är den näst största invandrargruppen i Sverige, efter finländare. I slutet av 1990-talet fanns det cirka 52 000 personer som var födda i Iran eller hade iranskt medborgarskap i Sverige. De flesta av dem kommer från medel- och överklassen och har en akademisk bakgrund. Majoriteten av iranier i Sverige är motståndare till den nuvarande iranska regimen och många är ateister eller antireligiösa.

Vad gäller iranier i Sverige och familjerättsliga handlingar så gifter sig de flesta iranska män med iranska kvinnor, i andra hand med svenskor och i tredje hand med finska kvinnor. Iranska kvinnor gifter sig i någon större omfattning med iranska män än tvärtom. Skillnaden är dock inte stor vilket kan uppfattas som lite förvånande med tanke på det förbud som råder för iranska kvinnor att gifta sig med andra än muslimer. Ett relativt stort antal skilsmässor mellan makar som bägge är iranska medborgare äger rum i Sverige. Antalet skilsmässor per år i heliranska äktenskap i Sverige är cirka en tredjedel fler än antalet ingångna äktenskap. Som jämförelse kan nämnas att endast en fjärdedel så många äktenskap som ingås mellan svenskar och iranier upplöses genom skilsmässa.

Intervjuer

Mina ambitioner med den här boken och framför allt med dess intervjudel är många. En är att illustrera de teoretiska lagreglerna som jag beskrivit i första delen och ge exempel på hur de tillämpas, en annan är att gå ut i det svenska samhället och se vilka spår den muslimska lagstiftningen har lämnat här.

På ett tidigt stadium av arbetet visste jag att jag ville arbeta med intervjuer. Jag ville prata med människor, ta del av deras livshistoria och se hur den påverkats av svensk respektive iransk lagstiftning. Vid sidan av intervjuer med iranier med egna erfarenheter av hur den muslimska familjerättens regler tillämpats har jag också intervjuat representanter för det svenska samhället: socialarbetare, advokater och familjerådgivare.

Jag har bätt iranierna jag intervjuat att berätta detaljerat om sina liv med tyngdpunkt på familjerättsliga handlingar, det vill säga hur det konkret gått till när de gift sig, skilt sig, etc. Svenska socialarbetare och advokater har jag, utifrån modellen i figur 1, bätt beskriva sin egen ståndpunkt visavi klienter från den muslimska kultursfären och att försöka definiera sina muslimska klienters problemtyper.

En fråga som måste lösas på ett tidigt stadium var den om valet av iranskättade intervjuobjekt. Tanken att försöka få fram statistiskt vederlagda sanningar var naturligtvis frestande. Att kunna säga "att si eller så är det för det säger 51 procent av de tillfrågade" föreföll så tryggt och vetenskapligt. Snart insåg jag dock att det var ogörligt, att jag inte hade resurser för att göra så många intervjuer som skulle krävas för att uppnå någon form av statistisk vederhäftighet och att det inte heller var troligt att jag skulle

få ett representativt urval av presumtiva intervjuobjekt att ställa upp på närgångna frågor om deras privatliv. Jag bestämde mig i stället för att söka mina iranska intervjuobjekt i kretsen av bekantas bekanta, bland människor som jag inte har ett personligt band till, för att kunna behandla deras berättelser hyfsat objektivt, samtidigt som jag kunde introduceras för dem av en gemensam bekant som så att säga gick i god för mig.

Intervjuerna skall ses som illustrationer och exempel på hur de tidigare redovisade lagreglerna tillämpas i praktiken och vad som gör att människor håller fast vid eller tar avstånd från den muslimska lagstiftningen eller delar av den efter att ha flyttat till Sverige. Samtliga intervjuer gjordes under sommaren 1992.

De iranier som presenteras här har alla genomgått relativt konfliktfyllda skilsmässor. Jag har inte tagit med exempel på "lyckliga", dvs. jämförelsevis konfliktfria, skilsmässor.

Med mig i bagaget har jag egna erfarenheter av äktenskap med en iranier, skilsmässa och konflikter runt barn och vårdnadsfrågor – erfarenheter som givit mig ovärderliga insikter men naturligtvis också "brännskador" och fördomar.

Intervju med socialtjänsten

Min första intervju kom att bli med representanter för socialtjänsten i ett av Stockholms mest invandrantäta områden. Två manliga och två kvinnliga socialarbetare ställde upp på en intervju. De var samtliga i femtioårsåldern och hade arbetat med familjerelaterade frågor i samma område i närmare 15 år. Jag började med att berätta om mitt arbete och förklara min tankemodell och frågade sedan:

Är det några problem ni anser mer förekommande bland invandrare från muslimska länder än bland andra etniska grupper?

En av de manliga socialarbetarna, som kom att stå för de flesta svaren, svarade:

– Mannens självklara rätt att bestämma inom familjen. Det anses ju inte acceptabelt inom det svenska rättssamhället, om du tar oss inom socialtjänsten som exempel.

Vilka uttryck tar det sig?

– Det vi kommer i kontakt med är kvinnoemisshandel i stor utsträckning och i någon mån barnemisshandel, men i störst utsträckning kvinnoemisshandel.

Och skilsmässorefekvensen?

– Den är högre än vad jag trodde.

– Visst, man har en föreställning om att det är något man inte gör där, enligt mina fördomar alltså.

– Men sen är frågan om man gör det utifrån sin trosföreställning. Snarare tror jag kvinnorna hamnar i en situation som gör att de på något sätt upptäcker det västerländska sättet att se världen på. Det är väl då vi kommer i kontakt med dem för det är ju då kvinnorna kommer hit. Och det inbegriper det där med kvinnoemisshandel, för det blir ju en väldig konflikt med karlarna. Kvinnorna ser fortare sina möjligheter här i Sverige. Det är kvinnorna som vänder sig till oss här på socialen och säger att de blir miss-handlade och förvånansvärt ofta gör de en polisanmälan.

Och männen, vilken attityd har de?

– Våldigt överraskade, oförstående, icke-medverkande. I alla fall för oss verkar det som om att det enda de vill är att kvinnan skall komma tillbaka hem, om hon nu har flyttat. Ibland är det ju också så, men ibland är det ett spel, får jag en känsla av.

Spel?

– Ja, inflikar en av de kvinnliga socialsekreterarna, ett sätt för kvinnorna att utöva påtryckning på männen är många gånger att ställa till det med polis och att komma hit. Sedan visar det sig att det bara är ett sätt för dem att sätta gränser på. Egentligen så kanske de inte alls vill flytta.

– Men ofta vet vi ju inte vilken religion våra klienter har. Det jag tycker man är mest intresserad av är vilket land de kommer från.

– En bit in på samtalet börjar man kanske tänka på religionen, när man inte förstår vad som händer. Man har ett ytplan, man pratar sakfrågor. Så kanske man har rätt ut det mesta och så vill man börja prata om hur man nu ska fixa till det där hemma. Och det är då, efter ett tag, man inte förstår – varför fungerar inte vanligt snackande? Det kan ju vara många anledningar men en är att någonstans är det plan vi snackar på så sekulariserat så dom är inte med. Det är ett så otänkbart sätt att se livet på som vi håller på med och bestämmer om åtgärder utifrån, så därför fungerar ingenting. Det är väl då man börjar tänka på hur pass troende de här människorna är. Det är inte det första man pratar om.

Tycker ni det här resonemanget omfattar iranier också?

– Intressant fråga. Såvitt vi vet har det inte varit några större konflikter. På något sätt tycks de klara av kollisionen mellan samhällstyperna. Antingen därför att de tillhör medelklassen, vilket gör det hela subtilare så att de inte drabbas av myndighetens långa arm, det vill säga man söker inte hjälp hos oss, eller för att man är mer moderniserade. Man omfattar många av våra ideal och de ärenden vi får hit tycker jag påminner mycket om svenska medelklassärenden. Samma resonemang, samma gester fungerar. De finns inom den svenska cirkeln. (Jfr figur 1.)

Många iranier är ju rätt sekulariserade.

– Det här är ju väldigt knepigt. Det är inte många av våra klienter som har känts som djupt övertygade muslimer eller kristna utan det är mycket de kulturella ramarna, bestämmelser som sitter så att säga inympade, precis som hos oss. Fast det är ofta ett starkare yttre tryck.

– Det är de föremål för väldigt ofta, inflikar en av de kvinnliga socialsekreterarna.

– Det finns någon mulla i bakgrunden, det finns någon moster som bara skulle dö om dom skilde sig.

– Nej, men sen måste jag säga, fortsätter den kvinnliga socialsekreteraren, att när man har varit här ute länge så tycker jag mig förstå att det spelar ju också roll vilken invandrargrupp man sysslar med och hur länge den har varit här. Ser vi på turkarna, till exempel, så har ju deras kulturmönster förändrats kolossalt. Om man i år skulle stöta på en tonåring som bråkar med sina föräldrar är det stor skillnad mot en tonåring för tio år sedan i en turkisk familj, både ifråga om hur de behandlas och vilka konflikter som uppstår. De har ju blivit påverkade av vår kultur, naturligtvis. Så det är svårt att prata om det här, att säga hur det egentligen är.

Men vad gäller iranier så har ju den största gruppen kommit under de senaste åren.

– Ja, just det, så där kan det fortfarande finnas problem. Men å andra sidan så tillhör de en intellektuell medelklass som inte heller kan jämföras med turkarna där många som kom var analfabeter.

– Men när det verkligen gäller, när man står inför stora familjekonflikter – någon unge som ska omhändertas eller en kvinna som vill skiljas – då vill man gärna lösa problemen på hemmaplan. Lösningen kanske är att vi skickar hem familjen. Man åker tillbaka till Turkiet, om man så varit här i tjugo år, eller till Iran och löser problemet där. Då blir det löst på det riktiga kulturella sättet.

Också efter tjugo år här så menar du att man befinner sig i den muslimsk-iranska rättssfären? (Jfr figur 1.) Vad säger kvinnorna då de diskrimineras av lagstiftningen i de allra flesta länder vi betraktar som muslimska?

– Jag tror att det är så, som vi var inne på tidigare, att kvinnorna har frigjort sig mycket mera från det ursprungliga sättet att leva i t.ex. Turkiet eller Iran. Så för kvinnan är det inget alternativ, men för mannen är det det. För det är där de rätta groddarna finns, det är där de rätta lagarna finns. Det tycker jag att jag stött på många gånger, t.ex. i form av ansökningar om bidrag till hemresor för ungdomar som kommit på glid, eftersom man på fullt allvar tror att det bara är där man kan få den rätta hjälpen. Det svenska sys-

temet har på något sätt desavouerat föräldramakten och framför allt mannens makt. Det handlar väl inte om någon tjugig illusion om att deras rättssystem eller socialvård kan lösa problemet. Det handlar om en frihet att återgå till rötterna och om större social kontroll. Skvallrar grannarna om att dumbommen står och flörtar in sig hos fel flicka så löser det sig på något sätt. Genom socialt tryck eller att tjejen brorsor nyper till honom. Vilket är något man bör göra, man ska akta på sin syster. Jag tänker på två fall nyligen där i det ena fallet mannens enda förslag till lösning var: "Ge mig min kvinna tillbaka så att vi kan åka tillbaka till Bangladesh. Där löser sig problemet." Det trots att hustrun inte ville träffa mannen mer och flydde hemmet. Det andra fallet rörde en turkisk tjej i femtonårsåldern som placerades på en institution och sen rymde därifrån hem till familjen. Det första de gjorde var att åka ner till Turkiet, hela familjen, och där är hon kvar. Där löser man problemet.

– Jag tror att kvinnans försök att lita på det svenska rättssamhället utmanar mannens makt och det är därför man åker hem. Vi spelar ibland med och ibland så tror vi också, det är i alla fall min fördom, att det blir bättre om man kommer hem trots att man faktiskt kan se att det bara är naket våld det handlar om när de väl kommer hem. Det vill säga: "Kvinna, anpassa dig annars blir du stenad." Jag tror att det finns en föreställning hos oss att problemen löser sig på ett naturligt sätt om de kommer hem. Men det är inget vi diskuterar.

Vad kan ligga till grund för den här föreställningen? Det låter ganska rätt.

– Jag tror att det är när vi helt enkelt har kört fast som vi kan resonera på det här sättet. Vi har gjort en massa förslag till lösningar och inget fungerar. Då kan vi börja resonera i de här banorna. Vi kommer ingenstans, det är väl lika bra att de får strida då eller till och med att vi halvt om halvt hjälper dem att komma iväg.

– Men, börjar en av de kvinnliga socialsekreterarna, det är väl inte säkert att det behöver bli så våldsamt. Det är väl ofta fråga om regler som de begriper, att det blir mer begripligt för dem, att

de har släkt och vänner som kan ställa upp på ett annat sätt. Där alla omfattas av samma regelsystem som är begripligt för dem. För det kan jag se, att det blir så obegripligt här på något sätt med männen som kommer hit. De har haft en ställning hemma i byn, i familjen, etc. Alla vet var de hör hemma någonstans i den här hierarkin. Så kommer de hit, har inget arbete, kan ingen svenska, barnen går i skolan, kvinnorna lär sig svenska, får luft under vingarna och socialbidraget kommer till dem. Då rubbas ju hela balansen, mannen blir maktlös, konfunderad. Då kan man ju nästan förstå om han slår barn och fru. Den där maktlösheten och det där att man har tappat fotfästet. Det har jag sett flera gånger. Det handlar ju inte om några grymma, perversa människor. Men just den där vanmakten...

– Just de värsta våldsverkarna, där visar det sig ju snabbt om det är den här typen av konflikter eller om det är någon som vi kallar störd eller mer våldsbenägen än andra. De kvinnorna försöker vi faktiskt att skydda. De kommer in på "Alla kvinnors hus" till exempel.

Har ni några konsulter eller rådgivare vad gäller de muslimska grupperna just för de här bedömningsfrågorna som ni tog upp om till exempel jourbostäder för kvinnor, och för att få reda på vad som gäller enligt muslimsk tradition?

– Det tycker jag aldrig vi har haft, säger en av männen. Man får sig en tankeställare om man någon gång pratar med till exempel kurder och de berättar om hur man löser problemen enligt kurdisk tradition. Man går hem till kärringen och säger till henne att stanna vid spisen, annars smäller det. Sen talar de om för oss att det är det enda sättet att göra den här familjen lycklig.

– Usch, säger en av kvinnorna, jag kommer ihåg ett ärende som var så ruskigt. Där hoppade kvinnan från balkongen och försökte ta livet av sig till slut. Det var en olycklig kvinna som borde ha fått mer hjälp. Men vi gjorde så gott vi kunde. Vi kom ingen vart med den här mannen. Han var också en högt uppsatt person bland kurderna och då gick det inte. Jag tror hon skickades tillbaks sedan.

Vilka muslimska kvinnor lyckas bryta upp från destruktiva äktenskap?

– De som har ett stort nätverk av stödjande väninnor.

Jag undrar också, om det kan vara så att män från muslimska länder särbehandlas positivt, t.ex. inom socialvården, när de inte uppfyller vulgärbilden av en muslimsk man med kaftan och fyra hustrur med blåmärken i släptåg. Att man som socialarbetare kan bli så positivt överraskad om man i stället möter en modern och förekommande man, att man ger denne favörer, som en annan man inte skulle få, samtidigt som hustrun får kämpa hårdare för att få gehör för sina åsikter än om hon var gift med en svensk.

– Ja, det är möjligt, säger en av männen. Jag tror att det finns en hel del sanning i det där.

– Det ligger nog något i det. Vi kvinnliga socialarbetare brukar tycka synd om alla män som kommer hit och bara träffar kvinnliga socialarbetare. De räknar inte med någon förståelse från oss.

– Bevisbördan är högre för de här kvinnorna, men det är ändå mer subtilt än så. Vi ser konsekvenserna av att ingripa med skydd (för en kvinna som misshandlas av sin man). Genom att man förstärker processen av att kvinnan upptäcker att det finns en frihet utanför familjen så brukar det kunna gröta till sig rätt ofta. Vi ser att det blir nästan etter värre. Man blir isolerad från sin släkt, förskjuten. Alla de här processerna startar upp och det är kanske det vi har sett. Och så funkar i alla fall jag, att jag tänker att det kan vara värt en och annan smäll för att slippa den här Golgatavandringen som vi utsätter dem för om vi plötsligt sätter dem i en jourlägenhet. Man måste veta att priset är värt att betala, särskilt om vi inte hört mannens version.

– Vi avvaktar längre än vad vi skulle göra om det var ett svenskt par.

– Man förutsätter kanske mer att en svensk tjej vet vad hon håller på med när hon kommer hit och inte har så mycket ryktesbaserade fördomar om vad vi kan åstadkomma. Om det kommer upp en svensk kvinna förutsätter vi att hon vet ungefär var gränserna för socialtjänstens förmåga går. Därför tar man hennes ord

för lite mer än vad de är. Vad det gäller de andra så måste man hela tiden väga deras information mot förhoppningarna. Det är så många osäkra faktorer.

– Jag kan också tänka mig att vi generellt har börjat tänka efter lite mer. Att vi tidigare ställde upp lite för lätt. Att vi nu generellt anser att vi måste tala med hela familjen innan vi gör något.

– Ja, vi är mer medvetna om att vi ska prata med alla parter för att det ska stämma bättre med verkligheten.

– Men hur många gånger har vi inte ställt upp och sedan var det bara för att vi skulle gå hem till honom och tala om att han skulle sluta att bete sig så här. Sen ville de fortsätta att leva tillsammans.

Intervju med Maryam och Mehran

Maryam, 34 år, har varit i Sverige sedan sommaren 1988. Hon lever med sin nuvarande iranske man i en Stockholmsförort. Det är första gången vi träffas, men vi har gemensamma bekanta och jag tror mig veta att hennes liv har varit relativt rörigt, att hon har mycket att stå i.

Innan vi börjar intervjun kommer Maryams man Mehran, som jag också har bett att få intervjua, hem.

Efter lite småprat frågar jag Maryam:

När du växte upp, hur föreställde du dig att ditt liv skulle se ut? Vilka drömmar hade du? Räknade du med att skaffa dig en utbildning eller ville du helst bilda familj? Vad ville du göra med ditt liv när du var tretton år gammal?

– Eftersom både min mamma och min pappa hade en bra utbildning, så var det naturligt för mig att jag också skulle studera. Jag är barnmorska och min mamma är läkare. Jag är äldsta barnet och har två yngre systrar.

Uppfattade du det som att de flesta av dina väninnor prioriterade utbildning eller kände du dig ensam om att vilja studera?

– Nej, i min familj, bland mina systrar och kusiner, så ville alla läsa vid universitet. Det ville jag själv också. Min mamma pratade hela tiden om att jag skulle studera och att jag skulle jobba.

Så när du var ung räknade du med att vara ekonomiskt oberoende som vuxen?

– Ja, eftersom min mamma jobbade lärde jag mig att jag måste utbilda mig, jag måste jobba. Jag tänkte att när jag gift mig så skulle jag inte bara behöva lyssna på min man. Vi hade jättehård disciplin hemma. Pappa hade all makt.

Vad hade din pappa för yrke?

– Han var militär. Mamma jobbade och tjänade mycket pengar men det var konstigt hemma hela tiden. Pappa skulle hela tiden bestämma över oss barn och mamma. När jag studerade vid universitetet så blev jag politiskt aktiv. Det var ett år före Khomeinis regim (1978). När Khomeini kom stängde de, pasdaran, universitetet. De arresterade min bästa väninna och dödade henne och de var efter mig. Mamma pratade med mig och sa att det var bättre om jag gifte mig och slutade med politik och sådana saker. Efter bara två dagar gifte jag mig.

Gifte du dig med någon du kände?

– Nej, jag kände honom inte alls. Det är tradition hos oss att en kille ska komma till flickans föräldrar tillsammans med sin mamma och fria. Det var så det gick till när jag gifte mig.

Men hur kom ni i kontakt med varandra?

– Det var min farbrors fru som kände honom och hans familj. Och så gifte vi oss, men ingen hade talat om att han var sjuk. Han var schizofren paranoid. Han hade en jättebra utbildning. Han hade studerat i Sverige, men jag visste inte att han var sjuk. Enligt vår tradition är det förfärligt om en flicka som gift sig vill skiljas efter en månad eller så. Grannar och alla pratar och man säger att

det bara är dåliga kvinnor som skiljer sig. (Jfr "Äktenskapsskillnad".)

Du märkte på en gång att något var fel?

– Ja, första kvällen. Hans läkare sa att han kommer att bli bättre om han använder sina mediciner. Så jag tänkte: "Okey, jag ska hjälpa honom." Jag hade inget val. Jag sa ingenting till min familj om att han var sjuk. Det var mitt största misstag. Efter ett år blev jag gravid. Hans familj var rik, de hade mycket pengar och de trodde att man kunde köpa en flicka för pengar. Pengar, pengar löste allt. Men det är mycket svårt att leva med en schizofren man. Han slog mig tre gånger om dagen när han var hemma eftersom han inte kunde kontrollera sig och han var jättesvartsjuk. Ibland låste han in mig och gick till sin mamma. Han hängde sin mamma i kjolarna jämt. När man får en son i Iran är det jätteviktigt för mamman och pappan. Killarna får göra vad de vill och mamorna släpper dem aldrig.

Jag blev gravid och då pratade jag med min mamma och sa: "Mamma, jag tror inte att han kommer att bli bättre, han är schizofren och jag vill inte ha barn med honom." Mamma blev jätteleddsen men sa att om jag gjorde abort vid första graviditeten så skulle jag inte kunna bli med barn igen. Så min dotter, som nu är elva år, föddes. När hon var ungefär ett år började jag att försöka få skilsmässa från min man, med mycket bråk, med advokat och domstol.

Vad hände då? Tog du ditt barn och flyttade hem till dina föräldrar?

– Nej, först var jag tvungen att bo kvar hos min man medan vi väntade på att få skiljas. Efter ett år fick jag ut skilsmässa och flyttade hem till mina föräldrar men pappa accepterade inte att jag tog med mitt barn. Han sa: "Du måste lämna tillbaka ditt barn! Du kan göra vad du vill, åk till Tyskland och fortsätt att studera, men lämna ditt barn hos hennes far."

Varför tror du inte att han ville att du skulle behålla ditt barn?

– Pappa tycker mycket om mig och i Iran är det bara pappan som bestämmer om barnen. Mamman har ingenting att säga till om och eftersom min dotters pappa var sjuk så är det hans familj som ska bestämma om mitt barn. (Jfr "Hadana".) Och min pappa visste att min ex-man skulle fortsätta att bråka hela tiden om flickan, eftersom han inte ville skiljas. Det var därför pappa sa: "Du får lämna landet, men du får inte ha ditt barn."

När jag skilde mig så lämnade jag allt jag ägde, pengar och guld, allt för att jag skulle få skilsmässa och för att jag skulle få ta hand om mitt barn och hennes pappa skrev under ett papper på att jag skulle få ha henne. (Jfr "Khul" och "Hadana".) Men i Iran finns ingen rätt, det är bara mannen som bestämmer. När jag äntligen fick skiljas och kunde flytta hem till mina föräldrar så pratade mamma mycket med mig och sa: "Du har ett barn, det är bättre att du går och bor med honom igen."

Var din dotter hos dig?

– Min dotter var hos mig tills min före detta man kom och skulle träffa henne efter en månad. Han tog henne och lämnade inte tillbaka henne till mig som han lovat. Jag var skräckslagen och mamma sa: "Om du vill ha ditt barn så är det bäst att du går tillbaka till honom igen." Och jag gjorde det. Vi gifte om oss (jfr "Återkallelig förskjutning") och vi bodde tillsammans i fyra och ett halvt år igen.

– Vid ett tillfälle så slog han mig med ett stort metallföremål. Vår dotter, som då var fyra år, såg oss och fick en chock. Hon slutade att prata. Efter att ha varit stum en vecka började hon att prata igen, men stammade mycket. Jag var förtvivlad. Jag kunde inte göra något för mitt barn. Det var då jag bestämde mig för att försöka lämna min man igen. Jag bestämde att jag skulle se till att få skilsmässa och att ingen skulle bestämma över mig mer.

Jag hade en god vän i Iran som var rik och som fortfarande hade inflytande i Iran. Han hjälpte mig mycket.

En gång till lämnade jag allt jag hade. Eftersom jag hade en bra advokat så fick jag också ett skriftligt tillstånd att åka utomlands,

som jag ville. I Iran säger lagen att varje gång en kvinna ska lämna landet så måste hennes man ge henne skriftligt tillstånd. Vad jag inte visste var att jag förlorar mitt barn enligt Irans lag om jag gifter mig igen. Om pappan säger att det är okey så är det det, annars förlorar kvinnan sitt barn vad man än har kommit överens om. (Jfr "Hadana".)

Kände du någon sympati för din situation från din svärmor och de andra kvinnorna i din mans familj? Här i Sverige sägs det ibland att kvinnor i muslimska länder har det så bra därför att de har så god sammanhållning och mycket att säga till om inom hemmet.

– Nej, men min svärfar var jättesnäll och han pratade med mig om skilsmässan och sa: "Du får bestämma själv. Min son är mycket sjuk och jag trodde att hans mamma berättat det för dig. Jag ville inte att du skulle gifta dig utan att veta det." Det var efter sex år som jag pratade med honom och han sa: "Gör som du vill Maryam. Du har försökt, du har gjort allt, men min son är så här."

Men han sa aldrig att han tyckte att det var bättre om din dotter bodde med dig?

– Jo, han ville att jag skulle ta hand om henne. Men tyvärr ville min mans systrar och hans mamma att jag skulle vara kvar eftersom jag fungerade som en sjuksköterska. De motarbetade mig.

Räknade du med att din pappa inte skulle låta dig bo hemma?

– Andra gången jag fick skilsmässa så visste jag att pappa inte ville ha mig hemma hos sig och mamma. Samtidigt som jag fick min skilsmässa var Mehran i Iran med sina två barn för att skilja sig eftersom han fick mycket problem med sin fru. (Jfr Mehrans historia nedan.) Jag bodde granne med Mehrans syster i Iran och hon visste hur det var mellan mig och min man och varför jag ville skilja mig. Jag träffade Mehran en gång, hos min granne, sa hej och hej då. Den här gången, när jag fick min skilsmässa, förbjöd min pappa mig att komma och bo hos dem.

Jag hade inga pengar (Tar en kvinna initiativ till skilsmässa måste hon inte bara betala för den, utan förlorar också all rätt till underhåll. Jfr avsnittet om Khul.) och jag kunde inte jobba. Visserligen hade jag en teoretisk utbildning, men när man är färdig med universitet i Iran måste man först praktisera på landsorten två gånger den tid man studerat och jag kunde inte lämna min hemstad för min dotters skull. (Jfr avsnittet om "Hadana".) Jag visste inte vad jag skulle ta mig till. Det var bara Mehrans syster som hjälpte mig. Hon och hennes man kom hem till mig. Dom visste varför jag ville skiljas och att min man slog mig tre, fyra gånger om dagen. Dom sa att dom skulle hjälpa mig och jag bodde hos dom i nästan fyra månader. Efter tre månader sa Mehrans syster till mig: "Min bror är ensam i Sverige med två barn och han vill gifta om sig och han vill gärna ha en kvinna som har barn. Vill du gifta dig med honom?" Jag ringde till Mehran och sa: "Så här är min situation, vill du gifta dig med mig?" Och det ville han. Men Mehran kunde tyvärr inte åka till Iran så vi gifte oss med advokater som ombud. Han var i Sverige, jag i Iran.

Precis när jag skulle åka till Sverige så kom Khomeinis polis och tog min dotter. De sa: "Du får inte ta med din dotter eftersom du har gift om dig och din före detta man inte vill lämna barnet till dig längre. Om du var en bra mor så skulle du inte vilja gifta om dig utan du skulle bara vara med ditt barn! Nu är du en dålig kvinna och barnet ska inte vara med dig!" Jag sa: "Okey, jag åker inte till Sverige, jag ska stanna här hos mitt barn." Men min mamma sa: "Maryam, åk nu! Gör inte som jag har gjort hela livet. Åk nu! Jag ska gå till en advokat igen, jag ska skicka ditt barn, men om du stannar här så kommer din före detta man inte låta dig leva ett liv här. Åk nu!" Det var jätteviktigt när mamma sa så, därför att hon har alltid sagt: "Jag har det bra, din pappa är snäll. Ibland blir han arg, men man måste acceptera, man måste acceptera." Men den här gången sa hon: "Maryam, jag har fått stå ut med tillräckligt för oss båda, gör inte som jag har gjort. Du har en chans, åk nu!"

Så kom jag hit till Sverige. Jag träffade Mehran för första gången på Arlanda. Vi pratade mycket och vi kom överens.

Mehran hade två barn, en flicka som är ett år yngre än min dotter och en son som bara var ett och ett halvt år när jag såg honom första gången. Vi bor fortfarande tillsammans, men man vet inte vad som blir sedan.

Hur gick det till när du fick hit din dotter till slut?

– Jag hade varit fyra, fem månader här i Sverige. Jag var sjuk, deprimerad och kunde inte göra någonting. En kväll ringde jag till Iran, hem till min före detta mans syster, och det var hennes man som svarade. Han sa: "Ditt barn är sjukt, hon är depressiv, stammar och har magrat mycket. Jag tror att om du ringer till hennes fastrar så kommer de att hjälpa dig. Nu förstår de att de inte kan ta hand om barnet. Hon är jätteledsen och letar efter dig hela tiden." Jag ringde vidare och min före detta svägerska sa: "Vi ska hjälpa dig, men vi måste först prata med honom." Och efter två eller tre månader, så ringde han och sa att "Okey, kom till Turkiet så får ni flickan." Min före detta man och min dotter kom till Turkiet och jag och Mehran åkte dit. Vi var i Istanbul nästan en vecka och den veckan glömmar jag aldrig. När jag träffade mitt barn så var hon sjuk. Vi åkte med detsamma till sjukhuset i Istanbul och hon var där i två dagar och sen kom vi hit. Här var det inte så lätt mellan mitt och Mehrans barn. Det var mycket konflikter hemma. Men nu är allt lite lugnare. Tjejerna accepterar varandra. Här i Sverige är det bara jag och Mehran som bestämmer över våra liv. I Iran var det hela tiden familjen och släkten som la sig i allt man gjorde. I fråga om skilsmässa, så har kvinnor ingen rätt alls i Iran.

Jag fick intrycket att du inte tyckte att Khomeinis makttillträde innebar någon större förändring? Jag vet ju att lagreglerna ändrades drastiskt.

– Det var bättre under shahen, börjar Maryam, men avbryts av Mehran.

– På sätt och vis, men det finns en del punkter som har blivit bättre och en del som har blivit sämre. Vad gäller skilsmässa så har kvinnan mera rättigheter nu än under shahens tid.

Jaha, det säger du.

– Jag tror det alltså, jag har hört det... Ja, jag vet ju inte, men jag har ju själv gått igenom en tragisk skilsmässa i Iran.

Men du är väl skild här i Sverige? Du har ju bott här i tjugo år.

– Nej, jag skilde mig i Iran, men jag kanske ska berätta från början. När jag var mycket ung hade jag mina drömmar om framtiden, jag som alla andra. Mitt första mål var att få studera. När jag var tretton–fjorton år kände jag ju inte direkt några flickor utanför familjen men jag hade en kusin som jag var förtjust i. Efter studenten jobbade jag på ett arkitektkontor och tänkte hela tiden på henne men jag var blyg och i Iran är man begränsad och jag vågade inte tala om vem jag tyckte om. En dag frågade en arbetskamrat varför jag var så tyst och ledsen och till slut berättade jag för henne att jag var kär. Min arbetskamrat ringde hem till min kusin och berättade det för henne och hon svarade att hon hade väntat i sex år på att jag skulle ringa. Så blev vi tillsammans. Vi promenerade i parkerna och gjorde upp planer för framtiden.

Så småningom bestämde vi oss för att prata med vår släkt. Jag pratade först med mina föräldrar och de samtyckte. Men jag hade lite dåligt rykte i min hemstad eftersom jag var ateist. Hennes pappa var däremot mycket religiös och han sa ”nej”! Men han sa också: ”Det finns en möjlighet och det är om du återvänder till moskén och vallfärdar till Qom och sedan kan vi vända oss till en av ayatollorna och fråga om han kan godkänna äktenskapet.” Han och min pappa uppsökte sin ayatollah och han slog i Koranen och sade sedan att Koranen sagt ”nej” men att ayatollan sa att vi kunde försöka en gång till. Vi gjorde det, men fick nej igen. Då tröttnade jag. Jag stod inte ut med att min framtid skulle vara beroende av på vilken sida Koranen öppnade sig när en gammal präst blundade och slog i den. Så jag sökte visum hit och kom till Uppsala och började studera.

Fanns det ingen möjlighet att gifta sig utan hennes fars tillstånd? Jag trodde att man i alla fall kunde ansöka om tillstånd att gifta sig vid en qadi-domstol och om faderns skäl för att vägra att godkänna dotterns val av äktenskapspartner inte godtogs så kunde domaren utfärda ett tillstånd i hans ställe?

– Det fanns kanske sätt. Man kunde också åka till en annan stad och bli vigd där, men då hade vi kommit i onåd hos våra familjer, och det ville jag inte

Det gick jättebra att plugga. När jag var nästan färdig skrev jag till min kusins bror för att be honom fråga fadern om vi inte kunde gifta oss nu. Han skrev tillbaka och berättade att min käresta just hade gift sig med en annan.

Vet du om hon gifte sig frivilligt?

– Nej, det gjorde hon inte. Till och med när hon var gift ville hon att vi skulle träffas men det var naturligtvis mycket farligt.

Jag fortsatte att studera. 1978 åkte jag hem till Iran för första gången. Jag sa till mina föräldrar att jag ville gifta mig men nu kände jag ingen i Iran längre.

Du funderade aldrig på att gifta dig med någon i Sverige?

– Nej, än i dag, efter arton år här, så tror jag att ”i morgon åker jag hem”. Jag hade förhållanden med några svenskor här. En av dem var jag jättekär i och hon ville att vi skulle flytta ihop och så, men jag visste att det inte skulle kunna fungera med en svenska. Om vi fick barn skulle jag bli tvungen att stanna här. Så jag åkte till Iran och träffade några ogifta tjejer där. Den femte, som blev min hustru, var syster till mina föräldrars granne. Mina föräldrar sa att om hon var lika förtjusande som sin syster så var hon den perfekta hustrun. Det var ju en dålig motivering, men ändå gifte vi oss fem dagar senare och åkte tillbaka till Sverige. Redan efter en vecka insåg jag att hon inte var som jag föreställt mig henne. Den starka kärlek som jag hade förväntat mig väcktes inte alls. Förhållandet var ganska svalt.

Men hur kunde du vänta dig något annat med en kvinna du knappt kände?

– Eftersom jag inte är en egoist utan en demokratisk människa så trodde jag att med den här friheten som jag ger min kvinna borde hon kunna växa av det förtroendet, men på något sätt ångrade jag ändå att jag gifte mig med henne utan att känna henne.

Efter ett par år fick vi en dotter och sedan en son och livet gick sin gilla gång. En kväll när min dotter var fem år kom hon till mig och sa att mamma inte var hemma! Ytterligare en gång hände det. Jag och barnen hade varit på Åland och när vi kom hem så var hon inte hemma.

Jag blev misstänksam och började undersöka vad som var på gång. Min kusin kom hem till oss och pratade med henne och då förstod jag att hon var tillsammans med en annan kille. Att hon var otrogen! Då var det kört alltså. Det här var ju något som inte ens en svensk skulle kunna acceptera. Så jag bestämde att det var dags att skiljas. Men i Sverige kan ju en kvinna som har varit otrogen ändå få vårdsnaden om barnen. När jag gick till socialförvaltningen sade de att detta inte var en anledning till att hon inte skulle få barnen. Så jag och min bror kom fram till att den enda lösningen var att åka till Iran. Det var naturligtvis ett stort problem för mig. Jag var rädd för att arresteras i Iran, men vi fick en garanti att det inte skulle hända mig något.

Sedan köpte vi biljetter, och bara de kostade 24 000 kronor.

Men kände du inga ideologiska skrupler mot att använda dig av en könssegregerande lagstiftning för att driva din vilja igenom? Du beskrev dig nyss som en demokratisk man.

– Jaa, hur menar du? Här i Sverige var ju mina chanser 50–50 att få vårdsnaden om våra barn inför en svensk domstol fast hon varit otrogen och den risken kunde jag ju inte ta.

Och hur var ställningen inför en iransk domstol?

– Jaa, 100–0 till mig. Så vi åkte till Iran – min bror, mina barn, min fru och jag. Jag tvingades berätta för mina närmaste vad som hänt och vi gick till vad som kan kallas en iransk skilsmässobyrå.

Jag berättade vad som hade hänt. De sade att eftersom en hustrus otrohet är en stark anledning till skilsmässa så kunde jag ganska fort få en skilsmässa. Så efter några dagar gick jag och min hustrus mamma och syster och min bror till skilsmässobyrån igen. Mannen som satt där gick igenom några punkter som kunde leda till skilsmässa. Det värsta var om någon var otrogen och jag sa att den punkten gällde mig. Sedan gick det snabbt. Vi skrev under och jag fick alltså hand om barnen.

Och någon tid senare skrev Maryam till dig och du gifte dig återigen med en kvinna som du inte kände?

– Ja, fast det var annorlunda. Vi var bägge märkta och vore det inte för konflikterna med barnen så hade vi det jättebra.

Vid ett senare tillfälle sa Maryam:

– Men, Mehran betalade i alla fall pengar (mahr) till sin före detta fru. Det hade han inte behövt göra. Eftersom hon varit otrogen hade han kunnat svära på Koranen och hon hade stenats till döds. (Jfr avsnittet om ”Lian”.)

Men hon hade väl kunnat svära sig fri?

– Men hon hade ju varit otrogen, då kan hon ju inte svära falskt.

Intervju med en familjerättsadvokat

Vad uppfattar du som iraniers och andra personers från muslimska länder vanligaste konflikttyp vid skilsmäsoärenden? Anser du att det är något som skiljer deras problem från ett svenskt ärende?

– Nej, egentligen inte. Jag tycker att det är spännande med den här typen av ärenden. Man skulle kanske kunna säga att många invandrare inte kan de svenska rättsreglerna särskilt bra, men det kan å andra sidan inte många svenskar heller. Ofta får man börja med att förklara vad som gäller enligt svensk rätt och då kanske en del blir förvånade över hur lätt man kan få skilsmässa här. Det räcker ju med att säga att man vill skiljas till mig så rullar ju skils-

mässan igång, utan att man egentligen behöver uppge några skäl till varför man vill skiljas.

Du upplever inte att dina klienter har några problem med att acceptera det svenska rättssystemet eller att män från muslimska länder utnyttjar sin möjlighet att pendla mellan rättssystemen?

– Nej, egentligen inte, men det är klart att det händer att personer av såväl utländsk som svensk härkomst kommer hit på konsultation i samband med en skilsmässa och sedan hör jag aldrig av dem igen. Om det då beror på att man får kalla fötter när man får klart för sig att allt tyder på att man förlorar vårdnaden om sina barn, och därför väljer att åka hem och ta ut en skilsmässa i hemlandet, eller om man kanske tycker att jag verkar vara en dålig advokat, det får jag ju aldrig reda på. Men de klienter som jag har accepterar till fullo det svenska systemet.

Vad uppfattar du som den vanligaste skilsmässoorsaken?

– Veldig många uppger otrohet. Såväl män som kvinnor.

Vad är din uppfattning om vårdnadstvister mellan personer från till exempel Iran?

– Vad gäller vårdnadsfrågor så har man ju som advokat alltid ett stort ansvar för att se till att det aldrig går så långt som till en vårdnadstvist.

Hur gör du då?

– Tja, på samma sätt som med svenska klienter. Ibland får man ju skaka om sin klient ordentligt och förklara att även om mycket tycks gå emot honom nu så kanske det är bäst i det långa loppet att man till exempel får gemensam vårdnad.

Kommer du på något sätt i direkt kontakt med begrepp från sharia? Händer det till exempel att någon för en argumentation runt mahr – morgongåva och skadestånd?

– Om det händer så säger jag att det inte gäller enligt svensk rätt. Inte heller argumenterar vi utifrån muslimsk rätt. Det kan vi helt

enkelt för lite om. Ofta så har klienterna så dåligt med pengar att det inte blir så mycket problem runt bodelning och underhåll.

Intervju med Zahra

Zahra kommer från mycket fattiga förhållanden i det iranska Kurdistan. Kurder är sunnimuslimer och deras familjerätt regleras utifrån den hanafitiska rättsskolan, vilken skiljer sig något från den djafaritiska, som gäller för majoriteten av iranier. Innan Zahra börjar berätta om sitt eget liv pratar vi först rent allmänt om den politiska situationen i Kurdistan, om den marxist-leninistiska gerillan hon tillhört, och som i mycket präglat hennes tankevärld, och om hennes syster som i femtonårsåldern blev en äldre mans andra hustru och födde honom fyra söner varpå hon försköts. Mannen behöll sönerna. Dessa lämnades vind för våg eftersom hustru nummer tre hade fullt upp med att ta hand om sina egna barn. Systemen fick endast träffa sina barn när hennes bröder var hemma i byn på besök och hämtade dem åt henne. När hon var ensam i byn med sina systrar blev de iväggörda när de försökte kontakta pojkarna.

Hon berättar också om brodern som gifte sig med en ung flicka som deras mor inte tyckte om. Efter ett par månader tvangs den unga hustrun flytta tillbaka till sina föräldrar. Där födde hon en dotter som Zahras bror hämtade när hon var två veckor och lämnade till sin åldriga mor att vårda bäst hon förmådde. Sin hustru hade han inte råd att förskjuta så hon lever som en förskjuten kvinna, men utan rätt att gifta om sig, vilket i ett traditionellt muslimskt samhälle betyder att hon kommer att vara utsatt för förakt av sin omgivning som en kvinna som inte förmått behålla sin make. Hon är en ekonomisk börda för sin familj och risken är stor att hon kommer att ge upphov till ett antal konflikter med maken rörande hennes underhåll. Möjligheten att föda söner och därmed få status och ett tryggare liv är henne förnekad. Dessutom förmodas äktenskapet ha väckt hennes okontrollerbara sexualdrift och risken att hon förstör familjens rykte genom att uppträda lättfotat är, om möjligt, ännu större än vad gäller andra

kvinnor. Sammanfattningsvis är hennes öde detsamma som en frånskild kvinnas, men utan möjlighet att gifta om sig.

Sedan berättar Zahra om sig själv. Hennes berättelse berör helt andra aspekter av det iranska (kurdiska) samhället än de jag hittills kommit i kontakt med.

– Min familj var mycket, mycket fattig. Pappa dog i tuberkulos när jag var liten och där vi bodde var det omöjligt för kvinnor att arbeta. Min mamma fick ärva några getter och höns som hon försörjde oss fem barn med. Hon gjorde allt själv.

Jag vet inte hur gammal jag är. I min by så lägger man till ett par år till flickornas ålder för att de ska kunna gifta sig tidigt (jfr avsnittet "Äktenskapsålder") och drar av några år från pojkarnas ålder för att skydda dem från alltför tidig militärtjänst. Så på papperet är jag äldre än min storebror!

Jag ville gärna studera, men min by var mycket fattig och konservativ och de religiösa förbjöd flickor att studera, även om deras familjer hade råd med det. Egentligen ville de inte att någon skulle studera, de ville ha folket tyst. Min mamma gifte om sig när jag var kanske 10 år. Jag och mina bröder bodde i huset bredvid mamma och hennes nya familj och jag skötte hushållet för mina bröder. Jag hämtade vatten och ved och skötte allt. Var maten inte färdig när mina bröder kom hem fick jag stryk. Om jag inte gick med sänkt blick när jag gick genom byn så fick jag stryk.

Efter några år flyttade vi till en liten stad och jag började arbeta hos en läkare. Fast jag var analfabet och helt utan utbildning gav jag sprutor och gjorde allt som en mottagningssköterska gör. Senare arbetade jag som operationssköterska. När jag började jobba fick folk större respekt för mig. Alla visste att jag var duktig som både tjänade pengar och tog hand om mina bröder.

När jag var kanske 15 år blev jag kär för första gången i en kusin som studerade till läkare. Han, kan vi säga, beskyddade min familj, han var lite rikare och var politiskt aktiv. Han hjälpte mig när jag skulle till sjukhuset, jag hade också fått tuberkulos. Samtidigt skulle min bror gifta sig. Han och en kamrat hade bestämt att de skulle byta systrar med varandra, det var vanligt där. Jag var hela tiden jätterädd för att de skulle tvinga mig att gifta mig.

Då skulle jag ta livet av mig. Vår släkt både visste och inte visste hur det var mellan mig och min kusin, men ingen sa någonting. Min kusin avrättades när Khomeini kom till makten. Jag började arbeta politiskt i hans ställe. Det var mycket impopulärt och jag fick lura mina bröder för att kunna göra det. Vår organisation hade ett sjukhus och jag jobbade halva tiden med sjukvård och fick lite pengar för det som jag kunde ge min familj, och halva tiden med politik. Det här var innan Khomeinis regim hade fått kontroll över Kurdistan och vi hade det enda sjukhuset i området. Snart började folk respektera mig för dom visste att jag och min organisation gjorde ett bra jobb. De började kalla mig "pojken". Det var för att visa att de tyckte att jag var lika bra som en pojke. När Khomeinis armé fått kontroll över vår by var vi tvungna att flytta sjukhuset upp i bergen. Jag följde med och arbetade som operationssköterska. Det var i lägret som jag träffade min före detta man.

Hur träffades ni?

– Han var min lärare, han skulle lära mig och några andra att läsa och skriva.

Men varför valde du just honom?

– Jag trodde att han trodde på jämställdhet och kvinnofrigörelse. Han var den mest radikale och den i vår organisation som pratade finast om jämställdhet. Men så var det bara så länge vi båda var med i gerillan, sedan var det samma regler som hos alla andra som gällde. Då ville han att vi skulle ha det som hans föräldrar och som alla andra.

Hur gifte ni er?

– Vårt äktenskap blev aldrig registrerat, vi var ju med i gerillan. Vi gifte oss i en liten by, våra familjer kom dit i hemlighet. Alla andra var kommunister men de skaffade ändå fram en mulla och han sa att jag måste ta emot mahr för att vigseln skulle vara giltig. (Jfr denna rubrik.) Jag vägrade. Jag ville inte bli köpt utan gifta mig för att jag ville det själv. Alla var upprörda för att jag själv

och inte min bror förde min talan vid vigseln. (Jfr avsnittet om "Äktenskapets ingående".)

Hade du en bra relation till din mans familj i början av ert förhållande?

– Nej, de tyckte inte om mig. När våra familjer träffades i stan så visade de tydligt att de inte tyckte om mig. Min svärmor sade att jag inte var fin nog åt hennes son. Han hade studerat och jag var analfabet. De sade också att jag var sjuk och inte kunde få barn. Det var jätteviktigt för mina svärföräldrar att få barnbarn eftersom de hade förlorat flera barn i kampen. Så min man övertalade mig att vi borde skaffa barn. Själv ville jag inte. Vi bodde ju i ett gerillaläger där alla gick omkring beväpnade.

Jag blev gravid och födde tvillingpojkar i lägret, men samtidigt blev jag väldigt sjuk. Min man ville inte vara jämlik längre utan lämnade mig helt utan hjälp med barnen. Vi bodde utan vatten och värme i ett rum som inte var större än mitt badrum här. Efter några månader var vi tvungna att skicka bud efter min svärmor och be henne om hjälp. Hon vandrade i en vecka för att komma till lägret. Hon tog mina babypojkar och vandrade tillbaka igen. I lägret trodde alla att jag skulle dö, men de hjälptes åt att smuggla mig över gränsen till Turkiet.

Efter ett tag, jag minns inte längre hur länge, kom jag till Sverige. Här fördes jag direkt till Karolinska sjukhuset och var där i tre månader. Så fort jag var lite starkare bad jag om hjälp att skriva till min man och bad honom komma hit med pojkarna. Men han och hans föräldrar tyckte att pojkarna skulle växa upp i Kurdistan, att det vore bättre för dem. Min svärfar gillar inte Europa och amerikaner. Mina svärföräldrar ser också mina barn som en ersättning från Gud för de barn de själva förlorat. Att jag är mamman bryr de sig inte om. De vägrade helt enkelt att skicka pojkarna till mig.

Min man var förföljd av Khomeinis soldater och de gjorde husundersökningar och alla var väldigt rädda och ville att min man skulle fly. Till sist sade jag att han inte skulle kunna få uppehållstillstånd i Sverige om han inte tog hit mina tvillingar också. Den

veckan hade Khomeinis soldater varit hos mina svärföräldrar flera gånger och min man var rädd och sade "ja". Men när han kom till flygplatsen så hade han bara den ene pojken med sig. Den andre hade han låtit föräldrarna behålla.

Hur fick ni det när ni nu träffades igen?

– Det var jättejobbigt, inget stämde. Min man träffade andra hela tiden och han ville att jag skulle gå ut ensam också. Vi bråkade och han slog mig. Och han slog vår son, precis som hans pappa hade slagit honom och hans syskon och fortfarande misshandlar deras mor. Efter ett tag flyttade han hem till en flickvän.

När min man och son hade varit i Sverige i ett år så blev jag sjuk igen och började hosta blod. Jag fick ligga på sjukhus ett halvår igen innan läkarna kunde operera mig och jag blev frisk på riktigt. Under tiden flyttade min man hem och tog hand om pojken, men han klarade inte av det utan min son hade blåmärken och grät när han kom och hälsade på mig på sjukhuset. Min man bodde kvar hemma också när jag skrevs ut, men han fortsatte att ha andra kvinnor och att slå mig. Jag försökte få honom att övertala sina föräldrar att skicka hit vår andre son, men han ville inte det eftersom han tycker synd om dem.

Till slut har vi fått en svensk skilsmässa och nu har jag vårdnaden om båda pojkarna här i Sverige, men i Iran är den ene pojken min före detta mans och den andre min svärfars. Jag kan ingenting göra för att få träffa min andre son. Tvärtom är jag livrädd för att min före detta man också skall ta pojken som är här hos mig hem till sina föräldrar.

Intervju med en iranskfödd familjepedagog verksam i Sverige

Om du skulle generalisera, vilken skulle du då säga är den vanligaste orsaken till skilsmässor bland iranier i Sverige?

– Det är svikna löften och förväntningar. Den person som kommer hit först kanske målar upp en bild av livet här som inte stämmer med verkligheten.

Hur arbetar du med den här typen av konflikter?

– Det viktigaste är att försöka förklara att bägge parter måste bygga upp en dräglig tillvaro här och för att kunna göra det så är det tre saker som gäller. De måste lära sig språket, de måste lära sig Sveriges historia och svenskarnas kulturella beteende för att kunna förstå sitt nya samhälle och sina nya landsmäns beteenden – till exempel varför det är så fantastiskt att ligga topless och sola – och de måste skaffa sig ett vettigt jobb. Det är först när det här fungerar som man kan börja jobba med familjens problem. Innan dess är det bara uppehållande verksamhet.

Är det din uppfattning att många iranska par som kommer hit är beroende av resten av familjen som är kvar i Iran?

– Ja, definitivt. Både av emotionella och praktiska skäl. Skilsmässa är inte riktigt accepterat i Iran och framför allt frånskilda, förskjutna kvinnor har ett helvete. Ofta så har också parets familjer mycket med varandra att göra. Man kan ha affärer ihop eller kanske vara anställda i varandras rörelse. Det gör också att en skilsmässa inte är något som bara berör kärnfamiljen.

* * * * *

Dessa intervjuer skall som sagt ses som några exempel bland många. De visar på några livsöden men framför allt på vilka konsekvenser en lagstiftning baserad på muslimsk rätt kan få – i Sverige och i ursprungslandet.

Slutord

Jag påbörjade detta arbete med en ambition att förklara och avdramatisera muslimsk familjerätt, i första hand för mig själv. Under många år utövade den muslimska världen och de motsägelsefulla bilder som når oss därifrån en säregen lockelse på mig. Från den politiska scenen berättas å den ena sidan om maktfullkomliga ledare med ett skrämmande människoförakt, å den andra sidan om dem som kämpar för demokrati och människovärde. Etniskt-religiösa konflikter blossar upp tid efter annan, men i de flesta delar av den s.k. muslimska världen har man också en lång erfarenhet av att leva i ett mångkulturellt samhälle. Religionen tycks vara det som håller människan uppe, men i dess namn begås ett antal övergrepp.

Min bild av familjeliv och vardag var lika splittrad och diffus. Var de muslimska kvinnorna hunsade och förtryckta eller var de i själva verket kraftfulla husfruar med full bestämmanderätt över man och barn, åtminstone inom hemmets fyra väggar? Var man lycklig eller olycklig? Långsamt började jag att förstå att de frågor jag ställde mig om den muslimska världen i lika stor grad gällde min egen svenska verklighet och mitt eget liv. Jag letade efter en struktur för mitt sökande och fann juridiken. Juridiken som förklarar vardagen för att behärska och kontrollera den.

Vid en jämförelse mellan Sverige och Iran finner man att familjens och äktenskapets betydelse i Iran är mycket större än här. Äktenskapets betydelse i Iran och andra muslimska länder kan närmast jämföras med de förhållanden som rådde i Sverige fram till vår tids liberalisering av mäns och kvinnors relationer och kvinnans ökade rättigheter.

Den svenska reformeringen av kvinnans rättigheter kan sägas starta med 1858 års riksdagsbeslut, enligt vilket en ogift kvinna kunde bli myndig. Liksom i dagens Iran var hon dock föremål för en myndighetsinskränkning så till vida att målsmans tillstånd krävdes för äktenskap. Lägsta tillåtna äktenskapsålder för kvinnor var i Sverige 15 år fram till år 1892. Liksom i Iran var äktenskap för en kvinna snudd på en social nödvändighet men på samma sätt som i dagens Iran innebar äktenskapet även att kvinnan tvangs underkasta sig mannens målsägarskap. Först genom 1920 års giftermålsbalk, som trädde i kraft år 1923, avskaffades männens legala bestämmanderätt över sina hustrur i Sverige.

Skilsmässa i Iran är mannens privilegium, något som vagt motiveras med religiösa tankegångar om mannens moraliska överlägsenhet och hans ansvar för familjens försörjning. Få muslimska stater har vid reformeringen av sin familjerätt frantagit mannen rätten att förskjuta sina hustrur. Däremot har man försökt att utöka kvinnans möjlighet att initiera en skilsmässa. I Sverige är det endast sedan år 1973 som varje make har en ovillkorlig rätt till skilsmässa. Dessförinnan krävdes det att någon av makarna hade "felat" för att skilsmässa skulle utdömas. Lastbart leverne, försummelse av försörjningsplikt och hemfallenhet åt rusgivande medel medförde en rätt för den förfördelade parten att få skilsmässa samt ofta ekonomisk kompensation. Lång och varaktig söndring mellan makarna godtogs emellertid som principiell skillnadsgrund. Ännu i början av seklet skulle svenska makar som ville skiljas varnas av sin församlingspräst innan frågan om äktenskapsskillnad togs upp av en världslig domstol. Likhetera med förfarandet i dagens Iran är påfallande.

I Iran betraktas utomäktenskapliga sexuella förbindelser som brott mot Gud och är förbjudna. Barn som föds helt utom äktenskap saknar legala rättigheter. Också i Sverige har utomäktenskapliga sexuella relationer varit straffbelagda. Dubbelt hor, dvs. om bägge kontrahenterna var gifta, bestraffades med döden fram till slutet av 1700-talet. Likaså ansåg man att eventuella barn skulle straffas för föräldrarnas synder. Det fick bl.a. som resultat

att utomäktenskapliga barn inte fick arvsrätt efter sin mor förrän år 1905. Full arvsrätt efter fäderna infördes först år 1970.

Enligt iransk lag står en kvinna under sin mans myndighet. Hon kan inte bli förmyndare för sina barn. Under vissa omständigheter har hon dock rätt att omvårda sina barn efter en skilsmässa från fadern. I Sverige stod en gift kvinna under sin mans myndighet fram till år 1923.

Ovanstående historiska tillbakablick vill visa att företeelser som i dag framstår som främmande för svenskt rättstänkande har varit integrerade delar av det svenska rättssystemet fram till vår tid. De förändringar som genomförts av svensk familjerätt ser jag i första hand som en följd av förbättrade ekonomiska villkor, liberaliseringen och sekulariseringen av det svenska samhället. Det är naturligtvis svårt att avgöra vilken av dessa företeelser som har varit viktigast för utvecklingen. Själv vill jag dock understryka den ekonomiska utvecklingens betydelse. I ett samhälle som dagens Iran eller sekelskiftets Sverige, där endast en minoritet av kvinnorna är/var ekonomiskt oberoende, blir eventuella lagreformer om t.ex. rätt till skilsmässa ofta ett slag i luften. Skall den legala friheten kunna utnyttjas krävs ekonomiska möjligheter.

Bilagor

Sammanställning av några muslimska länders familjerätt

Irak

- Äktenskapsålder: Arton år. Med domares tillstånd från sexton års ålder.
- Äktenskapshinder: Detsamma som enligt iransk rätt förutom att en muslimsk man har rätt att gifta sig med judiska och kristna kvinnor i permanenta äktenskap.
- Polygami: Tillåtet.
- Skilsmässa: Överensstämmer huvudsakligen med iransk rätt men kvinnan kan få skilsmässa, *mubarat*, mot mannens vilja. (Notera att vad som kallas skilsmässa, *mubarat*, i Iran enligt irakisk rätt betecknas som skilsmässa, *khul*.) Döms mannen till mer än fem års fängelse så har kvinnan likaledes rätt till skilsmässa.
- Faderskapsfrågor: Faderskap uppstår genom äktenskap eller erkännande.
- Vårdnadsfrågor: Överensstämmer i stort med iransk rätt, men modern har rätt att omvårda sina barn till dess de blir minst sju år. Hon har även möjlighet att under vissa omständigheter gifta om sig utan att förlora omvårdnadsrätten. (Ur: Johnson, *Islamisk rätt*.)

Marocko

- Äktenskapsålder: Femton år för kvinnor, arton för män.
- Äktenskapshinder: Överensstämmer med iransk rätt, men en irakisk man kan ingå permanenta äktenskap med kristna och judiska kvinnor.
- Polygami: Tillåtet.
- Skilsmässa: Överensstämmer i stort med iransk rätt.
- Faderskapsfrågor: Faderskap uppstår genom äktenskap eller erkännande. En förutsättning för att en man skall kunna erkänna ett utomäktenskapligt barn är att det är avlat under oklara förhållanden. Barn avlade utom äktenskap har inga legala band till sina fäder, men i förhållande till modern jämsätts de med barn i äktenskap.
- Vårdnadsfrågor: Fadern är vårdnadshavare, men modern har rätt att omvårda sina barn efter en skilsmässa, söner till tretton års ålder och döttrar till dess de gifter sig. Modern har under vissa omständigheter möjlighet att gifta om sig utan att förlora omvårdnadsrätten. Hon behöver heller inte vara muslim för att ha rätt att omvårda sina barn. Däremot har hon inte rätt att flytta eller på andra sätt försvåra för fadern att träffa sina barn. (Ur: Bargach, *Code de Statut Personnel et des Successions*.)

Tunisien

Äktenskapsålder:	20 år för män och 17 år för kvinnor. För äktenskap mellan personer som är yngre krävs domstols och förmyndares tillstånd.
Äktenskapshinder:	Överensstämmer med iransk rätt förutom vad gäller polygama äktenskap.
Polygami:	Förbjudet.
Morgongåva:	Överensstämmer med iransk rätt.
Skilsmässa:	Mannens ovillkorliga rätt att förskjuta hustrun kvarstår.
Faderskapsfrågor:	En man betraktas som legitim far till ett barn på tre grunder: 1. Om han sammanlevt med barnets mor, dvs. varit gift med henne, oaktat om äktenskapet senare befinnes ogiltigt. 2. Om han erkänner barnet som sitt. Äktenskap krävs inte alltid. 3. Om ett antal trovärdiga personer intygar att mannen är far till en kvinnas barn.
Vårdnadsfrågor:	Under bestående äktenskap är vårdnaden gemensam. (Ur Leveaux-Nouira International Custody Issues in Tunisian Law.)

Anförda lagrum ur den iranska civillagen

Art 5. All inhabitants of Iran, whether Iranians or foreign nationals, shall be subject to the laws of Iran except in cases where the law expressly provides otherwise.

Art 6. The laws relating to personal status, such as marriage, divorce, legal capacity and inheritance, shall apply to all Iranian nationals, even if resident abroad.

Art 843. A testamentary disposition of more than one third of the estate is not effective except with the authorisation of the heirs; and if one of the heirs authorises it, it shall be effective only in respect of his share.

Art 861. There are two causes of inheritance: consanguinity and special connection.

Art 862. There are three categories of persons who share the inheritance due to consanguinity:

1. Father, mother, children and children's children;
2. Grandfather (grandmothers), brother, sister and their children;
and
3. Paternal and maternal uncles and aunts and their children.

Art 863. The heirs falling under the latter categories shall inherit the estate of the deceased only when there are no heirs from among those belonging to the former.

Art 864. The persons who inherit the estate due to a special connection include the husband and wife, each of whom shall inherit the estate of the other provided he/she survives the other.

Art 869. The dues and debts that attach to the estate of the deceased and must be paid before it is divided up are as follows:

1. The burial costs and the dues attached to corporeal property of the estate, such as a corporeal property which is subject to a mortgage.
2. Debts and financial charges incumbent on the deceased.
3. Legacies of the deceased, up to one third of the estate without the permission of the heirs, and if in excess of one third, with their authorisation.

Art 906. If the deceased has left no children or children of children of whatever degree, each one of the parents inherits the whole of the estate if alone; and if the parents are both alive, the mother inherits one-third of the estate and the father inherits two-thirds of it. But if there be an excluding heir for the mother, she will inherit one-sixth of the estate and the remainder belongs to the father.

Art 907. If the deceased is not survived by any of the parents, but has left one or more children, the estate shall be divided in the following manner:

- If the child be the only child left by the deceased, whether a daughter or a son, the whole estate shall go to him/her.
- If there be several children, but all of them are sons or daughters, the whole estate shall be divided equally among them.
- If there be several children, but some of them be sons and others daughters, each son shall receive twice as much as a daughter.

Art 908. If the deceased be survived by his/her father or mother, or both, along with a daughter, the share of the father and mother shall be one-sixth and that of the daughter half (of the estate of the deceased), and the residue shall be divided among all the other heirs according to their prescribed shares, except when the mother is a co-heir with a person (partially) excluding her from inheritance, in which case the mother shall receive nothing from the residue.

Art 909. If the father or mother, or both, of the deceased have survived him/her along with several daughters, the fard of all the daughters shall be one one-third of the whole estate and the fard shall be equally divided among the daughters; the fard of the father and mother each shall be one-sixth; and the residue, if left, shall be divided among all the other relatives according to their respective fard, except when the mother has a hajib (or a co-heir excluding her from inheritance), in which case the mother shall not receive anything from the residue.

Art 913. In all the cases mentioned in this Subsection, whichever of the spouses who survives the other takes his, or her, 'share', and this 'share' means one-half of the estate for the husband and one-fourth for the wife if the deceased has left no children or children's children, and one fourth of the estate for the husband and one-eighth of it for the wife if the deceased has left children or children's children; and the remainder of the estate will be divided among the other heirs in accordance with the preceding Articles.

Art 940. Spouses, whose marriage is permanent and who are not prohibited from inheritance, inherit one from the other.

Art 946. The husband will inherit from all the assets of the wife, but the wife inherits from the following assets:

1. From the movable property, of whatever kind.
2. From buildings and trees.

Art 976. The following persons are considered Iranian subjects:

1. All persons residing in Iran except those persons whose foreign nationality is established. The foreign nationality of such persons is established whose nationality documents are not objected by the Iranian government.
2. Persons whose father is an Iranian, whether born in Iran or in a foreign country.
3. Persons born in Iran and whose parents are unknown.
4. Those persons born in Iran to foreign parents one of whom was born in Iran.

5. Those persons born in Iran to a father of foreign nationality and who have resided in Iran for at least one year immediately after reaching the age of full eighteen years; otherwise, their admission to Iranian nationality will be in accordance with provisions laid down by law for acquiring Iranian nationality.
6. Every woman of foreign nationality who marries to an Iranian husband.
7. Every foreign national who has acquired Iranian nationality.

NOTE. Children born to foreign diplomatic and consular representatives shall not be subject to items 4 and 5.

Art 1043. The marriage of a virgin girl requires the permission of her father or paternal grandfather even if she has reached the age of puberty. But if the father or paternal grandfather withholds the permission without any justifiable reason, his permission will cease to be required. In such a case the girl may refer to the Special Civil Court and after giving full particulars of the man whom she wishes to marry, the conditions of marriage and the nuptial gift (Mahr) agreed between them, and having received the court's authorisation of the marriage refer to the Notary Public Office and register the marriage.

Art 1045. Marriage with the following blood relations is forbidden, even if the relationship is caused by mistake or fornication:

1. Marriage with father and grandfathers, and with mother or grandmothers how high soever.
2. Marriage with children, how low soever.
3. Marriage with brothers and sisters and their children how low soever.
4. Marriage with one's own paternal and maternal aunts and those of one's father, mother, grandfather and grandmothers.

Art 1046. A foster relationship is regarded as the blood relationship in respect of impediments to marriage, provided that:

Firstly-The milk of the foster mother takes its source from a legitimate pregnancy.

Secondly-The milk is taken directly from the breast.

Thirdly-The child has at least had full milk for one night and one day (24 hours) or for 15 consecutive times without taking in between any other food or the milk of another woman.

Fourthly-The child has had the milk before the completion of two years from the birth.

Fifthly-The amount of milk taken by the child is from the same woman with the same husband. Therefore, if in 24 hours the child has some milk from one woman and some from another woman, this does not cause impediment to marriage even if the two women are married to the same man. Similarly, if a woman has a foster-daughter and a foster-son whom she has fostered from the milk belonging to pregnancies from different husbands, the son and daughter are not foster brother and sister and their marriage is not prohibited on this account.

Art 1047. Marriage between the following persons is permanently forbidden because of relationship by marriage:

1-Between a man and his mother-in-law or his grandmother-in-law of whatever degree, whether the relationship is by blood or is by foster-relationship.

2-Between a man and a woman who has formerly been the wife of his father or the wife of one of his grandfathers, or a woman who has been the wife of his son or one of his grandchildren, even if the relationship be of the foster kind.

3-Between a man and female children of his wife of whatever degree that they may be, even if by fosterage, provided that the marriage between the man and wife has been consummated.

Art 1048. No man can be married to two sisters at the same time, even if it be a temporary marriage.

Art 1049. No one can marry the daughter of his brother-in-law or the daughter of his sister-in-law except with the permission of his wife.

Art 1052. Separation caused by solemn imprecation (Li'aan) causes permanent prohibition of marriage between the parties concerned.

Art 1058. The wife of a person who is divorced by him nine times, six of which were revocable divorces, will be permanently forbidden to be his wife.

Art 1059. A marriage between a Muslim woman and a non-Muslim man is not lawful.

Art 1060. The marriage of an Iranian woman with a foreigner requires a special permission of the (Iranian) government even where there is no other legal impediment.

Art 1062. A marriage is executed by Declaration and Acceptance expressed in words which clearly denote the intention of marriage.

Art 1063. Declaration and Acceptance may be pronounced by the man and the woman themselves or by persons who are legally entitled to do so.

Art 1075. A marriage is temporary when it is contracted for a specified period.

Art 1076. The period of a temporary marriage must be expressly specified.

Art 1083. A period of instalments may be fixed for the payment of the whole or part of the dower.

Art 1085. The wife can refuse to fulfil the duties which she has to her husband so long as the nuptial gift is not delivered to her provided that the payment of the nuptial gift is not time conditioned; this refusal does not debar her from her right to maintenance.

Art 1087. If a nuptial gift is not mentioned in a permanent marriage, or a condition of non-fixed-nuptial is stipulated in it, the marriage is valid and the married couple may fix a nuptial gift by mutual agreement after the marriage contract. And if the marriage is consummated before a nuptial gift is agreed upon, the wife is entitled to a nuptial gift corresponding to her status (Mahr-al-Mithl).

Art 1092. If a husband divorces his wife before the consummation of the marriage, the wife shall be entitled to half the dower. If the husband has already paid her more than half the dower, he shall be entitled to the excess in its original form, or something of the same kind or its price.

Art 1093. If the amount of the dower is not mentioned in the marriage contract, and the husband divorces his wife before the consummation of the marriage and fixation of the amount of the dower, the woman shall be entitled to mahr al-mutah. (Mahr = vid tidsbegränsade äktenskap. Förf:s kommentar.) If, however, he divorces her subsequent to it (i.e., the consummation of the marriage and the fixation of the amount of the dower), she shall be entitled to her proper dower (mahr al-mithi).

Art 1094. While fixing the amount of the mahr al-mut'ah the status of the man, as regards his being wealthy or poor, shall be taken into consideration.

Art 1105. As regards the relations of the husbands and wife, the headship of the family is a special privilege of the husband.

Art 1106. In a permanent marriage, the husband is liable to maintain his wife.

Art 1108. Whenever a wife refuses to fulfil her duties as a wife without any legal excuse, she shall not be entitled to maintenance.

Art 1109. The liability to maintain the wife divorced revocably lies on the husband until the completion of her 'Iddah, except when the divorce has taken place while the wife was still contumacious to the husband. In case, however, an 'Iddah is consequent to the dissolution of a marriage or an irrevocable divorce, the wife shall not be entitled to maintenance, except when the wife is pregnant from her husband, in which case she shall be entitled to maintenance until the delivery of the child.

Art 1114. The wife should reside in the residence that the husband decides unless the power to decide the residence has been reserved for her.

Art 1118. A wife may dispose of her property independently in whatever way she pleases.

Art 1119. The parties to a marriage contract may stipulate in it or in another binding contract any condition which is not incompatible with the nature of the marriage contract; for example, it may be stipulated that if the husband marries another woman or absents himself for a certain period, or fails to continue to provide her with maintenance, or makes an attempt against the life of the wife or maltreats her in a manner that makes their life together intolerable, the wife will have the power of an agent authorized to appoint another person to obtain her divorce after proving the realisation of the stipulated condition in the court and in the issuance of a final judgement there on.

Art 1121. Insanity of either of the parties when established, whether persistent or intermittent, shall give a right of revocation (of the marriage contract) to the other party.

Art 1122. The following blemishes in a man which prevent him from fulfilling the duties of a husband shall give the right of revocation (of the marriage contract) to his wife:

1. Impotency, subject to the condition that it is not cured even until one year after the woman's application to a judge (for revocation).
2. Eunuchism.
3. Removal of the penis.

Art 1123. The following blemishes in a woman shall give a right of revocation (of the marriage contract) to her husband:

1. Fleshy protuberance or bone in the vulva which prevents intercourse.
2. Black leprosy.
3. White leprosy.
4. The two passages of nature becoming one.
5. Invalidity, resulting in the wife's being confined to bed.
6. Blindness with both eyes.

Art 1124. The defects of the wife create the right of rescission of marriage for the man if they existed at the time of conclusion of the marriage contract.

Art 1125. Lunacy and impotency of the man create the right of rescission for the wife even if they occur after the conclusion of the marriage contract.

Art 1127. If the husband contracts a venereal disease after the marriage contract the wife will have the right to refuse having sexual intercourse with him and such refusal does not debar her from her right to maintenance.

Art 1130. Where the continuation of marriage causes difficulty and hardship for the wife, she may refer to the religious judge requesting a divorce. If the difficulty and hardship is established for the court, the court can compel the husband to divorce his wife; where this may prove impractical the wife may be divorced by the permission of the religious judge.

Art 1133. A husband has the right to divorce his wife whenever he desires.

Art 1140. A divorce to a woman during her courses or purberal discharge shall not be valid, save when the wife is pregnant or when the divorce is given prior to the consummation of marriage or when the husband has been absent in a way that he cannot be informed about the woman's courses or puerperal discharge.

Art 1145. In the following cases a divorce shall be irrevocable:

1. A divorce taking place prior to the consummation of a marriage.
2. A divorce to a woman whom is past childbearing.
3. A divorce by way of Khul or Mubarat, as long as the wife does not demand the return of the compensation (paid to the husband).
4. A third divorce taking place subsequent to three consecutive matromonial connections whether by way of recall or a fresh contact.

Art 1146. A Khol' divorce is one in which a wife who dislikes her husband obtains her divorce in return for some property that she cedes to her husband. The said property may be the original nuptial gift, equivalent thereof or more or less than the nuptial gift.

Art 1147. A Mubaaraat divorce takes place where the dislike is mutual, in which case the consideration must not be more than the amount of the nuptial gift.

Art 1150. An 'Iddah is the period of time until the expiry of which a woman whose marriage has been revoked cannot marry another man.

Art 1151. An 'Iddah for a divorce or dissolution of a marriage shall be three Tuhrs (or intra-menstrual periods) save when the woman has passed the menstruation age and therefore gets no

courses, in which case the duration of her 'Iddah shall be three months.

Art 1152. In the case of a temporary marriage, an 'Iddah for dissolution of marriage contract, excusing by the husband of there maining term or expiry of the term shall be two Tuhrs (or intra-menstrual periods) when the woman is not pregnant, save when the woman has passed the menstrual age and, therefore, gets no courses, in which cases the duration of her 'Iddah shall be forty-five days.

Art 1153. An 'Iddah for a divorce or dissolution of a marriage contract (in a permanent or temporary marriage), excusing by the husband of the remaining term or expiry of the term (in the case of a temporary marriage), when the wife is pregnant shall be until the delivery of the child.

Art 1154. The duration of 'Iddah for death (of the husband), whether in a permanent or temporary marriage, shall be four months and ten days, save when the wife is pregnant, in which case the 'Iddah shall be until the delivery of the child exceeds four months and ten days; in the case otherwise the duration of the 'Iddah shall be the same four months and ten days.

Art 1155. A woman with whom her husband had no connubial intercourse or a woman who is past child-bearing shall not observe an 'Iddah in the case of a divorce or dissolution of a marriage, but both shall observe the 'Iddah in the event of the (husband's) death.

Art 1156. A woman whose husband has been absent and missing, and who has been divorced by the decree of a judge shall observe 'Iddah as required in the case of the (husband's) death with effect from the date of (the decree of) the divorce.

Art 1157. A woman who by has had intercourse with someone must observe the 'Iddah as required in the case of a divorce.

Art 1158. A child born (to a woman) while she is still in the wedlock of a man shall appertain to that man provided that between the intercourse until the birth of the child there should be a lapse of not less than six months and not more than ten months.

Art 1159. Every child born after the dissolution of a marriage shall be affiliated to the husband provided that the mother has not married another man and there is not a lapse of more than ten months since the dissolution of the marriage, except when it is established that between the intercourse (of the former husband) and the birth of the child there is a lapse of less than six months or more than ten months.

Art 1160. In case a marriage has been dissolved after consummation and the woman has married another man, and then a child is born to her, the child shall be affiliated to the husband to whom it must be affiliated according to the preceding rule.

In case the child may be affiliated to both the husbands according to the preceding rule, the child shall be affiliated to the second one, except when there are clear indications contrary to such affiliation.

Art 1161. Regarding the preceding Articles, if the husband has expressly or impliedly acknowledged his own paternity, his subsequent denial of paternity will not be admitted.

Art 1165. The child born subsequent to an intercourse under a semblance of right shall be affiliated to the party who suffered under the misunderstanding; and if both the parties had been labouring under a misunderstanding, the child shall appertain to both of them.

Art 1166. Where due to an impediment the marriage between a child's parents has been null and void, the child's relationship with the party who was unaware of the impediment is legitimate, and it's relationship with the other party is illegitimate. Where both parents have been unaware of the impediment, the relationship between the child and both of the parents is legitimate.

Art 1167. A child born of fornication (zina) shall not be affiliated to the fornicator.

Art 1169. With regard to the custody of a child, its mother has precedence up to two years since the birth of the child. After the lapse of this period, the (right of) custody shall go over to the father, except in case of female children who shall remain under the custody of the mother until the age of seven years.

Art 1170. If the mother should become insane or should enter into another marriage during the period a child is under her custody, the right of custody (of that child) shall go over to the father.

Art 1171. If one of the parents dies, the custody of the child will be with the surviving parent even if the deceased was the father of the child and he may have appointed an executor for the child.

Art 1174. Where due to divorce or any other reason the parents of the child do not live in the same house, either of the parents who is not in charge of the custody of the child has the right to visit the child. Where the parents do not agree on the time and place of such visits, the court will decide the issues and other relevant particulars.

Art 1179. Parents have the right to punish their children, but they cannot on the basis of this right punish their children beyond the limits of correction.

Art 1180. A minor is under the natural guardianship (Valayat-e-Qahri) of his or her father and paternal grandfather. Such is also the case with a child who lacks the faculty of discernment (Rushd) or who is insane provided that his lack of discernment or insanity continues from the age of minority.

Art 1185. Where the natural guardian of the child becomes legally incapacitated, the Public Prosecutor is duty bound to appoint a legal guardian (Qaiyem) for the child according to the regulations for appointment of guardians.

Art 1188. Either the father or the paternal grandfather-whichever survives the other one-can appoint an executor (Vasi) for the children under his natural guardianship so that the latter may look after their maintenance, upbringing and assets after the natural guardian's death.

Art 1193. As soon as the child becomes adult (kabir) and mature (rashid) he/she shall be released from the guardianship (of another). If, however, he subsequently becomes idiot or insane, an administrator (qayyim) shall be appointed for him/her.

Art 1199. Maintenance of children is the duty of the father. After the death of the father or in case of his inability to provide maintenance, this duty falls to the paternal grandfathers, the nearer of them coming first. Where there is no father or paternal grandfather living or in case of their inability to provide maintenance for the children falls to the mother.

Where the mother has also died or is unable to maintain the children, maintenance falls to the maternal grandfathers and grandmothers and paternal grandmothers of the person in need of maintenance, the nearer always taking precedence over the more remote, and where several of the said grandfathers and grandmothers share the same degree of nearness, they must pay for maintenance in equal shares.

Art 1200. Maintenance of parents falls to the children and grandchildren, the nearer taking precedence over the more remote.

Art 1205. In cases of absence or refusal to pay maintenance and if compelling the person who has to pay maintenance proves impractical, the court may on demand by those entitled to maintenance allocate to them, or to the person in charge of their expenses, the amount of maintenance from the assets of the absent or refusing person. And where no assets of the absent or refusing person are available, his or her spouse or another person may, with the court's permission, pay the maintenance as a loan and demand it from the absent or refusing person.

Art 1206. The wife can always bring an action for past maintenance and her claim to the maintenance is a secured claim and, in case of insolvency or bankruptcy of the husband, her dues are to be paid before the claims of other creditors are settled. Relatives, however, can only demand maintenance for a future period.

Art 1210. No one may after reaching the age of puberty be legally incapacitated for lunacy or lack of discernment unless his lack of discernment or lunacy is proved.

NOTE 1. The age of puberty is fifteen full lunar years for boys and nine full lunar years for girls.

NOTE 2. The assets of a minor who has reached the age of puberty can be handed over to him only when his attaining the faculty of discernment is proved.

(Ur *The Civil Code of Iran*, i översättning av Taleghany, M.A.R., samt Fred B. Rothman, 1995. *Family Laws of Iran* av Dr Sayyid Ali Reza, Naqavi, 1971, Islamic Research Institute, Islamabad, Pakistan.)

Referenser

- “A Review of Statistics on Divorce in Iran”, www.netiran.com
- Ahmed, L.: *Islam and Gender*. Yale University Press 1992.
- Amnéus, D.: *Inconsistencies Between the Human Rights of Women in Islamic Law and the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (1979)*. Juridiska Fakulteten, Stockholms universitet, 1997. Stencil.
- Anderson, N.: *Law Reform in the Muslim World*. University of London, The Athlone Press 1976.
- Anderson, N.: *Islamic Family Law*. International Encyclopedia of Comparative Law.
- Asmussen, J.P.: *Islam*. Politikens Forlag A/S 1981.
- Badran, M. & Cooke, M., eds.: *Opening the Gates*. Virago Press Ltd 1990.
- Bel Habib, I.: *Förhållningssätt i kulturmötesfrågor*. Statens invandrarverk 1992.
- Bergmann/Ferid: *Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht*. Verlag für Standesamtswesen, Frankfurt am Main 1988.
- Bogdan, M.: ”Islamisk brudpenning (mahr) inför svensk domstol”, *Svensk Juristtidning* 1993, s. 597-600.
- Bogdan, M.: *Comparative Law*. Norstedts Juridik 1994.
- Bogdan, M.: *Svensk internationell privat- och processrätt*. Liber 1999.
- Bäckman, Å.: *Iranska flyktingar i Sverige*. Stockholm 1989.
- Chtioui Aouij, E.: *Les Droits de la Femme*. La Tunisie et les Droits de l’Homme 1992.
- Darvishpour, M.: ”Islamisk feminism”. *Kvinnor och fundamentalism*, nr 18, 2000 s. 44-49.

- David, R. & Brierley, J.E.C.: *Major Legal Systems in the World Today*. Stevens & Sons, London 1985.
- Encyclopedia of Islam*. Leiden and London 1960.
- Fallaci, O.: *Inshallah*. Alba 1992.
- Faruki, K.A.: *Islamic Jurisprudence*. National Book Foundation, Islamabad 1987.
- Fessahat, Z.: "Will 'Marriage at Early ages' Be Legalized?!" www.netiran.com.
- Haeri, S.: *Law of desire: Temporary Marriage in Shii Iran*. Syracuse University Press, Syracuse, New York 1989.
- Hjärpe, J.: *Islam, lära och livsmönster*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm 1979 (ref. Hjärpe a).
- Hjärpe, J.: "Motstånd med islamisk motivering mot familjebe-gränsningsprogram och barnbegränsning". Ur: *Religionsvetenskapliga studier, Festskrift till Sven S. Hartman*. Teologiska Institutionen i Lund.
- Hjärpe, J.: "Tredjevärldsislam och euroislam": Samhällsstruktur och religionens funktion. Ur: *Islam i forskningens ljus*. Red. Holm, Åbo Akademi, Åbo 1991.
- Hjärpe, J. & Persson S.: "Den islamiska republiken Iran. Ur: *Utländska politiska system*". Red. Lindahl, Dialoges 1991.
- Hjärpe, J.: *Politisk islam*. Skeab Förlag, Stockholm 1983.
- Hilli, S.: *A Digest of Mohummudan law*. Premier Book House, Lahore.
- Holt, P.M., Lambton, A. & B. Lewis, ed.: *The Cambridge History of Islam*. Cambridge University Press, Cambridge 1970.
- Inger, G.: *Svensk rättshistoria*. Liber, Stockholm 1988.
- Johnson, B.: *Islamisk rätt*. Liber Förlag, Stockholm 1975.
- Karlsson, I.: *Islam och Europa*. Wahlström & Widstrand
- Keddie, N. & Hooglund, E. (ed.): *The Iranian revolution and the Islamic Republic*. Syracuse University 1989.
- Khadem: *The Law and the foreign Nationals in Iran*. Teheran 1971.
- Khomeini, A.I.: *A Clarification of Questions*. Westview Press Inc 1984.

- Khomeini, A.I.: *The Practical Laws of Islam*. Islamic Propagation Organization, Teheran 1983.
- Leveaux-Nouira, A.: *International Custody Issues in Tunisian Law*. Juridiska Fakulteten, Stockholms universitet, 2001 Stencil.
- Lewis, B.: *The Arabs in History*. Hutchinson, 1970.
- Mahmoudi, S. & Chahandeh, A.: "Om brott och straff i Iran". Svensk Juristtidning 2001, s. 347-372.
- Mernessi, F.: *The Veil and the Male Elite*. Addisson Wesley 1990.
- Minces, I.: *The House of Obedience, Women in Arab Society*. Zed Press, London 1980.
- Mir-Husseini, Z.: *Marriage at trial*. I.B.Taurius & Co Ltd 1997.
- Morsi, M.: *Profetens hustrur*. Alhambra, Lund 1990.
- Mutahhari, M.: *Rättsvetenskap och dess principer*. Islamiska kulturcentret i Norden, Lidingö 1984.
- Naipaul, V.S.: *Among the Believers*. Penguin Books 1981.
- Naqavi, V.S.: *Family Laws of Iran*. Islamic Research Institute, Islambad, Pakistan 1971.
- Nasr, S.H.: *Ideals and Realities of Islam*. Unwin Paperbacks, London 1979.
- Nawal, Y.: *Kvinnan under Islam*, Bokförlaget Röda Rummet 1982.
- Nordberg, M.: *Profetens Folk; Stat, samhälle och kultur i islam under tusen år*. Tidens förlag, Stockholm 1988.
- Pearl, D. & Menski, D.: *Muslim Family Law*, Sweet & Maxwell 1998.
- Roberts, R.: *The Social Laws of the Qoran*. Curzon Press, London 1990.
- Sadat, I.: *Kvinna i Egypten*. Forum, Stockholm 1990.
- Sani, N.: *Khomeinis islam – en patriarkalisk ideologi*. Linköpings Universitet 1982.
- Schacht, I.: *An Introduction to Islamic Law*. Clarendon Press, Oxford 1984.
- Schiratzki, J.: *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige*. Juridiska Fakulteten Skriftserien nr 63 2001.

- Shaaban, R.: *Both Right and Left Handed; Arab Women Talk About Their Lives*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1988.
- Stang Dahl, T: *Den muslimske familie*. Universitetsförlaget AS, Oslo 1992.
- Strömholm, S.: *Historiskt och aktuellt*. Norstedts, Stockholm 1988.
- Svensson, J.: *Women's human rights and Islam: a study of three attempts at accommodation*, Almqvist & Wiksell International 2000.
- Sundberg, J.: *Agges huvudpunkter*. Stiftelsen Juristförlaget, Stockholm 1992.
- Yapp, M.E.: *The Making of the Modern Near East*. Longman, London and New York 1987.
- Yapp, M.E.: *The Near East Since the First World War*. Longman, London and New York 1991.
- Wranghult, M.: *Three Parallel Legal Systems, A Comparative Study of the Economical Aspects in Eritrean Family Law Between Custom, Religion and the Civil Law*. Juridiska Fakulteten, Stockholms universitet Stencil 2001.
- Zénié-Ziegler, W.: *På jakt efter skuggor*. Alhambra, Lund 1989.

Lagtexter m.m.

Koranen i Zetterstens översättning. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1979.

Förenta Nationerna

Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Iran (Islamic Republic of). 28/06/2000. CRC/C/15/Add.123.

Concluding observations of the Human Rights Committee: Iran (Islamic Republic of): Iran (Islamic Republic of). 03/08/93. CCPR/C/79/Add.25. Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Iran (Islamic Republic of). 09/06/93. E/C.12/1993/7.

Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Iran (Islamic Republic of). 15/09/93. A/48/18, paras. 257-277.

Iran

The Civil Code of Iran, i översättning av Taleghany, M.A.R., Fred B. Rothman, 1995.

The Civil Code of Iran, översatt och introducerade av S.H. Amin, 1988.

Family Laws of Iran av Dr Sayyid Ali Reza Naqavi, Islamic Research Institute, Islamabad, Pakistan 1971.

The Constitution of the Islamic Republic of Iran. Islamic Propagation Organization, Teheran.

The Qissaass Bill.

The Islamic Penal Codes.

Marocko

Code de statut personnel et des successions, Marocko.

Sverige

Brottsbalken (1962:700).

Föräldrabalken (1949:381).

Giftermålsbalken den 11 juni 1920.

Lag (1989:14) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn.

Lag (1987:232) om sambors gemensamma hem.

Lag (1990:272) om vissa internationella frågor rörande makars förmögenhetsförhållanden.

Äktenskapsbalken (1987:230).

Ärvdabalken (1958:637).

Turkiet

The Constitution of the Republic of Turkey. BYGEM Matbassi, Ankara 1990.

Refererade rättsavgöranden

Svensk rätt

Högsta domstolen

NJA 1986 s. 338

NJA 1989 s. 95

NJA 1989 s. 600

NJA 1991 s. 241

NJA 1992 s. 93

NJA 1992 s. 566

NJA 1993 s. 277

NJA 1998 s. 184

Rättsfall från hovrätt

RH 1993:52

RH 1993:116

RH 1999:68

Rättsfall från kammarrätt

Kammarrätten i Jönköping, 1990-09-14, mål nr 12275-1992

Den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna

Marckx, Judgement 13th of June, 1979

Publ. ECHR, Series A, Vol. 31

Elektroniska siter

Samtliga siter besökta den 26 september 2001

www.law.emory.edu/IFL

www.netiran.com

www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf

Sakregister

A

adoption 29
advokat 117
alkohol 92
analfabet 40, 119
analogi 31
arvsfrågor 87
avtal 53 f., 59, 64,
82

B

bain 65
barnkonventionen 42, 61,
80
barnmisshandel 54, 55,
92
barnäktenskap 40, 60
bevis 65, 93, 95
blodspengar 94
bortförande, olovligt,
se egenmäktighet
bosättningsprincipen 23

C

civillag 34, 38, 44

D

domstolar 39, 45

E

egenmäktighet med barn 24, 82

F

faderskapsfrågor 77 f.
familjeskyddslagen 40, 43
fatwa 43
folkbokföring 45, 52
förmyndare 60, 81 f., 127
förskjutning, se talaq

H

hadana 83, 110
hedersmord 6
hemvist 47
hiyal 34
homosexualitet 51, 91 f.
hudud 92

I

iddah 69
idjma 29
ijtihad 35
iman 26
iransk strafflag 42, 91
iranska konstitutionen 41
Iran-Irak-kriget 42

J

jurisdiktion 35, 47 f.
jus sanguinis 49
jus soli 49

K

kontrakt, se avtal
Koranen 26, 29, 62
kristendomen 27 f., 126
khul 67, 110
könssegregation 59, 91

L

lagråd 41, 61
li'an 68, 80
logik 31
lögn 26

M

mahr 55, 73, 121
majlis 38, 61
mansbot 94
medborgarskap 48 f.
menstruation 61
modernisering 32, se religion
morgongåva, 59 f. se *mahr*
mu'ta
muakhkar 73
mujtahid 31
muqaddam 73
myndighet 85
målsägare 93

N

nytolkning, se tolkning

O

olja 39
ordre public 83

oskuld 33

otrohet 59, 117

P

Pahlavi 32
pasdaran 41, 108
permanenta äktenskapshinder
56 f.
polygami 20, 30, 40, 58
prestige 33

Q

qanun 34, 43
qizas 92
qiyas 31

R

reform 32 ff., se modernisering
registrering 35, 55, 64
rojei 66, 110
rätt och fel 32
rättsfamilj 17
rättskapacitet 61
rättskälla 43

S

sexualitet 25, 53, 61, 92, 119,
126
shamanismen 36
sharia 17
sharia al-islam 44
siegha 59
sinnessjukdom 68
skilsmässa 64 f., 98, 100 f., 109,
118
slöja 38
socialarbetare 100
stening 92, 117
straffrätt 42, 91 f.

stöld 92
särskild civildomstol 45

T

taghayyar 35
talaq 65
teokrati 36
tolvsekten 26
tolkning 26, 30, 31, 35
tvegifte 51, 63

U

ulema 37, 40
universalitetsprincip 23, 48
utomäktenskapliga barn 79, 127

V

vali faqih 41
vita revolutionen 40
vittnen 93, 95
våldtäkt 93, 95
vårdnad 24, 46, 82 f.

Z

zina 79, 92
zoroastrismen 36

Ä

äktenskapskontrakt, se avtal
äktenskapsålder 60, 120

JOHANNA SCHIRATZKI

Muslimsk familjerätt

– i svenskt perspektiv

Mer än en sjundedel av jordens befolkning – över en miljard människor – lever i en kultur och vardag som präglas av islam och dess historia. I Sverige finns ca 250 000 muslimer.

I *Muslimsk familjerätt* har Iran fått exemplifiera ett land vars lagar präglas av muslimsk rätt, dels därför att Iran efter revolutionen 1979 är ett av de länder vars rättssystem tydligast har påverkats av muslimsk rätt, dels därför att iranierna utgör den största invandrargruppen i Sverige från ett "muslimskt" land.

Muslimsk rätt, sharia, är enligt många mening något obegripligt, exotiskt och skrämmande som saknar samband med det svenska rättssystemet. Avsikten med den här boken är att försöka göra muslimsk rätt litet mindre obegriplig och att peka på sambanden och likheterna med svensk och europeisk rätt.

I boken ges en allmän bakgrund till islam och muslimsk rätt samt till den internationella privaträtten. Även Barnkonventionens betydelse blir belyst. Därefter presenteras den muslimska familjerättens regler representerad av gällande iransk rätt. I slutet av boken redovisas ett antal intervjuer, dels med personer av iransk börd som beskriver hur deras liv konkret har påverkats av muslimsk rätt, dels med svenskar som arbetar professionellt med familjekonflikter.

Johanna Schiratzki är docent i civilrätt och sedan 1994 verksam vid Stockholms universitet. Hennes forskning rör framför allt tolkningen av barnets bästa samt barnets rättsliga ställning i förhållande till familj och samhälle i svenskt och internationellt perspektiv.

Tidigare publicerat bl.a.: *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige – en rättsvetenskaplig studie*, 2000 och *Vårdnad och vårdnadstviser*, 1997.

ISBN 91-39-10534-2

BESTÄLLNINGAR: NORSTEDTS JURIDIK AB · KUNDSERVICE · 10647 STOCKHOLM
FAX 08-6909191 · TEL 08-6909190 · VÄXEL 08-6909100
E-POST: kundservice.njab@liber.se
www.njab.se